

ЗБОРНИК РАДОВА

**II међународне научне конференције
„Савремени изазови и пријетње безбједности”**

Бања Лука, Република Српска, БиХ, 7–8. март 2022. године

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА
FACULTY OF SECURITY STUDIES

ЗБОРНИК РАДОВА

**II међународне научне конференције
„Савремени изазови и пријетње безбједности”,
Бања Лука, Република Српска, БиХ, 7–8. март 2022. године**

Бања Лука, 2022. година

Издавач

Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука
Булевар војводе Живојина Мишића 10А, Бања Лука

Едиција

Зборници

Главни и одговорни уредник

Проф. др Предраг Ћеранић
Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука

Уредник

Др Гојко Шетка, виши асистент
Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука

Лектор

Адријана Митрић

ISBN 978-99976-977-1-4

© Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука

II међународна научна конференција „Савремени изазови и пријетње безбједности“, Бања Лука, Република Српска, БиХ, 7–8. март 2022. године

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

- Проф. др Предраг Ћеранић, декан Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Проф. др Зоран Ђурђевић, ректор Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду
- Проф. др Владимир Н. Цветковић, декан Факултета безбедности Универзитета у Београду
- Проф. др Владимир В. Леонов, декан Факултета безбједности МГОУ Москва, Руска Федерација
- Проф. др Владимир Ј. Стромов, ректор Тамбовског државног универзитета имена Г. Р. Державина, Руска Федерација
- Проф. др Драгомир Јовичић, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Проф. др Марјан Ѓуровски, проректор Универзитета Св. Климент Охридски, Сјеверна Македонија
- Проф. др Елена М. Приорова, ФБ МГОУ Москва, Руска Федерација
- Проф. др Ирина Безукладова, директор Департмана за међународне односе ТДУ имена Г. Р. Державина, Руска Федерација
- Доц. др Жана Врућинић, продекан за наставу Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Доц. др Велибор Лалић, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

- В. асс. др Гојко Шетка, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- В. асс. др Предраг Поповић, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Милица Сикимић, ма, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Радослав Иваниш, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци
- Мр Лазар Вулин, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци

РЕЦЕНЗЕНТСКИ ОДБОР

Проф. др Предраг Ћеранић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Божидар Бановић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Проф. др Драгомир Јовичић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Саша Мијалковић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Драган Млађан, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Дане Субошић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Борислав Малиновић, Технолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Јелена Ламовец, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Горан Бошковић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Синиша Каран, Факултет за безбједност и заштиту, Независни универзитет Бања Лука

Проф. др Стево Јаћимовски, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Проф. др Ђурица Амановић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Доц. др Горан Амићић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Др Гојко Шетка, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Доц. др Велибор Лалић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Доц. др Жана Врућинић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Доц. др Милан Липовац, Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Проф. др Милан Гужвица, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Проф. др Стеван Дакић, Универзитет модерних знаности ЦКМ, Мостар

Доц. др Срђан Перишић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

СЕКРЕТАРИЈАТ

Душко Башкало, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Милан Станивуковић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Сњежана Кецман, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

ПРЕДГОВОР

„Савремени изазови и пријетње безбједности” – назив је друге међународне научне конференције у организацији Факултета безбједности Универзитета у Бањој Луци. Када сагледамо теме које су обрађивали учесници конференције, схватамо да се ради о широком опсегу који се креће од мигрантске кризе и еколошке културе, карактеристика виктимолошког понашања младих у условима пандемије COVID-19, до улоге форензике у криминалистичким истрагама. Нису заобиђене ни теме попут организације и функционисања полиције у савременом окружењу, до безбједности у ванредним ситуацијама.

Вријеме у којем живимо донијело је нове безбједносне изазове и пријетње, али и задржало старе. Стога је занимљиво било слушати учеснике овог скупа, а вјерујем да ће бити поучно читати њихове радове. Оно што краси другу конференцију Факултета безбједносних наука, између осталог, јесте да су у Бању Луку стигли ученици из три земље – Србије, Руске Федерације и Сјеверне Македоније, што скупу даје међународни призвук. Организатор се претходно с правом определијелио за три радна језика: српски, руски и енглески.

У зборнику који је пред читаоцима, 28 аутора је у 16 радова представило своја истраживања и погледе на безбједносне изазове и пријетње, којих у свијету не мањка. Штавише, границе безбједносног видокруга се непрестано помијерају. Скоро да нема друштвене дјелатности у којој није присутна безбједност као сегмент. Поврх свега, треба имати у виду оно што су у уводном раду нагласили Саша Мијалковић и Марија Поповић Манчевић: *Више него икад, савремене безбедносне изазове и претње одликују изненадност и динамична комплексност: тешко их је предвидети, а још теже припремити хитан, адекватан и свеобухватан одговор.*

И поред низа тема и излагача, организатор се определијелио за пленарну сесију, вјероватно како би указао да су и поред разноликости безбједносни изазови и пријетње данашњице повезани, и да те нити треба пратити ради сагледавања цјелине. Конференција је одржана у склопу обиљежавања пете годишњице Факултета безбједносних наука, што је скупу дало и свечарски карактер. Очекивано је да одржавање конференције и убудуће прати обиљежавање годишњице Факултета безбједносних наука, који је за кратко вријеме успио да обезбиједи препознатљивост у региону и да изгради значајне међународне везе са сродним институцијама.

Проф. др Предраг Ћеранић

САДРЖАЈ

<i>Проф. др Саша Мијалковић</i> <i>Доц. др Марија Поповић Манчевић</i>	
САВРЕМЕНА БЕЗБЕДНОСНА АГЕНДА: ЈАЧАЊЕ ОТПОРНОСТИ КАО ОДГОВОР НА РАСТУЋУ НЕИЗВЕСНОСТ И ДИНАМИЧНОСТ ДОЛАЗЕЋИХ ИЗАЗОВА И ПРЕТЊИ	9
<i>Проф. др Предраг Ђеранић</i>	
МИГРАНТСКА КРИЗА – ХУМАНИТАРНО ИЛИ БЕЗБЕДНОСНО ПИТАЊЕ.....	25
<i>Prof. dr sc Marjan Gjurovski</i>	
MODERN APPROACHES IN CREATING SECURITY POLICY AND SECURITY RISKS AND THREATS	33
<i>Др Елена Приорова</i> <i>Георгий Приоров</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	47
<i>Др Герман Приоров</i>	
ОСОБЕННОСТИ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19	61
<i>Проф. др Душко Вејновић</i> <i>Доц. др Предраг Обреновић</i>	
ПОЛЕМОЛОШКИ, ПОНЕРОЛОШКИ И ДЕФЕНДОЛОШКИ АСПЕКТИ ИДЕНТИФИКОВАЊА И СУЗБИЈАЊА ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРИЈЕТЊИ ПО БЕЗБЕДНОСТ У МЕЃУНАРОДНИМ ОДНОСИМА	75
<i>Доц. др Борис Тучић</i>	
ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО ОКВИР ЗА СУОЧАВАЊЕ СА САВРЕМЕНИМ БЕЗБЕДНОСНИМ ИЗАЗОВИМА И ПРЕТЊАМА	89
<i>Проф. др Драгомир Јовичић</i> <i>Др Гојко Шетка</i>	
ПОВЈЕРЕЊЕ ГРАЂАНА У ПОЛИЦИЈСКЕ АГЕНЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	105

Проф. др Дане Субошић
Миладин Нешић

ПРОИЗВОДНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ КАО ИНДИКАТОРИ РЕЗУЛТАТА РАДА ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	121
---	-----

Др Светлана Ристовић

ПОТРЕБА ПРИЛАГОЂАВАЊА ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ДЕЛОВАЊА ПОЛИЦИЈЕ ОЧУВАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ МАЊИНСКИХ И СОЦИЈАЛНО РАЊИВИХ ГРУПА	139
--	-----

Др Предраг Поповић
Мр Давор Ступар

УЛОГА КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ПРОФИЛИСАЊА У ПРОНАЛАЖЕЊУ ИЗВРШИОЦА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА	153
---	-----

Доц. др Горан Амиџић
Мр Милан Саламадија

САОБРАЋАЛНЕ НЕЗГОДЕ СА ПОГИНУЛИМ ЛИЦИМА КАО ВАНРЕДНИ ДОГАЂАЈИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	169
--	-----

Драгољуб Вукајловић, МА
Доц. др Велибор Лалић

КОНТРОЛА И НАДЗОР НАД РАДОМ ШТАБОВА ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У ЈЕДИНИЦАМА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	183
---	-----

Проф. др Стево Јаћимовски
Проф. др Горан Јованов

АНАЛИТИЧКИ МОДЕЛ ДИСПЕРЗИЈЕ АЕРОПОЛУТАНАТА ИЗ СТАЦИОНАРНИХ ТАЧКАСТИХ ИЗВОРА	193
--	-----

Доц. др Саша Мићин
Данијела Татић

СТРУКТУРНА КЛАСИФИКАЦИЈА НОВИХ ПСИХОАКТИВНИХ СУПСТАНЦИ	211
---	-----

Проф. др Дарко Паспаљ
Мр Лазар Вулин
Мр Саша Ковачевић

СПЕЦИЈАЛНО ФИЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ БЕЗБЈЕДНОСТИ	231
--	-----

САВРЕМЕНА БЕЗБЕДНОСНА АГЕНДА: ЈАЧАЊЕ ОТПОРНОСТИ КАО ОДГОВОР НА РАСТУЋУ НЕИЗВЕСНОСТ И ДИНАМИЧНОСТ ДОЛАЗЕЋИХ ИЗАЗОВА И ПРЕТЊИ

Проф. др Саша Мијалковић*

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Доц. др Марија Поповић Манчевић**

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Апстракт: Више него икад, савремене безбедносне изазове и претње одликују изненадност и динамична комплексност: тешко их је предвидети, а још теже припремити хитан, адекватан и свеобухватан одговор. То наводи државе и транснационалне актере на нова промишљања и на изналагање нових решења у заштити безбедности. Тако идеја „отпорности” или „прилагодљивости” на новонастале угрожавајуће околности, односно „концепт резилијентности” временом постаје кључна одредница савремених безбедносних агенди. Способност прилагођавања изненадним неизвесним околностима и најбржи и најефикаснији могући излазак из кризних ситуација који ангажује не само државу, већ и грађане, најпре је постао приоритет безбедносних политика и стратегија главних актера на евроатлантском простору. Стога је и циљ овог истраживања да покаже како је данас, у условима великих неизвесних промена и комплексних динамичних претњи, концепт резилијентности којег користе Европска унија и НАТО користан за јачање партикуларних концепата попут одбране и људске безбедности.

Истраживање је спроведено методом анализе садржаја, а основни извори сазнања су најзначајнија стратешка документа евроатлантске регије из области безбедности. Резултати истраживања указују на то да резилијентност претпоставља већи степен припремљености и бољи одговор држава на кризу, јер су партикуларни концепти фокусирани на покушаје превенције претње, а резилијентност је фокусирана на системско јачање свих компоненти друштва и државе ради изградње отпорности и прилагодљивости одговора на шири спектар претњи, одакле год оне долазиле.

* Др Саша Мијалковић је редовни професор на Криминалистичко-полицијском универзитету. Имејл: sasa.mijalkovic@kpu.edu.rs

** Др Марија Поповић Манчевић је доцент на Криминалистичко-полицијском универзитету. Имејл: marija.popovic@kpu.edu.rs

Кључне речи: безбедност, безбедносна агенда, савремени безбедносни изазови и претње, отпорност, прилагодљивост.

УВОД

Безбедност је највиши интерес сваке државе. Државе појединачно, као и читава међународна заједница, у константној су потражи за најбољим начинима да се безбедност достигне, очува и унапреди (Мижковић, Роровић Манчевић, 2019: 11–12). Концепт отпорности (резилијентности, од енглеске речи *resilience*) постао је последњих деценија све присутнији део безбедносних агенди, и тиме изазвао велику пажњу не само праксе, већ и истраживача безбедности. У том смислу, претходну деценију, а нарочито претходних неколико година, обележило је питање шта значи бити отпоран и како је овај термин, уведен у студије и праксу безбедности, утицао на схватање безбедносне претње и заштите безбедности.

Постоји генерални став да се појам отпорности први пут у функционалном смислу употребљава у делу Френсиса Бејкона (Francis Bacon) под називом „*Silva silvarum, sive historia naturalis*” из 1635. године и синоним је за одбијање, одскок, трзај након удара у нешто, али и за ехо и одјек те је током друге половине 17. века отпорност коришћен као термин којим се означавају физичке контрареакције било које врсте и за повратак у почетно стање (према: Gößling-Reisemann, Hellige, Their, 2018: 4). У најопштијем смислу, отпорност се одређује као „способност брзог опоравка од потешкоћа, чврстина” (Stevenson, 2015).

Концепт отпорности се током 20. века развијао углавном у оквиру развојне психологије. Ејми Вернер (Emmy Werner) наводи се као научница која је међу првима употребила овај термин истражујући групу деце са Хаваја која су, одрастајући у дисфункционалним породицама и у околностима сиромаштва и злоупотребе супстанци, такође испољила деструктивна понашања у тинејџерским годинама. Међутим, за трећину испитаника која нису развила ова понашања одрастајући у истим условима употребила је израз „резилијентна”, односно, отпорна (према: Bhagwanrao, 2018: 88). Дуго је термин отпорности заступљен у економији и пословању, а нарочито у контексту одрживог развоја, као заједнички именитељ еколошке одрживости и економског развоја (видети: Perrings, 1998; Derissen, Quaas & Baumgärtner, 2011; Nüchter, Abson, von Wehrden & Engler, 2021).

Нарочито интересантним чини се улазак концепта отпорности последњих деценија у терминологију и у праксу безбедности, на кога

се позивају доктрине националне безбедности, цивилне заштите и припремљености за ванредне ситуације (Prior, Hagmann, 2014: 283). Отпорност се можда најчешће користи у контексту припремљености и оснажености друштва да одговори на ризике који долазе са различитих страна и различитих извора. Њена основна одредница је способност, односно „оспособљеност људи, домаћинства, заједница и институција да се припреме за шокове и стресове, одговоре на њих и опораве се од њих” (Vaughan, 2018). Способност се, такође, подстиче одређеним изворима отпорности, односно капацитетима отпорности који се огледају у три димензије: *капацитети апсорпције* (развијена способност система да упије последице, минимизира осетљивост на изненадне шокове како би се избегле трајне негативне последице), *капацитети прилагодљивости* (развијена способност система да се самоорганизује и доноси праве изборе стратегија у односу на дуготрајне економске, друштвене и еколошке промене) и *трансформативни капацитети* (развијени механизми владе, политике, родне и културне норме, формални и неформални механизми друштвене заштите који стварају окружење које омогућава системске промене) (Vaughan, 2018: 3).

Оно што даје кредибилитет, снагу и поузданост концепту отпорности свакако је могућност да се отпорност мери. Иако се у литератури и даље расправља треба ли и како се може мерити отпорност (Hinkel 2011; Joyce et al, 2019; Cheng et al, 2020), утврђивање индикатора по којима се може оцењивати успешност концепта отпорности у специфичном контексту је изузетно пожељно јер представља конкретан алат за доношење политичких одлука. Разумевање тога како се манифестује отпорност и колико су друштва, организације и појединци отпорни на изненадне претње има значајне импликације за безбедносну политику и њен развој, и кључно је за развој стратегија припремљености и ублажавања последица (Prior, Hagmann, 2014: 284).

Све чешћа употреба концепта отпорности у студијама безбедности објашњава се прихватањем очигледних недостатака традиционалних приступа превенцији угрожавања безбедности и потребом да се у условима када систем доживљава изненадне шокове примени нови начин размишљања о односима између непредвидивих актера и њиховог комплексног окружења (Keković, Ninković, 2020: 154). Прајор и Хагман (Prior, Hagmann, 2014: 284) наглашавају да је отпорност добила значај појавом мноштва савремених претњи безбедности, нарочито након 11. септембра те да су тероризам и страх приоритизовали субјективни осећај безбедности и фокус са држава и влада пребацили на друштво. У том моменту се заправо концепт отпорности јавља као централна идеја, јер

оног тренутка када безбедносне претње постану толико разнолике и свакодневне, држава са својим механизмима више није довољна да се од њих заштити њено друштво па се јавља неопходност да се успостави један „системски оквир који ће имплементирати отпорност у процесе управљања безбедношћу” (Prior, Hagmann, 2014: 284). У том смислу, поменути аутори закључују да политика отпорности једне државе и друштва треба да се развија и имплементира тако да уважи улоге и одговорности не само државе, него и привредног система, цивилног друштва па чак и појединаца (Prior, Hagmann, 2014: 295). Штавише, концепт отпорности доноси велике промене традиционалној концепцији безбедности и њеним основним постулатима, имплицирајући на потребу њихове трансформације како би задовољили потребе безбедности у новим условима. Најпре, он на изванредан начин компромитује диференцијацији субјекта и објекта безбедности јер их обједињује. Субјекти концепта отпорности постају фокус безбедносних политика не само као ентитети које треба заштитити, већ који активно и одговорно доприносе безбедности (Dunn Cavelty, Kaufmann, and Kristensen, 2015: 10). Поред тога, отпорност представља изазов традиционалној улози државе као провајдера безбедности јер захтева да свака држава направи својеврсни друштвени уговор са својим грађанима који ће бити „базиран на узајамном разумевању који уважава бар делимични помак од превенције претњи ка управљању утицајима које врше те претње” (Fjäder, 2014: 128).

Ипак, аутори наглашавају то да и резилијентност, односно, отпорност није „универзално решење комплексног сета проблема, а свакако не свемоћни суперхерој који директно испоручује безбедност, већ уместо тога повезује безбедност и небезбедност, односно, прошлост и будућност” (Dunn Cavelty, Kaufmann, and Kristensen, 2015: 11). То подразумева да отпорност мора да повеже прошла негативна искуства са садашњим мерама како би будућност била сигурнија и извеснија, да то обједињује деловање више различитих субјеката и пракси. Отпорност такође не значи да ће систем који је претрпео шок или напад бити исти и да ће се вратити у првобитно стање, већ да ће одржати своју функцију тако што ће се други елементи система прилагођавати и преузимати функције дела система који је онеспособљен како би систем остао одржив. Стога се као кључни допринос спровођења концепта отпорности наводи *не краткорочна стабилност, већ преживљавање системских кључних функција на дужи рок* (Longstaff et al, 2010: 3) и представљају *други зид одбране онда када класичне безбедносне мере фокусиране на превенцију не успеју да спрече последице претње*.

Поред посматрања отпорности у контексту државе и појединаца унутар ње, постоје и истраживања која су посвећена значају резилијентности и на ширем, међународном плану. Флокарт (Trine Flockhart) анализира кризу либералног светског поретка из перспективе резилијентности, и посматра могућности да се кроз концепт отпорности превазиђу три кризе либералног светског поретка (криза лидерства, криза демократије и криза мултилатерализма), а тиме поврати и онтолошка безбедност носилаца тог поретка (Flockhart, 2020). То отвара питање прилагођености најважнијих безбедносних организација либералног поретка новим безбедносним изазовима и претњама и значаја концепта отпорности за опстанак и јачање ових организација. У том смислу, истраживачко питање које се поставља у раду је *како је отпорност представљена у најважнијим стратешким безбедносним документима НАТО и ЕУ у односу на одбрану и људску безбедност*. Циљ је да се укаже како је данас, у условима великих неизвесних промена и комплексних динамичних претњи, концепт отпорности у евроатлантском простору користан партикуларним концептима фокусираним на претњу попут одбране или људске безбедности и како концепт отпорности може да допринесе очувању кредибилитета и опстанка међународних организација које су данас стожер безбедности либералног међународног поретка. После методолошког дела, у раду ће бити презентовани резултати истраживања и дискусија са закључцима.

МЕТОДОЛОГИЈА

Како је истраживачки проблем фокусиран на то *како је концепт отпорности представљен у односу на одбрану и људску безбедност у безбедносним стратегијама евроатлантске регије*, прикупљени су квалитативни подаци из најзначајнијих стратешких докумената у области безбедности евроатлантске регије. Предмет анализе и узорак података била су три стратешка документа: „*Стратегија безбедности ЕУ*” (EU Security Union Strategy), „*Глобална стратегија спољне и безбедносне политике ЕУ*” (A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy) и „*Агенда НАТО 2030*”, као документ који садржи смернице на коме ће почивати нови стратешки концепт НАТО-а који би требало да буде усвојен на предстојећем НАТО самиту у Мадриду 2022. године. Дакле, квалитативни подаци неопходни за спровођење истраживања прикупљени су из постојећих извора.

Стратешким документима дат је приоритет у односу на друга документа, јер се из њих може сазнати које су то кључне вредности и инте-

реси те начини на који се претпоставља њихова заштита у дужем временском периоду значајни за безбедност једног великог дела међународне заједнице који дели идентичан вредносни оквир. Разлог зашто су баш ова конкретна три стратешка документа одабрана је чињеница да они репрезентују безбедносно опредељење већине земаља евроатлантске регије, узевши у обзир то да је већина земаља Северне Америке и Европе или део ЕУ или НАТО, а већина и оба.

Друго, разлог зашто су одабрана стратешка документа организација, а не појединачних држава, налази се у чињеници да безбедносне организације евроатлантске регије представљају најрелевантније међународне актере од чије функционалности у великој мери зависи успешност очувања тренутног поретка. Поред тога, разлози леже и у униформности, јер ови документи представљају заједнички став свих земаља чланица, а анализа појединачних безбедносних стратегија сваке земље понаособ захтевала би обимније истраживање, а полази се од претпоставке да и појединачне стратегије не одступају значајније од стратегија организације чије су државе чланови.

Сва документа преузета су са званичних сајтова релевантних организација. Поред ових докумената који су предмет анализе, проучавани су и комплементарни материјали доступни на званичним сајтовима НАТО и ЕУ који се баве концептом отпорности како би се лакше спровело кодирање за анализу садржаја и направио шири оквир примене концепта, његовог значаја за очување и заштиту безбедности и тиме развила квалитетнија дискусија.

За разлику од квантитативних истраживања, валидност и поузданост у квалитативним истраживањима настоје се обезбедити кроз што детаљније објашњење самог процеса креирања истраживачког дизајна, образлагање разлога за одабир одређених метода прикупљања и метода обраде података, са циљем да се што лакше могу разумети резултати истраживања те начина на који се до њих дошло, иако, суштински, сва квалитативна истраживања не могу бити вредносно неутрална. Поузданост истраживања гарантује поновљивост истих резултата поновним истраживањем, што је због одсуства вредносне неутралности код квалитативних истраживања отежано, али се она настојала постићи пажљивим упутством о процесу кодирања.

Ограничење овог истраживања произлази из методског поступка јер је због ограничености материјала кодирање спроводио један кодер, па су избори истраживача (кодера) имали значајан утицај на резултате. Уз то, могућност генерализације резултата је ограничена, узевши у обзир то да се за предмет анализе узима искључиво искуство примене концепта од

стране организација из евроатлантске регије. Али, исто тако је корисно што се истраживањем наглашава контекстуалност, јер је у практичном смислу она битна за разумевање безбедности у специфичном окружењу безбедносне заједнице, коју чини евроатлантска регија и која је стожер либералног светског поретка.

За анализу података коришћена је квалитативна анализа садржаја. Процес је започет кодирањем материјала тако што су дефинисане категорије у које су смештане јединице анализе. Циљ је био да се најпре утврди фреквентност термина „отпорност” (resilience) у контексту одбране и људске безбедности у поменута три документа, а потом изврши и релациона анализа и повезаност одређених категорија. Као категорије издвојени су термини „*одбрана*”, „*људска безбедност*” и „*отпорност*”. Јединице анализе које су сврстане у категорију *људска безбедност* представљене су изразима „људска безбедност”, „људска (демократска) права”, „људске слободе”, „заштита људских живота”, „заштита цивила”. Јединице анализе које су сврстане у категорију *одбрана* су „одбрана”, „војска”, „војни капацитети”, „војни савез”, „војне технологије”, „војне операције”. Јединице анализе које су сврстане у категорију *отпорност* су „отпорност”, „отпоран”, „отпорност критичне инфраструктуре”, „отпорност државе”, „отпорност друштва”. Након тога посматран је шири контекст, односно, идентификација тема за које се у одређеним пасусима изрази отпорност и одбрана, односно, отпорност и људска безбедност везују.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Анализом документа „*Стратегија безбедности ЕУ*” (EU Security Union Strategy) утврђено је да се термин „отпорност” и „отпоран” у тексту од 28 страна јавља 34 пута. Могуће је уочити одређене правилности у начинима његове употребе. Наиме, *отпорност* се у већем делу документа ставља у контекст припремљености појединца и друштва на изненадне претње из области критичне инфраструктуре, а пре свега области сајбер безбедности. Изградња отпорности је важан задатак чији се резултати антиципирају како у кризним ситуацијама тако и у свакодневном животу.

Термин отпорност свакако показује већу повезаност са терминима који одговарају концепту људске безбедности и различитим сферама људске безбедности. Тако се говори о отпорности ланца снабдевања који треба да гарантује превазилажење криза у финансијском, енергетском, правном, безбедносном, здравственом, поморском и транспортном систему. Отпорност се такође доводи у везу са људском безбедношћу у смислу

тога да изградња отпорности омогућава заштиту критичне инфраструктуре на коју се ослањају грађани како би задовољили своја економска, социјална и друга права. Као главне активности на изградњи отпорности документ издваја развијање вештина и подизање нивоа свести појединца, нарочито у домену ИТ инфраструктуре и е-система, јер претпоставља да је усвајање основних знања о безбедносним претњама и томе како се заштитити предуслов безбедног окружења.

Резилијентност, односно, отпорност у овом контексту одговара појму безбедносне културе. У том смислу, ЕУ такође има и *Агенду за одрживу конкурентност, друштвену правичност и отпорност* (European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience, COM(2020) 274) кроз коју је нагласила значај отпорности друштва, односно сваког појединца који чини европско друштво и то повезује са њиховом сигурношћу. Поред отпорности у кризним ситуацијама, отпорност је кључна и у свакодневном животу и у великој мери се ослања на појединца, а у документу се наводи да „отворена, демократска друштва зависе од активних грађана који могу да разазнају информације из различитих извора, идентификују дезинформације, доносе информисане одлуке, отпорни су и понашају се одговорно” (European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience, COM(2020) 274). Колико значај ЕУ данас даје појединцу у смислу отпорности друштва и колико то за сам квалитет живота и безбедност појединца има значај најбоље се види из дела документа који акценат ставља на промену парадигме о вештинама које појединац мора развити како би био отпорнији на ризике и изненадне догађаје. У том делу наведено је:

„За појединца, побољшање отпорности кроз вештине значи смањење зависност од тржишних услова и повећање његовог или њеног потенцијала за навигацију кроз животне и професионалне транзиције. Штавише, пандемија COVID-19 је такође указала на потребу да се буде дигитално спреман за наставак образовања и пословних активности. Изазови са којима се суочавају ИТ инфраструктура и е-системи изнедрили су потребу да унапредимо наше људске капацитете за спремност и одговор у сфери сајбер безбедности.” (European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience, COM(2020) 274).

Отпорност и одбрана немају значајнију корелацију у овом документу, изузев што се термин одбрана користи у пренесеном значењу у контексту одбране од сајбер претњи, где се изградња отпорности како би сајбер безбедност била на високом нивоу види као први ниво одбране од сајбер претњи. Такође, у тексту је назначено и то да је изградња отпор-

ности као активност нужни део политика одбране и безбедности не само појединачно земаља чланица, већ и заједничких институција и ЕУ као целине. Уз то, ЕУ има посебан документ који се бави отпорношћу, одбраном и застрашивањем, и то такође у контексту изградње снажне области сајбер безбедности у ЕЗ (Joint Communication on Resilience, Deterrence and Defence, JOIN(2017) 450). У овом документу ЕУ изражава потребу да се као део стратегије јачања сајбер безбедности ЕУ мора подржати напор трећих земаља у изградњи националне отпорности кроз обуке, помоћ у развоју законодавства и политика и ефикасно функционисање тимова за компјутерске хитне случајеве (Computer Emergency Response Teams) и јединица за сајбер криминал у свим земљама широм света.

Непостојање већих корелација са термином одбрана у правом значењу може се објаснити тиме да ЕУ представља безбедносну заједницу у којој је могућност дешавања оружаног сукоба или војне претње уопште сведена на минимум, а ово је акт који се бави стратегијом унутрашње безбедности ЕУ. Међутим, позивање на термин одбрана у контексту сајбер одбране је честа, чак и када се говори о сарадњи са НАТО-ом у овој области. То имплицира да ЕУ, као и НАТО, данас термин одбрана користи у доста ширем контексту у односу на војну одбрану и да тежи да све националне и наднационалне капацитете одбране и безбедности стави у функцију одбране од сајбер претњи, а изградња отпорности читавог друштва је једна од кључних активности на том пољу.

Анализом документа „Глобална стратегија спољне и безбедносне политике ЕУ” (Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy) утврђено је да се термин „отпорност” и „отпоран” у документу од 60 страна јавља 41 пут. Фокус документа је на спољној и безбедносној политици ЕУ и њеном глобалном позиционирању и спољнополитичком деловању у складу са интересима грађана. Термин „отпорност” у овом документу употребљава се у контексту држава и грађана, али како у Европи тако и око Европе, тачније, у контексту комшијских земаља на источним и јужним границама ЕУ (источно до Централне Азије и јужно до Централне Африке). Кредибилни процес приступања ЕУ заснован на стриктној и правичној условљености наводи се као кључни процес виталног значаја за повећање отпорности земаља Западног Балкана и Турске, али се изградња отпорности наводи као приоритет и у другим земљама које излазе из оквира Политике суседства ЕУ. Значај изградње и јачања отпорности за ЕУ огледа се и у томе што је ЕУ спремна да друге земље активно подржи у различитим начинима достизања отпорности кроз таргетирање најчешћих слабости у области функционисања власти, економије, дру-

штва и климатско-енергетских питања и развијањем ефективнијих миграционих политика за Европу и њене партнере.

Надаље, појам отпорности се доводи у везу са демократским уређењем и вредносним системом западних демократија. ЕУ неговање и јачање отпорности у овом документу поистовећује се достизањем одређеног нивоа, поштовањем и промоцијом људских права, основних људских слобода и владавине права, што укључује и правду, солидарност, једнакост, недискриминацију, плурализам и поштовање различитости. И у овом делу се отпорност ставља у службу заштите критичне инфраструктуре, пре свега заштиту сајбер безбедности. Претпоставка за отпорно или резилијентно друштво и грађане јесте демократија, поверење у институције и одрживи развоја, а отпорно друштво је у средишту отпорне државе (Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy).

ЕУ предвиђа да јачање отпорности буде важан део њене спољнополитичке акције, а мере које се наводе као најважније у остварењу тог циља су: борба против сиромаштва и неједнакости, шири приступ јавним добрима и услугама и социјална безбедност, приступне радне прилике за жене и младе, укључивање маргинализованих група, подстицање развоја кроз јавно-приватна партнерства и подстицање одрживог развоја, развоја нових пословних прилика, вештина и технолошких трансфера и јачање рада на образовању. Такође се наводи и јачање и продубљивање односа са цивилним друштвом са циљем да се владе позивају на одговорност, окренутост ка културним организацијама и религијским заједницама како би се подстакло очување плурализма, коегзистенције и поштовања. Најзад, важан начин или метод остваривања задатка јачања отпорности је такозвани „locally owned” приступ, што значи да се све важне промене подстичу унутар саме заједнице, без отвореног наметања неког универзалног начина споља. Читава замисао јачања отпорности ван ЕУ спроводи се готово у потпуности кроз реализацију концепта људске безбедности, јер се све мере на јачању отпорности заправо спроводе оснаживањем грађана као индивидуа и као одговорних чланова друштва. ЕУ изражава у овом документу и јасну намеру јачања енергетске и еколошке отпорности, која је такође у функцији заштите појединца од разбукутавања друштвених тензија или потенцијалних оружаних сукоба. Поред стратегије, ЕУ у документу о стратешком приступу отпорности у спољнополитичком деловању ЕУ из јуна 2017. године наводи да ће развијање отпорности ставити већи нагласак на хуманитарне потребе људи које произлазе из дуготрајних криза и допринети превенцији насилних конфликта (Joint Communication on A Strategic Approach to Resilience in the EU's External Action, JOIN(2017) 21).

У контексту јачања отпорности наводи се и оснаживање евроатлантских партнерстава, пре свега између ЕУ и НАТО, а посебно Канаде и САД. Повезаност отпорности и одбране у овом документу је минимална и односи се само на потребу развијања капацитета у области сајбер технологија како би се ојачала отпорност. Документом се наглашава то да државе чланице ЕУ у циљу достизања и одржавања ових капацитета морају да се окрену обавезној одбрамбеној сарадњи, што имплицира то да се и одбрамбена сарадња и заједничко развијање одбрамбених капацитета стављају у функцију креирања отпорности, пре свега у области поменутих сајбер технологија.

Анализом агенде „НАТО 2030” кроз саопштење са самита у Бриселу на коме је утврђена агенда која води ка дефинисању новог стратешког концепта, утврђено је да се термин „отпорност” и „отпоран” у саопштењу јавља 31 пут. НАТО као једну од најважнијих активности наводи јачање отпорности.

„Наша посвећеност јачању наше националне и колективне отпорности чврсто је укорењена у Вашингтонском уговору, посебно у члану 3 који каже да ће савезници, одвојено и заједнички, путем континуиране и ефикасне самопомоћи и узајамне помоћи, одржавати и развијати своје индивидуалне и колективни капацитет да се одупре оружаном нападу” (Strengthened Resilience Commitment, 2021).

Ову активност, иако у одговорности држава чланица појединачно, НАТО планира додатно да подржи, и у том смислу наводи се да је циљ отпорности смањење слабости и осигурање да војске НАТО чланица могу да извршавају своје операције што ефикасније у миру, кризним и конфликтним ситуацијама. Отпорност се у овом саопштењу доводи у везу са борбом против тероризма, а додатну вредност изградњи и унапређењу отпорности даје сарадња унутар НАТО-а. Најзад, корелација одбране и отпорности је у овом документу већа, што је логично с обзиром на мисију Организације североатлантског пакта. Наиме, под изградњом отпорности се подразумева континуирано залагање за јачање и модернизацију структуре мулти-доменских НАТО снага, командних и контролних структура, са стављањем већег акцента на међузависност географије, домена и нивоа спремности, укључујући посебно и Оперативни центар за сајбер простор. Отпорност је представљена у функционалном смислу, као основна претпоставка за ефикасно извршавање кључних НАТО задатака и кредибилну одбрану и застрашивање. Иако отпорност подразумева „националну одговорност, а колективну посвећеност” (Brussels Summit Communiqué, 2021), НАТО је успоставио и *Евроатлантски центар за резилијентност* у Румунији и изражава посвећеност достизању

и одржавању седам основних захтева НАТО-а за националну отпорност, кроз побољшану цивилно-војну сарадњу и цивилну спремност (осигуран континуитет државних и критичних владиних услуга, отпорно снабдевање енергијом, способност ефикасног суочавања са неконтролисаним кретањем људи; отпорни ресурси хране и воде, способност суочавања са масовним жртвама, отпорни комуникациони системи и коначно, отпорни транспортни системи (Shea, 2016)). НАТО финансира и истраживања на тему отпорности и настоји да развије стандарде за мерење отпорности како би их оперативна заједница користила као подршку у свакодневном извршавању задатака, а нарочито „у процени фактора цивилне спремности у зони операција и описивању ризика у вези са операцијама када се уводе стратешки шокови” (Hodicky et al, 2020).

Отпорност се наводи као кључна претпоставка заштите сајбер безбедности и свемирског домена, односно безбедног приступа свемирским услугама, производима и могућностима, што је суштински значајно за спровођење операција, мисија и активности Савеза. Климатске промене наводе се као изазов који отпорност Савеза ставља на тест, што захтева јачање отпорности војних инсталација и критичне војне инфраструктуре. Отпорност се, најзад, у документу наводи и у контексту заштите од хибридних претњи, борбе против ковида, и као способност да се одупре изазовима политичких и економских притисака изазваних проблемима енергетског снабдевања.

У документу нема веће корелације између отпорности и људске безбедности, што се може објаснити функционалним третманом отпорности као претпоставке успешности остваривања главних задатака НАТО-а, а то су колективна одбрана, кризни менаџмент и сарадња у безбедности, али је у самом документу потврђена посвећеност НАТО-а заштити људске безбедности и људских права, што поткрепљује новим и освежавањем постојећих политика у области заштите цивила. НАТО, слично ЕУ, истиче то да основ отпорности лежи у заједничкој посвећености принципима индивидуалних слобода, демократије, људских права и владавине права.

ЗАКЉУЧАК

Заштита евроатлантских интереса и безбедности почива на изградњи отпорности за коју се ЕУ и НАТО залажу као за један нови приступ и парадигму заштите безбедности. Безбедносни актер, односно субјект, све више постаје сам појединац коме државе чланице, а и организације, своје развијене капацитете и процедуре стављају на располагање како би био

информисанији, освешћенији и припремљенији на безбедносне ризике и претње и тиме олакшао одговор на изненадне угрожавајуће околности у постојећем систему. Изградња отпорности је свеобухватни пројекат, и он укључује како државни тако и приватни сектор, и треба да представља симбиозу удруженог деловања владе, снага безбедности, образовног система, индустрије и најзад, појединца. Концепт отпорности на нивоу појединца у великој мери ослања се на изградњу безбедносне културе.

Изградња отпорности у функцији је људског развоја и људске безбедности, као и основна претпоставка спречавања насилних сукоба те представља и прву линију одбране. Појам отпорности је трансформисао појам одбране па се одбраном, поред традиционалног схватања, сада подразумева и спремност друштва да се избори са новим претњама попут сајбер криминала и еколошко-енергетских проблема. Ипак, у готово свим документима много је јача корелација између људске безбедности и отпорности него отпорности и одбране (у смислу војне одбране), што се може објаснити двојачко: најпре, јер евроатлантска регија формира безбедносну заједницу и не посматра војну претњу као нешто извесно на евроатлантском простору, па самим тиме не усмерава грађане ка јачању отпорности на војне претње; и друго, јер грађани и друштво могу развијањем безбедносне културе да постигну већи степен отпорности на мноштво невојних претњи које их свакодневно окружују, док су војне претње и даље у надлежности државе и грађани нису ти који директније могу на њих да утичу. Изузетно, у НАТО документима отпорност корелира са одбраном, јер је претпоставка застрашивања и успешности одбране једна од најважнијих НАТО задатака.

Резултати истраживања указују на то да резилијентност претпоставља већи степен припремљености и бољи одговор држава на кризу, јер су партикуларни концепти фокусирани на претњу, а отпорност је фокусирана на системско јачање свих компоненти друштва и државе ради изградње отпорности и прилагодљивости одговора на шири спектар претњи, одакле год оне долазиле.

ЛИТЕРАТУРА

- Bhagwanrao, BM. (2018). Mental Health, Resilience among Rural and Urban Female. *The International Journal of Indian Psychology*, 6(3), 87–93, DOI: 10.25215/0603.208.
- Brussels Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels, 14 June 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm?selectedLocale=en, приступљено 11. јануара 2022.

- Cheng, S. K., King, D. D. & Oswald, F. L. (2020). Understanding How Resilience is Measured in the Organizational Sciences. *Human Performance*, 1–34. doi:10.1080/08959285.2020.1744151.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions on the EU Security Union Strategy, European Commission, COM(2020) 605, Brussels, 24 July 2020.
- Derissen, S., Quaas, M. F. & Baumgärtner, S. (2011). The relationship between resilience and sustainability of ecological-economic systems. *Ecological Economics*, 70(6), 1121–1128. doi:10.1016/j.ecolecon.2011.01.003.
- Dunn Cavelty, M., Kaufmann, M. and Kristensen K.S. 2015. Resilience and (in) security: Practices, subjects, temporalities. *Security Dialogue* 46 (1), 3–14. doi: 10.1177/0967010614559637.
- European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience, COM(2020) 274 final, Brussels, 1 July 2020.
- Fjäder, C. (2014). The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*, 2 (2): 114–129. doi: 10.1080/21693293.2014.914771.
- Flockhart, T. (2020). Is this the end? Resilience, ontological security, and the crisis of the liberal international order, *Contemporary Security Policy*, doi: 10.1080/13523260.2020.1723966.
- Göbbling-Reisemann, S., Hellige, H. D. & Thier, P. (2018). The Resilience Concept: from its historical roots to theoretical framework for critical infrastructure design. (artec-paper, 217). Bremen: Universität Bremen, Forschungszentrum Nachhaltigkeit (artec). <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssao-59351-6>.
- Hinkel, J. (2011). Indicators of Vulnerability and Adaptive Capacity: Towards a Clarification of the Science-Policy Interface. *Global Environmental Change* 21 (1), 198–208.
- Hodicky, J., Özkan, G., Özdemir, H., Stodola, P., Drozd, J. & Buck, W. (2020). Dynamic Modeling for Resilience Measurement: NATO Resilience Decision Support Model. *Applied Sciences*, 10(8), 2639. doi:10.3390/app10082639.
- Joint Communication on A Strategic Approach to Resilience in the EU's External Action, JOIN(2017) 21, Brussels, 7 June 2017.
- Joint Communication on Resilience, Deterrence and Defence: Building strong cybersecurity for the EU, JOIN(2017) 450, Brussels, 13 September 2017.
- Joyce, S., Tan, L., Shand, F., Bryant, R. A. & Harvey, S. B. (2019). Can Resilience be Measured and Used to Predict Mental Health Symptomology Among First Responders Exposed to Repeated Trauma? *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 61(4), 285–292. doi:10.1097/jom.0000000000001526.
- Keković, Z., Ninković, V. (2020). Towards a Conceptualisation of Resilience in Security Studies. *Serbian Political Thought*, 1(27), 153–175, <https://doi.org/10.22182/spm.6712020.7>.

- Longstaff, P. H., Armstrong, N. J., Perrin K., Parker, W. M. and Hidek, M. A. (2010). Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment. *Homeland Security Affairs* VI (3): 1–23.
- Mijalković, S., Popović Mančević, M. (2019). *Contemporary Security Studies: An Introduction to Methodological, Research and Theoretical Foundations of Security*. University of Criminalistic and Police Studies, Belgrade.
- Nüchter, V., Abson, D.J., von Wehrden, H., Engler, J.O. (2021). The Concept of Resilience in Recent Sustainability Research. *Sustainability*, 13, 2735. <https://doi.org/10.3390/su13052735>.
- Perrings, C. (1998). Resilience in the Dynamics of Economy-Environment Systems. *Environmental and Resource Economics*, 11(3/4), 503–520. doi:10.1023/a:100825561427.
- Prior T. & Hagmann J. (2014). Measuring resilience: methodological and political challenges of a trend security concept, *Journal of Risk Research*, 17(3), 281–298, doi: 10.1080/13669877.2013.808686.
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, June 2016, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, приступљено 12. 1. 2022.
- Shea, J. (2016). Resilience: a core element of collective defence. NATO Review, 30 March 2016, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html>, приступљено 10. јануара 2022.
- Stevenson, A. (2015). *Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press.
- Vaughan, E. (2018). *Resilience Measurement Practical Guidance Note Series 3: Resilience Capacity Measurement*. Produced by Mercy Corps as part of the Resilience Evaluation, Analysis and Learning (REAL) Associate Award.

CONTEMPORARY SECURITY AGENDA: STRENGTHENING RESISTANCE IN RESPONSE TO GROWING UNCERTAINTY AND DYNAMICS OF THREATS AND CHALLENGES

Saša Mijalković, PhD, full professor

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

Marija Popović Mančević, PhD, assistant professor

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

Abstract: Contemporary security challenges and threats nowadays are more than ever featured by unexpectedness and dynamic complexity: they are difficult to predict and is even more difficult to prepare an urgent, adequate and comprehensive response to them. This made states and transnational actors to contemplate inovative

solutions in security protection. Thus, the concept of “resilience” to the emerging security threats and risks came up eventually as a key determinant of contemporary security agendas. The ability to adapt to unexpected circumstances and the fastest and most efficient possible response to crisis situations, which engages not only the state, but also the citizens, became a priority of security policies and strategies of the main actors in the Euro-Atlantic area. Therefore, the aim of this research is to show why in the age of uncertainty, complexity and dynamic of threats, the concept of resilience used by the EU and NATO is useful to strengthen particular threat-oriented concepts such as defense or human security.

The research was conducted by the method of content analysis, and the basic sources of knowledge are the most important strategic documents of the Euro-Atlantic region in the field of security. The results of the research indicate that resilience presupposes a higher degree of preparedness and better response of states to the crisis, because particular concepts are focused on threat prevention, and resilience is focused on systematic strengthening of all components of society and the state to build resilience and adaptability to a wider range of threats wherever they come from.

Key words: security, security agenda, contemporary security challenges and threats, resilience, adaptability.

МИГРАНТСКА КРИЗА – ХУМАНИТАРНО ИЛИ БЕЗБЈЕДНОСНО ПИТАЊЕ

Проф. др Предраг Ћеранић*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: Основни циљ рада јесте да укаже на најважнији карактер мигрантске кризе, односно да утврди да ли се ради о хуманитарном или безбједносном питању. Повод је стање на бјелоруско-пољској граници, при чему ће се пажња истраживача фокусирати на понашање земаља који су главни актери настале ситуације, али и на понашање Европске уније у овој, али и другим случајевима и проблема који су настали у међудржавним односима а односе се на мигранте. Користећи методе индукције и дедукције, анализу садржаја и компаративни методолошки приступ, током истраживања аутор је настојао да расвијетли узроке који су произвели мигрантске таласе и позадине ове појаве. Резултат истраживања показује да је мигрантска криза првенствено безбједносна појава, иако се не смије занемарити ни хуманитарни аспект. Закључак је да се мигранти не смију користити као политичко средство јер су проблеми које имплицира мигрантска криза вишеслојни, и могу се превазићи једино уједначеним ставом и заједничким напором свих земаља које су захваћене мигрантском кризом.

Кључне ријечи: мигранти, безбједност, политика, проблеми, хуманитарни аспект

УВОД

Земље ЕУ оптужиле су бјелоруског предсједника Александра Лукашенка да је постао највећи европски „увозник миграната” и због тога је добио пријетње санкцијама. Лукашенка су оптужили да из Ирака увози мигранте и реекспортује их према Пољској и Литванији, чланицама ЕУ. Мигранти су, према устаљеној пракси, показивали жељу да наставе према Њемачкој. Био је то само наставак сукоба између Бјелорусије и њеног предсједника са једне, и појединих земаља ЕУ са друге стране, првенствено Пољске и Њемачке. Наиме, након општих избора у Бјелору-

* Др Предраг Ћеранић, ванредни професор на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: predrag.ceranic@fbn.unibl.org

сији одржаних 20. августа 2020. године, а који су обиљежени Лукашенковом убједљивом побједом, бјелоруски предсједник је засут оптужбама за изборну крађу. За оптужбама су услиједили улични протести по већ више пута виђеним сценаријима обојених револуција. Протестанте су предводили опозициони лидери, а излишно је објашњавати да је свему претходила темељна припрема обојених или шарених револуција, како се још називају нови концепти државних преврата. Рецепт је постао препознатљив: таргетирана земља се обавије мрежом невладиних организација које преко различитих фондација финансирају стране владе (Нарочницкая, 2008). У погодном (датом) моменту активисти организују мирне протесте (који се увијек претворе у насилне). Све је наравно праћено великом медијском пажњом претходно купљеним утицајем у медијима, и иностраном медијском подршком заинтересованих земаља. У завршници „мирни протестанти” на насилан начин заузимају зграду народне скупштине и потом преузимају власт, што је сценариј примијењен у земљама попут Србије и Украјине. Нападнуте земље углавном су инертне, власт не схвата тежину опасности, носиоци најважнијих функција увјерени су да су протести пролазна појава.

Бјелоруски предсједник и провладини медији били су спремни на отпор. Опозицију су оптужили да је у функцији туђих влада, да су опозиционари у функцији страних обавјештајних служби и да руше легално изабрану власт. Полиција се према протестантима поставила чврсто, примјењивала силу, најбучније протестанте приводила. Подршка западних земаља опозиционим лидерима који су предводили побуну била је велика. Литванија и Пољска, односно њихове специјалне службе на терену су биле најприсутније, у правом смислу ријечи могле би се назвати „извођачима радова” већих геополитичких играча као што су Сједињене Државе и Њемачка. Лукашенкове службе ипак су биле ефикасније. Русија је дала до знања да неће дозволити понављање сценарија из Украјине. Резултат: опозициони лидери су одустали од својих захтјева, поједини попут Светлане Тихановскаје емигрирали. Живот се наставио.

Лукашенко је под притиском морао да укине поједностављено давање туристичких виза ирачким држављанима, што је била „улазница” за улазак у Бјелорусију, али је и са друге стране било уступака у смислу смањења притиска на Бјелорусију. Укратко, бјелоруски предсједник је показао да „батина има два краја” и да и он зна да мигранте користи као оружје у хибридном рату.

МИГРАНТИ КАО ИНСТРУМЕНТ У ХИБРИДНОМ РАТУ

На алате за хибридно војевање нико нема монопол, па је тако и Лукашенко схватио да их и он може користити против оних који га у примјени психолошких операција, и других видова хибридног ратовања (Панарин, 2019), годинама нису штедјели. Авио линија на релацији Багдад – Минск била је у пуној функцији, а на основу седмодневне туристичке визе у Минск, главни град Бјелорусије (која се прилично лако добијала), почели су стизати таласи миграната. Наравно, Минск је био само полазна станица за пут у Њемачку преко Пољске. Пољска, која од почетка мигрантске кризе према мигрантима није показивала ни најмање емпатије и била непослушна и када је Брисел захтијевао да преузме квоту миграната, поставила је најприје полицију, потом војску а потом и жичану ограду на дијелу границе одакле су мигранти надирали. Против миграната који су покушавали да демонтирају ограду, употребљени су сузавац, шок бомбе и водени топови, а из пољских оружаних снага су најавили да се неће либити да употребе ни бојеву муницију. Посљедица обрачуна пољских снага безбједности с мигрантима, поред понеке разбијене главе, модрица и сузних очију, био је и захтјев око 200 Ирачана упућен ирачкој амбасади у Москви да их врати у домовину те су ускоро најављени први евакуациони летови (Ћеранић, 2021).

Од избијања мигрантске кризе постало је јасно да поред хуманитарног аспекта на овај регионални проблем треба посматрати као на безбједносно питање, и да мигранти могу бити у функцији средства за остваривање геополитичких циљева. Студије рађене за потребе Пентагона о мигрантским таласима као о „новом оружју” указивале су управо на то. Прва употреба новог „оружја” догодила се на сиријском пијеску. Више не звучи као откриће чињеница да су западни центри моћи потпомогли стварање фамозне Исламске државе на територији неколико земаља, понајвише Сирије, како би се око идеје о Уми, јединственој држави муслимана окупили борци из арапских земаља.

Да подсјетимо, Исламска држава (ИДИЛ) својевремено је контролисала територију величине Француске. Од укупно 40 000 војника, 15 000 су били страни борци. Неколико хиљада њих, након „кодирања”, послано је назад у ЕУ. ИДИЛ се отео контроли западних центара моћи, а његово вођство је почело да се бави вјековним исламистичким тежњама, стварањем државе по узору на златно доба калифата од прије више стотина година. Међутим, и ресурси добијени од западних земаља су навелико коришћени. (Anderson, 2016) Покренут је часопис Дабик, вођство ИДИЛ-а је основало телевизијску станицу Исламске државне вијести (ISN)

намијењену за публику изван Сирије и Ирака. Садржај поменутих медија чинили су свакодневни извјештаји на енглеском и арапском језику о циљевима ИДИЛ-а, и извјештаји о догађајима на терену. Видео-материјали су били доступни на DW – is – appspit.com, а како је један од важнијих циљева био да се привуче што више присталица са Балкана, штампана је верзија часописа Дабик на језику којим говори муслиманско становништво Србије, БиХ и Црне Горе, под називом Мејсара (Ћеранић, 2018: 71–75).

Управо на тој тачки, мегаломанској идеји о обнови калифата (за последњи калифат се сматра Отоманска империја) између осталог и на простору Балканског полуострва, између вођства Исламске државе и креатора ове терористичке организације постигнут је компромис. Покретање великог таласа избјеглица одговарало је и једној и другој страни, јер се на тај начин гађало више мета. Новац за покретање егзодуса обезбједили су Саудијска Арабија и Катар, државе које се на овај начин ослобађају шиита и слабе утицај Ирана на Блиском истоку. Исламска држава је на тај начин хранила амбицију да исламизира Балканско полуострво, јер по тој процјени велики таласи муслиманског становништва заплуснули би Македонију и Србију, и могли довести до промјене демографске структуре, што би неминовно водило неутралисању руског утицаја у овим земљама (Ћеранић, 2018: 71–75).

Шта су били циљеви креатора мигрантских таласа? Исламизација Балкана, али и Италије, као и стотине терориста пристиглих у ЕУ, према пројектованим плановима, требало је да доведе до међудржавног неповјерења унутар ЕУ, као и до распада свих превентивних планова у борби против тероризма. Њемачки привредни цин би почео да пада, а за Њемачку би била затворена балканска врата према ресурсима на Истоку. Разлог је неодлучна и помирљива политика према Русији. Јавно мњење Пољске и балтичких земаља би се из истог разлога циљано окретало против Њемачке, тако да би и Сјеверни ток, којим сада Њемачкој пристижу руски енергенти, могао постати проблематичан (Ћеранић, 2021).

Наиме, пренадуван долар оптерећен економском кризом у земљи не може дуго да опстане, а излаз је у рушењу стабилности ЕУ, односно евра, што се постиже исламизацијом и терористичким акцијама. Када се томе дода контрола енергената за потребе ЕУ, увлачење Пољске и балтичких земаља у конвенционални рат против Русије, а све ће се учинити да у тај рат буде укључена и Њемачка – циљ у виду пада евра би могао бити досегнут. Економски проблеми с којима би се могла суочити ЕУ створили би добру подлогу за реализацију стратегије Бжежинског, предочене у Великој шаховској табли (Бжежински, 1999). Веома је интересно

понашање Турске, односно турског председника Ердогана. С обзиром на то да мигрантски таласи на путу према Европи морају проћи преко турске територије, у Ердогановим рукама се сплетом околности нашао вентил мигрантских токова. Тако је Турска покретањем, и по потреби заустављањем мигрантских таласа, привреду ЕУ дала у руке Сједињених Држава. Реаговање Њемачке у смислу осуде Турске увијек су биле благе. Њемачка милијардама евра ЕУ настоји придобити Турску да заустави неконтролисано кретање миграната према њеним градовима. Да ли постоји други начин заустављања мигрантских токова? НАТО је показао да тај начин постоји, јер зауставља чамце и бродове којима се из Либије према италијанској обали превозе мигранти, те из Либије скоро да и нема миграната. Насупрот томе, Турска се уопште не труди да заустави чамце који су напуњени мигрантима са турске обале пловили према Грчкој.

Теорија Семјуела Хантингтона да је у свијету по сриједи „сукоб цивилизација” дефинитивно је пала у Сирији. У Сирији се нису сукобиле цивилизације, већ се интерес свјетске финансијске елите сукобио са снагама сиријске владе, која је првенствено уз помоћ Русије успјела да одбрани свој суверенитет. Током рата у Сирији са једне стране биле су војне снаге тзв. Исламске државе, фантомске творевине великих корпорација, новац Саудијске Арабије и Кувајта, али и специјалне јединице појединих земаља Запада. Са друге стране, биле су војне снаге легитимне владе Сирије, ваздушно-космичке снаге Русије, али и војници Ирана. Да ли је то био сукоб цивилизација или сукоб интереса финансијске елите и њихових мегакорпорација са једном сувереном земљом?

ОДНОС ЕУ ПРЕМА МИГРАНТСКОЈ КРИЗИ

Западни центри моћи „нациљали су ЕУ, како би успорили економски раст конкурента, ослабили евро, и онемогућили било какво повезивање ЕУ, а нарочито Њемачке, са Русијом”. Након бомбардовања Либије, према Европи је први пут употребљено „ново оружје” у виду бродова препуних миграната који су најприје преплавили италијанско острво Лампедузу, а затим заплуснули цијелу италијанску обалу. Како су отворана нова ратишта, попут сиријског, миграната који су се преко Турске кретали према земљама ЕУ, било је све више. Саудијска Арабија и Катар нису штедјеле финансијска средства како би се реализовао пројекат о Исламској Републици Њемачкој и уопште, намјера експанзије ислама према Европи. Постојао је и други интерес. Требало се ријешити и шита који су пружали жесток отпор Исламској држави и њеним савезницима, којих је било и на истоку и на западу. И турски председник Ердоган

је схватио да мигранти могу бити употребљени, односно да проблеми које мигранти стварају и брига о њиховом збрињавању, могу бити дебело наплаћени од ЕУ. „Вентил” мигрантских токова Турска је, тако, по потреби отвара и затвара. У Њемачкој димензије мигрантске кризе нису биле препознате. Прве године мигрантима су упућени позиви и изрази добродошлице због недостатка радне снаге. Међутим, већ након годину дана, и око милион приспјелих миграната, проблеми с придошлицама су постали неколико пута већи од потребе за радном снагом. Услиједила је нулта стопа толеранције према мигрантима и затварање њемачке границе за њих (Ћеранић, 2021).

Како бисмо могли окарактерисати понашање ЕУ, односно сналажење или несналажење њених чланица у мигрантској кризи? ЕУ је поново показала двоструке стандарде. При томе се посебно мисли на однос према земљама које се сврставају у Западни Балкан. Од балканских држава, првенствено БиХ и Србије, тражено је да се мигранти прихвате, омогући им се пристојан смјештај. Али, европски званичници упуштали су се и у унутрашња питања БиХ, па су тако тражили да се мигранти распореде по цијелој територији те државе, нарочито по Републици Српској итд. Хрватска полиција је оптуживана за бруталност испољену на граници, организације које брину о људским правима имале су пуне руке посла. ЕУ је нудила и новац за смјештај миграната, али он ни у којем случају није могао бити достављан органима државе на чијој се територији мигранти налазе, већ искључиво међународним организацијама. Утрошак средстава био је потпуно нетранспарентан и лишен било какве контроле. О осудама којима је из Брисела био засут мађарски премијер Виктор Орбан због разапете бодљикаве жице на граници и каналисања мигрантских токова, дегутантно је и говорити. Пољску за испољену бруталност према мигрантима нико у Бриселу ни у контексту није споменуо, огласио се тек руски министар иностраних послова истичући да пољске снаге безбједности ни стране новинаре нису поштедјели млазова воденог топа и шок бомби (Ћеранић, 2021).

У Бриселу никако да схвате да кројачи мигрантске кризе не мирују и да им је главни циљ дестабилизација ЕУ и обарање евра. ЕУ треба да штити своје границе, али на Балкану то нису границе Хрватске већ Грчке. Гурање миграната на обод ЕУ, односно њихово задржавање у Србији и БиХ, није рјешење, а земљама на чијој се територији мигранти налазе, проблеми с мигрантима као да немају краја. Безбједносни ризици су велики, број кривичних дјела и прекршаја које мигранти чине се повећава (само у Бихаћу је почињено 3000 кривичних дјела, према ријечима кантоналног министра). У међусобним обрачунима различитих етничких

група дешавају се и убиства (Ћеранић, 2021). Америчко напуштање Авганистана донијело је стрепње европским земљама у смислу ишчекивања нових мигрантских таласа.

ЗАКЉУЧАК

Мигрантска криза није настала спонтано, ради се о употреби несреће народа на Блиском истоку чије су земље захваћене ратним дејствима. Ратни пожар је подстицан с поља како би се реализовали геополитички циљеви великих сила. У том смислу треба апострофирати центре моћи, првенствено оличене у корпорацијама са изузетно великим утицајем на своје владе. Циљеви нису само ресурси нападнутих земаља (првенствено се ради о налазиштима нафте и гаса) већ они имају и свој идеолошки оквир. Ради се о тзв. „новим вриједностима” глобализма које су супротстављене традиционалним категоријама као што су породица, нација, религија, држава.

Као што смо већ истакли, настанак мигрантске кризе везује се за ратове вођене на Блиском истоку и заједнички интерес, са једне стране вођства тзв. Исламске државе и њених финансијера, а са друге стране западних центара моћи којима не одговара стабилан евро, а још мање економско увезивање Њемачке и Русије, које се веома снажно манифестовало кроз полагање цијеви за Сјеверни ток 2. Поред дестабилизације ЕУ у циљеве мигрантске кризе могли бисмо навести стварање хаотичних ситуација на Западном Балкану, гдје се планира измјестити дио становништва са Блиског истока. Опасност за земље на овом подручју постаје већа, јер и ЕУ као рјешење проблема с мигрантима види у њиховом „усидравању” на ободу ЕУ, првенствено у Босни и Херцеговини, али и на територији Србије.

Рјешење за мигрантску кризу не може бити парцијално (које, нажалост, тренутно преовлађује у Бриселу), у смислу смјештања миграната на простор балканских земаља. Границе ЕУ нису границе Хрватске и Мађарске већ Грчке. Политичка, финансијска и други видови помоћи који би били упућени Грчкој, уз квалитетну политику према Турској, били би корисни у смислу обуздавања мигрантске кризе. Однос према НАТО-у је посебна тема, а такође и дијалог ЕУ са Сједињеним Државама. Мигрантска криза јесте хуманитаран проблем, али се ни у ком случају њен безбједносни аспект не може занемарити. Посматрана кроз призму геополитичких интереса и односа великих сила, она је првенствено безбједносно питање.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, T. (2016). *Нечасни рат против Сирије – Вашингтон, насилна промјена режима и отпор*, Сарајево: ТКД Шахинпашић, Сарајево
- Бжежински, З. (1999). *Велика шаховска табла*, Подгорица: ЦИД
- Ђеранић, П. (2018). *Које то сметају мали Руси*, Београд; Филип Вишњић
- Ђеранић, П. (18. 11. 2021). *Мигрантима затварају Пољску – нове таласе можемо да очекујемо у Србији и БиХ: сајт Све о Српској*, Преузето 12. 1. 2022. <https://sveosrpskoj.com/komentari/ceranic-migrantima-zatvaraju-poljsku-nove-talase-mozemo-da-ocekuemo-u-srbiji-i-bih/>
- Нарочницкаја, Н.А. (2008). *Оранжевые сети: от Белграда до Бишкека, Коллектив авторов* (2008). - редактор Н.А., Санкт-Петербург: Алетея
- Панарин, И. Н. (2019). *Хибридни рат: теорија и пракса*, Београд: Удружење Милутин Миланковић

MIGRANT CRISIS – HUMANITARIAN OR SECURITY ISSUE

Predrag Ćeranić, PhD

Faculty of Security Studies, University of Banja Luka

Abstract: The main aim of this article is to point out the most important characteristic of the migrant crisis, that is, to determine whether it is a humanitarian or security issue. The reason is the situation on the Belarus-Polish border, and the emphasis is placed on the behavior of the countries that are the main actors in the situation, but also on the behavior of the European Union in this and other cases and problems that have arisen in inter-state relations related to migrants. Using the methods of induction and deduction, content analysis and a comparative methodological approach, the author sought to shed light on the causes that produced migrant waves and the background of this phenomenon. The result of this research indicates that the migrant crisis is primarily a security phenomenon, although the humanitarian aspect must not be neglected. It is concluded that migrants must not be used as a political tool because the problems implied by the migrant crisis are multi-layered, which can be overcome only with a unified stance and joint efforts of the countries affected by the migrant crisis.

Keywords: migrants, security, policy, problems, humanitarian aspect.

MODERN APPROACHES IN CREATING SECURITY POLICY AND SECURITY RISKS AND THREATS

Prof. dr sc Marjan Gjurovski*

Faculty of Security-Skopje, St. Kliment Ohridski University, Republic of North Macedonia

Abstract: Security as a concept is a prerequisite for the existence of life - individual and societal, and refers to the absence of threats and protection from them. The understanding of security as an innate interest of each individual and the broader human collectivity - family, society, nation, state, international system, indicates the need to expand the concept of security to these collectivities. In theory, therefore, concepts such as national and international security are formed, and in recent times the concepts of individual, societal and global security, pointing to a significant expansion of new dimensions of security.

Security policy is a very complex activity and it is difficult to determine which policy is successful and which one is not. From the multitude of factors which influence the success of developing the security policy in the first place should be put those relating to the objective detection of security-related phenomena, mutual cooperation and coordination between the security institutions. Those responsible, competent and obliged to develop security policies should have at their disposal security information timely and objectively. It will enable them to make real security assessment, to determine the security situation and to predict future security events.

A successful or good security policy is the one that is able to resolve the security issues with minimal resources and minimal damage. The contemporary economic, political, legal and cultural conditions in the world determine the need for concerted security policy at world level, and also at the levels of coalition of states or regions, as well as the national state.

The content of the security policy is determined or is a “product” of the real situations and the real life in the particular state, region or in the world. It should be in the function of the society, the state and the citizens so as to provide for safe improvement of the overall community relations.

Keywords: security policy, risks, threats, security system, security, concepts, theories.

* PhD Marjan Gjurovski is a full professor at the Faculty of Security in Skopje and vice-rector at the St. Kliment Ohridski University, Republic of North Macedonia, e_mail: marjan.gjurovski@fuklo.edu.mk

INTRODUCTION

The survival of the state and society is a basic condition and the aim of every state policy. Its security is a requirement for the survival of the state and society. Therefore, the purpose of the acting of all state institutions is aimed, in part, to do it. Also, it has being the framework of security policy, which has tasked to create an organization. Through this, the state conduct the internal and external security of the state and society, or national security.

The security policy is a kind of framework for describing how a country provides security for the state and its citizens, and is often presented as an integrated document. This document can also be called a plan, strategy, concept or doctrine (Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008:35).

Security policy has a present and future role, outlining the core interests of the nation and setting guidelines for addressing current and prospective threats and opportunities. Security policies are hierarchically superior to other subordinate security documents that treat national security such as military doctrine, security strategy, defence strategy and etc. It also differs from these other policies by the range of subjects that it addresses, attempting to outline both internal and external threats.

Finally, it seeks to integrate and coordinate the contributions of national security actors as a response to the interests and threats that deemed most important. Some countries, such as the United Kingdom, France and China, do not have a joint document on security policy. They rely on defense policies or white papers that focus only in the national defense. Other states classified their security and policy documents, or do not have comprehensive written policies on security or defense.

There are five main reasons why states should have to integrated and comprehensive security policy. Through this policy they should: to ensure that governments consider all threats in a comprehensive way; to increase the effectiveness of the security sector by optimizing the contributions of all security actors; to guide the implementation of the policy to build a domestic consensus; and to promote common regional and international understanding, mutual trust and cooperation.

First, security policy requires a full analysis of all threats to national security in order to establish comprehensive framework. Internal and external threats long time has been addressed separately. However, the security policy increasingly includes a comprehensive assessment to the domestic and international security environment. In creation of these policies, each country should seek the assistance and participation of all relevant governmental

stakeholders, which dealing with security. And ideally, they should assistance from international and non-governmental actors.

Second, the security policy may help to harmonize the contributions of the growing number of security actors, including those at the national level, local government, the business community (for example, in the protection of vital infrastructure), various civil society organizations, as well as regional and international institutions. A centralized process of policy definition could include input from a variety of sources which might help in a common understanding of security.

Third, may be the most important is that the security policy provides policy guidance to the other involved actors in conducting national security. This is very important for aligning operational decisions with the short- term and long-term goals of national policy, security policy provides specific benchmarks. For the optimal use of resources, in phase of drafting and implementation, the centralized process allows, avoiding of discrepancy, redundancy and deficiency of the limited resources.

Fourth, security policy provides comprehensive approach and ownership of security policy by deepening discussion and cooperation across professional, departmental and party lines. This dialogue could help to achieve a consensus on national core values and interests which are important for dealing with treats to society and state security.

Fifth, the security policy is a tool for building confidence at regional and international levels. A coherent and transparent policy communicates the state security concerns related to the international community, and in thus way it facilitating international common understanding and mutual cooperation (Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008:38).

Security policies of modern states should really synchronize their all policies with main focus of achieving total (social, economic, political, environmental, health, etc.) security of its citizens. In that sense, today national security is significant mechanism in developed liberal democratic states. Through those mechanisms, and activation of the security and defence system states realize and protect essential human rights. Today, protection of these values, from internal and external treats, is not only in the hand of state security structure. Also, this function is connected with the ability of state to provide economic, political, scientific, technological and technical, and social development and welfare. In the society there are constant system interactions between the national security system and security environments. The first seeks to justify its existence and to provide adequate legitimacy.

Civil society and the state policy, has set appropriate requirements and expectations to the national security system. All are connected for function conducting, security guaranty, including request for its implementation in accordance with law and rules of democratic and political system. In case of disfunctionality between national security system and its environment, it is possible to come in situation that will prevailed requirements or the national security system or requirements of its environment. In both cases, we have the same results with negative consequences for the state national security. The ideal solution to this problem would be a balancing of values and expectations that will be founded on the existence of mutual trust among the public, political leaders and the national security system. Such confidence can only be achieved when the actions of all relevant stakeholders is transparent and open to constant criticism and supervision to all involved subjects (Edmond, 1988: 132).

According to the analysis of modern national security systems, there are researches that these systems are considered at national/state level. It is very important and necessary, for security policy system, to analyze various empirical indicators which enable knowledge of its structure and organization on the state level. Moreover, it is important pay attention to other factors which affect the states security capabilities. These include political, economic, geographic and demographic factors, geostrategic, political and military situation, the rights and obligations of the state arising from international agreements and membership in international organizations, public opinion, as well as the military-industrial complex and its impact on the so-called 'security policies myth'.

In that case the so-called 'security policies myth' is a face, analyze and own evaluation on the general as well as specific factors that came from both environments: internal in the some state and in the international system.

DEFINITION OF EFFECTIVE SECURITY POLICY

Definition of the security policy is very difficult and complex issue. It requires coordination of many views and dilemmas for those sensitive topics. The security policy should give answer the following questions: When should a review be initiated? Which actors should be involved in the review process? Is there an independent lead agency that facilitates and consolidates committees input in security policy? How did we define national security? What are the current and possible future challenges to national security? What are available tools for national security and what new instruments may be required? How security policies address the balance between transparency

and the need to preserve confidentiality in vital areas to national security? Is established supervisory body to monitor and audit the security policy? Is the monitoring body inclusive? What measures should be taken to distribute the security policy and the public aware of its content? For all this dilemmas are needed appropriate answers including and decision making process. The decision making process in the state security framework, de facto is conducting according to internal and external forces which affect of subject behavior in the political process (Murray, Viotti, 1994: 15).

LEVELS AND METHODS OF POLICY CREATIONS

Each process has weaknesses in decision making process regarding of creation of national security policy. It is the same in case of the Republic of North Macedonia. The issue is of particular importance to specified reluctant approach, inappropriate formulation of the problem, and thus the absence of analysis as currently adopted policy decisions on security policy and previous analysis and assessments. Having in minded this, we will detail analyze phases which are important to build and implement security policy. The main issue in defining security policy is what is the essence of the problem arrived in sight of policymakers and whether and in how it is reflected on the vital national interests.

This opens the challenge for definition of the basic elements by the holders of security policy. It is very important to know the steps how to define the issue, and the roles of the participants.

This theme favors very adequate and comprehensive response can be initiated with the quote “what is not forbidden by law is allowed and irreversible.”

So, the procedural actions, in “the procedural sense,” are based on a legal framework regardless of what it is. The problem will pass through execution acts, and then through other system processes. Behind it, appears wide range of participants. Each of them, according to their powers and responsibilities, take their proper place in definition of the problem. They can be servants in the security institutions, or other indirectly competent authorities. In case of Macedonia, from a methodological point of view, it is recommended to put attention to access in the formulation of the security problem (problems). We have to use methodological tools through the research process (hypothesis, general and scientific knowledge of issue research as well as results from previous researches. The most important phase is formulation of the research subject and clear definition of used terms. Also, it is recommended to study

previous strategic documents from governmental institutions or non-governmental organizations. If we have clearly formulated research subject, it will produce clearly, goals, tasks, hypothesis, forms and statements. According to Pande Lazarevski, the preliminary subject formulation in the research context is an issue which concerns national security, security policy, and political stability. When this phase starts shaping of the state's security policy. This is fundamental phase in creation of the security policy. In other words, assuming there is a clearly defined goal which have to be achieved, the selection of the strategic approach following comprehensive analysis of all relevant factors that acting outcome of specific policies.

We have to take care, how approaches of the security policy holder is in a given political moment, to the analysis of the situation. Here we meet again with the same inconsistencies in creating the security policy of the Republic of North Macedonia. How does the process and who participate in the implementation of the analysis of the political situation in a security point, as methodological analysis is designed and where she focused on the subject term (which is subject to analysis).

Through situational analysis, start the process of shaping the security policy regarding specific issue. Having in mind previous research results from strategic analysis connected to basic trends/processes in the country, region/or in global level, the goal will be conducting SWOT analyze which will identification all needed elements of the country. That will give a clearly picture about political views of the Government and country. Now we have new phase in creation of security policy, because holder of the security policy (Government) is ethnicity which is different from the state as a political community. Namely, the Government is a part of the state, but the Republic of North Macedonia cannot be reduced to the Government – the Government and state are two organizations with different kinds of and rank.

However, considering a particular dispute, inevitably are impose thinking does in fact there is an overlap of the interesting position of the Government (ie, the party / parties and individuals that comprise it) and the nation (political community). This open the dilemma where are the places and positions of the Parliament of the Republic of North Macedonia and the President of the country, as part of the security system of the Republic of Macedonia. So there are overlaps in terms of the target of interest and of course the level of concern and participation in the security policy.

When depth is entered in the adopted documents that include security policy, we can see that most of them have out of date and is needed its update or creation of new ones Therefore it is important that which approaches will be taken in prediction of future (possible) situation on the political environ-

ment and the country's position, as well as the security policy context of the holder (holders).

Political prediction is a phase which creates basic assumptions about future situation of the security environment. This is the basis of information about the nature of the problem and the problem situation which has created around it. That integrates previously obtained analytical findings: the key moments that mostly affect the development of security policy and they can be identified as a threat or an opportunity (convenience).

In other words, predicting of the future security constellation and security threats means real knowledge of the nature and behavior of the key factors that shape the security environment. In fact, knowledge of the past is a condition for understanding the present. And the bouth are conditions for anticipating the future. The main objective of prediction is to provide active attitude towards development, or to refer to: the possible development, direct and indirect implications of possible developments on the country and / or the Government, the possible ways to treat the problem and implications of the application of a policy in a given constellation of relationships.

This leads to the necessity of creating and simulating different scenarios for development. Under such scenarios is needed to test different variants of behavior of direct and indirect stakeholders in the problem situation and gradually built optimal performance for security approach that the government and other elements of the security system of the Republic of North Macedonia should apply in reality.

If the analysis of the environment, basically indicates how the President of the State, the Parliament and the Government real has set targets which should be achieved. Then that stage together with prediction of the future security environment situation suggests that: (a) in which direction should seek modalities of security policy and (b) what the Government or security policy holder (holders) should do to be in a position to implement the policy and to achieve the objectives that they have set. Having that in mind, we need to move to the next stage, which is the choice of security alternative.

At this phase, we should shape views on the options for which particular action allows the most appropriate way to achieve the desired goal. In this sense, the choice of a specific security policy approach have implied previous comparative analysis or assessment for the possible consequences for political and security action implicated by each of the considered options. In this context, the question is: What is the optimal alternative and why?

According to Pande Lazarevski, in "determining" which of the alternatives is true, inevitable is the questions about the following points: goals (What

we want?), cost (How much will it cost the achievement of the objectives?), restrictions (What factors limit / hinder achievement to the end?), side effects (What can result from efforts to achieve the goals or the attainment of the objectives?), time (When there are consequences of the choices made regarding the alternative?), risk / uncertainty (What risk implies choice and how much is likely to cause effects that are expected?).

Hence, in practice, evaluation and selection of security policy and its strategies and concepts, implies constant orientation to future situations that must security system have in creating the security policy of the Republic of North Macedonia.

This is a constant clarification of new relations (in the context of the dynamics of the security process) is created and, in that sense, there is a constant alignment of the organization and procedures of the security policy holder (holders) in a way that would optimize it (its) position in the changing security constellation.

As already mentioned, the political and security process, is absolutely dynamic, with out real beginning or end. Each security situation, understood as an overview of the dynamics of politics or as a process, implies choice. It can be further developed in different directions, depending on the value of specialization, rigidity of the objectives, analytical power, strategic imagination, intuition and operational security actor's performance. All these is in the range of opportunities provided by specific historical time and space.

With the choice of approach to solve the current issue, completes the process of modeling security policy. The next phase is the implementation or enforcement of the chosen way of security and political action. Certainly in the implementation phase are possible corrections and updates. But, if we want to speak of any corrections or updates on the security policy that is in progress, we first of all should be followed, or track the results that it achieves.

Through implementation and monitoring process, could be identified follow functions of evaluation: to provide reliable and established knowledge for subject of analysis and of the performance of the security policy; contribute to the improvement of the criteria - selection of security strategies and concepts; to contribute to the restructuring of the security problem, redefining the political and security guidelines and goals and replacement, correction or upgrading administered security strategy and concepts. Security policy performance assessment may affect its future implementation of one of the following ways: setting (modification) of the security policy of the Republic of North Macedonia in accordance with the new conditions and knowledge; continuing with specific security policy without additional modifications (the results are expected); stopped security policy if that: the goal is already achieved. However,

if we want to evaluate security policy, strategies and concepts, they should meet following requirements: be clear defined, clearly specified, to be set clear assumptions that link security and political activities with the objectives.

CONCLUSION

Considering the subject of this research and impact of modern theoretical and conceptual approaches to the creation of the security policy of the Republic of North Macedonia, and having in mind what has been said previously, we can define clear need for the development of so-called strategic research / studies on security policy and its concepts of security. According to Pande Lazarevski is necessary to consider the following: What is the real problem and why we should explore in a Centre for Security Policy (State Institute for Security Policy)? What is the situation at the moment (status)? In which direction should it evolve (dynamics and trends)? If it comes to more problems, then what is their common denominator? From that point of view (perspective) can analyze these problems (in terms of individual, group, specific institution / authority, order)? Who countries (dimensions) have these problems (eg political - internal and international, economic, organizational, social, psychological ...)? Who are the stakeholders for these problems? Whether and how these problems are interconnected and how they are reflected in the environment (relations)?

The issues and problems in the area of security and its policies should be subject to strategic research that can have political, legal, organizational psychological, security, economic, technological and military dimension. Of course, this division is conditional, because in practice is almost inevitable their combination. However, for the moment would be kept of it, depending on the research approach the focus is of the analysis in preparation for the appropriate security policy.

Political analysis its emphasis should put on: the functioning of the political system and the security and political situation and stability of the country; political process when making decisions relevant to security and its policies and logistics process; strategic aspects of security policy and the ability of the political leadership to mobilize national resources; international relations and foreign policy of the country relevant security.

Special issue on the approach of strategic research for security in the State Center (Institute for Security Policy) is the subject of research. The adequacy and value themselves analytical and prognostic methods / techniques used in one of the key moments is undoubtedly evaluation and selection of analytical

paradigm which remains the key to understanding and interpretation of the problems analyzed and which future is predicted.

The process of formulation of security policy should pass through two steps. The first phase will include a broad and inclusive socio-political consultation leading to a non-binding report to government with suggestions for main principles for security policy. In the second phase should be prepared proposals for security policy by a governmental body. Compliance will be achieved by the different actors involved in the security system, then should be looking for input during the preparation of the policy, and that initial drafts should be sent to all involved actors, whether internal or public, or a combination of both.

If we take into account the current institutional, staff and methodological construction in terms of monitoring, selection, analysis and evaluation of information relevant to national security and its policies, can be concluded that there is no clear established procedure and the institutional framework for determining the comprehensive security policy, and effective and efficient protection of the defined national interests.

Moreover, among the key political entities there are not agreed in terms of the priorities in the domain of security policy. There are differences between immediate and long-term interests and goals and to reach a consensual agreement how to protect the vital interests of the country.

The main pillars of the security policy of the Republic of North Macedonia are democratic pluralist institutions, their legal framework and institutional ramifications, and human resources potential and the management and governance. The security policy is a basic guarantee for the protection of constitutional values, as well as protection and personal security of citizens, ensuring the independence and territorial integrity of the state, political freedoms, civil and human rights of the citizens. Security policy of the Republic of North Macedonia establishes global conceptual-doctrinal and strategic views and definitions of security, as well as specific strategies for diplomatic, political, economic and military sphere (Lazarevski, Atanasov, 2002: 55).

The security policy of the Republic of North Macedonia has to implement a single conceptual system for security of the entire territory of the country, with strict hierarchy, to determine the structures of specific subsystems (Defense, Homeland Security, Crisis management, protection and rescue and others.), to determine the objectives, functions, methods and means of action, and to provide quality vertical and horizontal coordination at all levels of unique security system.

There are three levels of functioning (administration) of the security system: political, security level, defense security level institutional and organizational level.

In the future, should be prescribed multifaceted procedure for adoption of important documents in the field of security. This procedure should include more actors in the security policy, as well as main stakeholders and competent structures. They share a lot of common functions, which are not clearly identified and specified between institutions.

The extension of the observations to issues related to national security have goal to show how complex the material work is. Taking into account the situation in the region, and their variability, dynamism and intensity, we can say that the security system should be flexible, adaptable to changing security environment. That should include comprehensive review and update of the security policy of the Republic of North Macedonia in every three to five years.

LITERATURE/REFERENCES

- Abbott C, Rogers P. and Sloboda I, Global Responses to Global Threats, Oxford Research Group, June 2006.
- Ayoob, Mohamed (1993): Squaring the Circle: Collective Security in a System of States, pp. 45–63. In: Thomas G. Weiss (ed.): Collective Security in a Changing World. Lynne Rienner Publishers, Boulder & London.
- Апостолски М. „Создавање на македонската војска”, Историја, VII/2, Скопје, 1971.
- Бакрески О., Координација на безбедносниот сектор, искуства и практики, Филозофски факултет, Скопје, 2006.
- Basic N. i Stoett P. (ur.), Sigurnosne studije u tranziciji, Univerzitet u Bihacu, Centar za ljudska prava i prevenciju konflikta i Univerzitet u Banja Luci, Centar za geostrateska istrazivanja, Bihac, 2003.
- Booth K., “Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice”, International Affairs, vol. 67, no. 3, 1991.
- Bruneau T., “Controlling Intelligence in New Democracies”, in International Journal of Intelligence and Counterintelligence, vol. 14, no. 3, 2001. Bruneau, T. C, ‘The Military in Post-Conflict Societies: Lessons from Central America and Prospects for Colombia,’ in Security Sector Reform and Post-Conflict Peacebuilding, ed. Schnabel, A. and Ehrhart, H.-G., 233–242, Tokyo: United Nations University Press, 2005.
- Buzan B., People, States and Fear: An Agenda for International Security in the Post-Cold War Era, Second Edition, Harvester Wheathrsheaf, London, 1991.

- Buzan B., Waver O. and De Wilde J., *Security* (1998). A New Framework For Analysis, Boulder, CO: Lynne Reinner Publicaqtions.
- Gocevski T., Bakreski O., Slaveski S, (2007). *The European Union through the prism of European security*, Skopje: Faculty of Philosophy.
- Gocevski T., (1996). *Economics of Defense*, Skopje: University Press "St. Cyril and Methodius"
- Gocevski T., (2006). *Fundamentals of the National Defense System*, Skopje: Faculty of Philosophy.
- Grizold, A. (1992). „Oblikovanje Slovenske nacionalne varnosti” In: An ton Grizold (ed.): „Razpotja nacionalne varnosti”. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 59-93.
- Grizold, A. (1994). „The Concept Of National Security in The Contemporary World”. *International Journal on World Peace*, Vol. XI (September 1994) 3, pp.37-53.
- Grizold, A. (1994). „Institutionalization of the Prevention and Solution of Conflicts Between States”. *Teorija inpraksa*, 31, 5–6, pp. 452–468.
- Grizold, A. (1996). „Posameznikova varnost in obvescevalne sluzbe”. *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav*. Ministrstvo za notranje zadeve Re-publike Slovenije, Ljubljana, pp. 108-115.
- Ghzold, A. (1996). „Vamost malih drzav v okviru novega evropskega vamostnega okolja”. In: Anton Kramberger (ed.), „Slovenska Drzava, Druzba in Jennosi”. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, pp. 65-74.
- Godson R., (2002). “Organized Crime-Characteristics of Global Threat”, *International Organized Crime*,
- Gray S., (2004). ‘Iraq’s New Leaders target Private Guards’, *The Sunday Times*.
- Greene, O. (2003). ‘Security Sector Reform, Conflict Prevention and Regional Perspectives’, Volume 1, No. 1., *Journal of Security Sector Management*.
- Gurr N. and Cole B., (2002). *The New Face of Terrorism: Threats from Weapons of Mass Destruction*, New York: I. B. Tauris.
- Gyarmati I. (ed.), (2004). *Security Sector Governance in the Western Balkans 2004*, DCAF.
- Dimitrijevic, V. (1973). „The Concept of Security in International Relations”, Beograd: Savremena Administracija.
- Dearth D. H. (1995). “National Intelligence: Profession and Process,” in Douglas H. Dearth and R. Thomas Goodden, (eds.), *Strategic Intelligence: Theory and Application*, Washington, DC: Joint Military Intelligence Training Center.
- Holmqvist C, (2005). ‘Private Security Companies: the Case for Regulation,’ no. 9, *SIPRI Policy Paper*.
- Jervis, R. (1976). „Perception and Misperception in International politics”. Princeton: Princeton University Press.
- Kissinger, H. A. (1994). „Diplomacy”. Simon & Schuster, London.

- Krause, L. B. and J. N. (1975). „Reflections on the Economics and Politics of International Economic Organizations An”: C.F.Bergsten and L.B.Krause (eds): World Politics and International Economics. Washington D. C.: Brookings Institution.
- Krell, G., (1979). “The Development of the concept of security” Arbeitspaper 3. Frankfurt: Peace Research Institute.
- Kaplan R., (1994). “The Coming anarchy”, Vol.273, No.2, The Atlantic Monthly.
- Tatalović, S., Grizold, A., Cvrtila, V. (2008). Contemporary Security Policies: States and National Security at the Beginning of the 21st Century, 4/2008, Golden marketing, Zagreb: Tehnička knjiga.
- Schiffer, W., (1954). „The Legal Community of Mankind: A Critical Analysis of the Modern World Organization”. New York: Columbia University Press.
- Shultz, R., Roy G., Ted G. (eds.): „Security Studies for the 1990’s”. Washington D.C., New York: Brassey’s.
- Stein Wrightson, (1994). Patricia and Alice Ackemiann (1994) in: Michael T. Klare (ed.) Peace and World Security Studies.
- Symonides, J. (1989). „The General State of European Security”. In: Robert D. B., F. Stephen L.(ed.): „Conventional Arms Control and East-West Security”. Clarendon Press, Oxford, New York.
- Stajik, M. (2005). “Security and Protection of Classified Information Stored, Processed and Transmitted through Communication and Information Systems”, No. 11, Skopje: Contemporary Macedonian Defense.
- Stamenkovski, A. (2004). Management is defended. Skopje: Gurga.
- Sparks, R. (2000). “Perspectives on risk and penal politics”, in Hope T, Sparks R (eds.), Crime, Risk and Insecurity. London: Routledge.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Др Елена Приорова*

Московский государственный областной университет, Россия

Георгий Приоров**

НИЦ “Курчатовский институт” - ИРЕА, Россия

Аннотация: В статье исследуются современные аспекты формирования экологической культуры с точки зрения различных подходов, что представляет собой научно обоснованную совокупность взглядов на цели, задачи, принципы и основные направления формирования и развития экологического сознания и является одним из элементов обеспечения экологической безопасности. Целью исследования является анализ существующих в настоящее время теоретических концепций формирования экологической культуры с позиции различных подходов и выявление проблем в осуществлении Российской Федерацией политики в области обеспечения экологической безопасности. В работе рассмотрены механизмы совершенствования системы информирования и формирования экологической культуры населения Московской области. Развитие экологического образования и просвещения является частью международных обязательств России по достижению Целей устойчивого развития ООН. Сделано заключение о наличии серьезных пробелов в вопросах формирования и развития экологического сознания и экологической культуры граждан. В работе рассматривается актуальность разрабатываемой специальной информационной платформы “Зеленый регион 50” как инструмента информирования и формирования экологической культуры населения Московской области.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическая безопасность, государственная экологическая политика, экологические проблемы, концепция экологической безопасности.

* Др Елена Приорова является доцентом Факультета безопасности жизнедеятельности, Московский государственный областной университет, адрес электронной почты: em.priogova@mgou.ru

** Георгий Приоров является научным сотрудником ИРЕА.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема формирования экологической культуры является одним из ключевых вопросов воспитания подрастающего поколения. Его актуальность подчеркивается рядом законодательных актов, таких как “Прогноз долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2030 года” (Министерство экономического развития Российской Федерации [Минэкономразвития России], 2013), “План действий по реализации Основ государственной политики в области экологического развития Российской Федерации на период до 2030 года”.

В работе рассматриваются теоретические вопросы экологии и экологической культуры как особенности развития человека, эволюции общества и планеты в целом. Безусловно, человек должен стремиться действовать во имя сохранения окружающей среды и природы в целом ради спасения жизни человечества на планете (Дегтеренко, 2020: 112). Каждый человек должен быть осведомлен о состоянии и проблемах экологии и выстраивать свою жизнь так, чтобы в полной мере способствовать гармоничному и благоприятному развитию общества (Жилбаев, Моисеева и Барсанова, 2018: 13). Цель работы заключается в обосновании необходимости круглогодичного мониторинга изменения природно-климатических условий в результате жизнедеятельности населения и в минимизации экологической нагрузки за счет информирования и непосредственного формирования экологической культуры. В современных условиях перед органами государственного и муниципального управления стоит комплекс сложных задач, связанных с повышением уровня экологической культуры граждан (Логвиненко, 2011: 35), поэтому обращение к проблеме является актуальным.

Методологическую основу исследования составляют аналитический, диалектический, социологический, сравнительно-правовой, системно-структурный методы, выступающие в единстве, обеспечивающие концептуальную целостность исследования.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Экологическая безопасность – социально-правовое явление. Это защищенность общества и всего государства от потенциальных или реальных угроз. Принято считать, что в данное понятие входит система регу-

лирования факторов, воздействующих на окружающую среду, которая не допускает или уничтожает рост чрезвычайных ситуаций.

Безопасность окружающей среды затрагивает некоторые отрасли экономики: промышленность, сельское и лесное хозяйство, общественное питание и так далее.

По мнению С.А. Боголюбова (Боголюбов, 2019: 11) понятие экологической безопасности не имеет корректного определения, несмотря на закреплённость в законодательстве. Эта сфера деятельности исполнительной власти связана с реализацией экологических прав граждан страны, и является относительно новой.

Реализуется на трех уровнях: глобальном, региональном и локальном. Первый уровень предполагает мониторинг процессов в природе в целом, наблюдения за биосферой с целью предотвращения проблем международного масштаба. Контролем занимаются межгосударственные организации: ООН, ЮНЕКСО, ЮНЕП. На региональном - контроль осуществляется на уровне одного или нескольких государств. Область распространения локального управления – города, районы, крупные населенные пункты, различные предприятия химической, нефтеперерабатывающей и иной промышленности. Исполнением экологической безопасности занимаются администрации городов, районов, организаций. В любой подобной модели управления необходим анализ структуры и состояния той или иной отрасли хозяйственной деятельности, ее финансов, ресурсов, а также правовых вопросов, административных мер.

Составной частью системы правового регулирования вопроса экологического сознания и экологического образования населения в целом являются общепринятые принципы и нормы международного права, а также и международные договоры, в том числе Конвенции в области охраны окружающей среды (Жердев и Тимофеев, 2016: 116).

Государственная политика нашей страны в сфере экологии, безусловно, опирается на правовые основы в области охраны окружающей среды как федерального уровня, так и уровня субъектов РФ. Но не стоит забывать, что первоисточником важности и актуальности проблем сохранения природы и окружающей среды являются документы мирового уровня. В 2015 году Генеральной Ассамблеей ООН (Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года) были разработаны 17 основных целей становления устойчивого развития стран до 2030 года, которые в основе направлены на благополучие жизни человечества в будущем. Цели представляют собой ряд задач, показатели которых, в идеале, должны быть достигнуты всеми правительствами, начиная от страшной проблемы для нашей современности - ликвидации нищеты и

голода, в которой увязли 10% всего населения мира, заканчивая стратегиями партнерства стран, гражданских обществ, научных кругов, бизнес-структуры по сохранению окружающей среды. Документ не имеет юридической силы, но предполагается, что все страны мира создадут свои национальные системы и механизмы достижения и реализации поставленных целей.

В Российской Федерации вопросы сохранения экологии человека и экологии в целом в последнее время имеют острые проблемы. Главным источником экологического права Российской Федерации выступает, в первую очередь, Конституция Российской Федерации (Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года), которая устанавливает законодательство об охране окружающей среды в рассмотрении экологических вопросов совместного ведения Российской Федерации и ее субъектов. Конкретные положения о правовой обязанности граждан в отношении окружающей их среды содержатся в статье 42, которая гласит, что абсолютно “каждый имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением”.

Особое внимание необходимо уделить Концепции “Умный город” в рамках национальной программы “Цифровая экономика”. Концепция “Умного города” стала актуальна не так давно, в форме теоретической идеи она появилась в 2007-2008 годах и уже сейчас активно используется в решении множества проблем городского пространства, так и в сфере экологии данная Концепция имеет развитие в условиях ориентации на обеспечение населения условиями комфортности. “Умный город” предполагает интеграцию человека и информационных технологий, которая реализуется с целью упростить такое взаимодействие и повысить его инновационность. Одним из важнейших направлений данной Концепции является защита окружающей среды и безопасность. В рамках интеграции органов власти и населения, разработка платформы “Зеленый регион” позволит ориентировать население на осознанность восприятия и отношения к окружающей среде и совершенствования воспитания экологической культуры (Кефели и Выходец, 2019).

По оценке текущего состояния экологической безопасности, в РФ наблюдается крайне неблагоприятное состояние окружающей среды практически во всех субъектах РФ. Неблагоприятная обстановка преследует множество экологических отраслей, особенно делается акцент на загрязнении воды, ухудшении почв, опустынивании земель атмосферы, из-за безответственной деятельности объектов промышленности. Такая

неблагополучная обстановка в стране оказывает негативное влияние на здоровье населения и в конечном итоге приводит к увеличению смертности, особенно в регионах, где имеются промышленные центры.

По информации Росстата (Федеральная служба государственной статистики [Росстат]. 2020) в 2020 г. службами мониторинга природной среды зафиксировано 225 случаев экстремально высокого и высокого загрязнения атмосферного воздуха (10 ПДК и более). Кроме того, зафиксировано 12 случаев аварийного загрязнения. (рисунок 1).

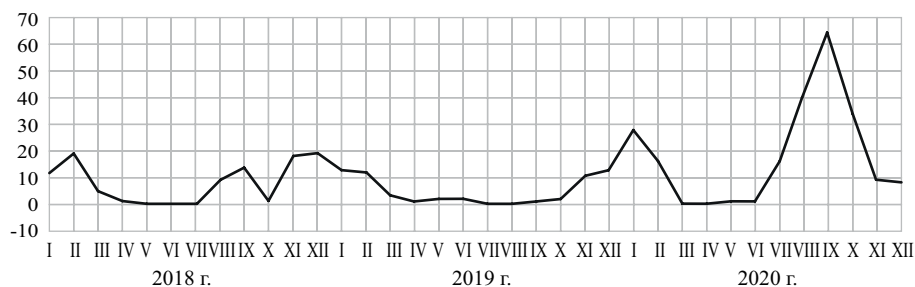

Рисунок 1 - Число зарегистрированных случаев высокого загрязнения воздуха.

Источник: авторская обработка.

Помимо этого, в 2020 г. службами мониторинга природной среды зафиксировано 2808 случаев экстремально высокого и высокого загрязнения водных объектов (рисунок 2).

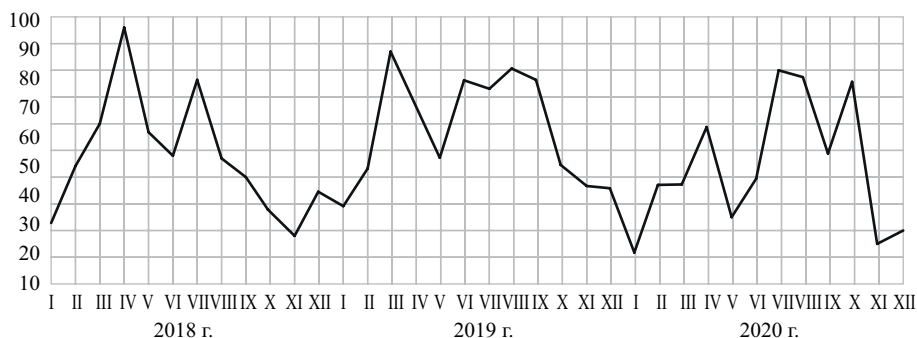

Рисунок 2. Число зарегистрированных случаев экстремально высокого и высокого загрязнения водных объектов.

Источник: авторская обработка.

Непрерывная связь общества и природы носит достаточно противоречивый характер, так как проявляется в основном как парадоксальные отношения единства и борьбы. В первую очередь, единство проявляется во взаимодействии всех живых организмов с их средой обитания, а значит человек сам и есть природное существо. Поскольку вся его жизнедеятельность происходит во взаимодействии с природой, он является ее продолжением, “телом”, и то, как оно будет существовать сейчас и в будущем, зависит исключительно от человека. Так человек научился адаптироваться к природным условиям и изменениям его внутреннего равновесия. Наряду с уровнем занятости населения, показателями заработных плат и другими социально-экономическими показателями, качество окружающей среды определяет.

Приспособляемость к условиям изменения факторов окружающей среды характеризуется экологической валентностью (пластичностью), которая показывает способность человека вынести те или иные условия изменения среды. В этой связи выделяют несколько зон пластичности, это территориальные рамки, в которых обусловлена степень благоприятности экологических факторов, воздействующих на жизнедеятельность человека, а именно и отражающих разносторонние взаимосвязи человека и природы:

- зона нормальной жизнедеятельности. Для этой зоны характерны: максимально благоприятные условия существования, низкие показатели смертности, наибольшая продолжительность жизни, высокая плодовитость и минимальный уровень заболеваний населения;
- зона угнетения. Данная зона характеризуется больше отрицательными факторами развития, им присущи: нарастание уровня экологического риска дезадаптации и появление патологий;
- летальная (патогенная) зона. Факторы этой зоны неизбежно ведут к достижению результатов отрицательного характера, обычно такие зоны называют катастрофическими, наблюдается стремительное движение к достижению чрезвычайной экологической ситуации (Дзятковская, 2020: 118).

Главным показателем определения состояния экологической взаимосвязи с человеком является состояние населения оцениваемой территории, а именно – здоровье человека, понятие которого закладывает в себя совокупность показателей: здоровье населения в целом, санитарно-эпидемиологическое состояние населения, трудоспособность населения и так далее.

Сегодня человек, полностью подстроивший природу под себя, получает негативную отдачу в виде отклонений как в работе собственного организма, так и изменений окружающей среды. Защитные функции организма ослабевают, их подменяют лекарственными средствами, множество заболеваний переходит в хроническую форму, за последние 10 лет на 40% выросла заболеваемость раком, наш иммунитет все чаще не справляется с теми или иными вирусами, а значит не справляется с изменениями окружающей среды. Причины таким экологическим патологиям кроются в первую очередь с образом жизни человека, его привычками, психоэмоциональными нагрузками, нарушениями двигательной активности, его халатностью. По данным экспертов Всемирной организации здравоохранения (Всемирной организации здравоохранения [ВОЗ], 2021), здоровье населения на 5-52% зависит от экономических факторов обеспеченности и образа жизни населения, на 20-22% – от факторов наследственности, на 18-20% от состояния окружающей среды и на 7-12 % от уровня медицинского обслуживания. Совокупность данных по вышеприведенным показателям позволяет не сомневаться в том, что человек зависим от природы и в нем необходимо развивать идеи благоприятного развития, бережливого отношения и сохранения окружающей его среды.

В современных условиях очень важно формировать у людей бережливое отношение к природе и уделять особое внимание экологической культуре в целом. Но парадоксальность вопроса состоит в особенности информирования населения о важности экологической обстановки в стране. На этом основывается сущность экологического просвещения, в качестве распространение экологических знаний об экологической безопасности, здоровом образе жизни человека, информации о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов в целях формирования экологической культуры в обществе. Область информирования можно разделить на несколько блоков, а именно:

- экологии как конкретной базы биологии (основные законы функционирования природно-экологических систем);
- социальной экологии, в ключе изучения взаимоотношения общества и природы;
- прикладной экологии, которая берет свое начало с изучения природоохранной деятельности и рационального пользования природными ресурсами;
- экологического права, как инструмента регулирования вопросов экологии и охраны окружающей среды (Медведев и Алдашева, 2019).

При наличии большого числа ведомственных ресурсов, содержащих информацию о природоохранных территориях для отдыха, информации о проведении экологических мероприятий и т.д., уровень информированности граждан составляет менее 49%.

Рассматривая успешный опыт других регионов, следует отметить опыт Вологодской области. В 2016 году там начал работу мобильный сервис “Зеленый регион 35”. Мобильное приложение было разработано при поддержке комитета информационных технологий и телекоммуникаций Вологодской области, департамента внутренней политики области. Идея реализации сервиса заключается в создании интерактивной карты, позволяющей население участвовать в жизни региона и напрямую коммуницировать с органами власти при столкновении с нарушением законодательства в области охраны окружающей среды и природопользования. В рамках проекта в каждом из районов области были сформированы волонтерские экологические штабы, которые вели работу с населением и органами власти. Через приложение любой желающий смог зафиксировать проблемную экологическую зону, которая отобразится на карте региона, приложить фото и описать увиденное. Концепция сервиса заключалась в прямой коммуникации и активном приобщении людей к проблемам своего района (Гурова и Назаренко, 2020).

Таким образом, в настоящее время становится очевидно, что развитие в области формирования и воспитания экологической культуры населения невозможно без доступных источников информирования, которые смогут позволить наладить взаимодействия населения и органов власти, а также выработке качественного восприятия окружающей среды.

ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ

Стоит отметить, что жители региона могут узнавать об экологических новостях различными способами: через Интернет – сайт Министерства природных ресурсов и экологии Московской области, социальные сети, источники СМИ, а также, через печатные издания.

Рассмотрим преимущества и недостатки способов информирования, данные представлены в Таблице 1.

Таблица 1 – Преимущества и недостатки способов распространения экологической информации

Вид	Преимущества	Недостатки
Сайт Министерства экологии и природопользования Московской области	Достоверность информации	Сложности в поиске; Охват небольшого количества жителей
Социальные сети: “Вконтакте”, “Instagram” и др.	Доступность; Большой охват населения	Не все граждане зарегистрированы в соцсетях
Радио и телевидение	Оперативность	Невозможность возврата к информации в удобное время
Региональные газеты и журналы	Оповещение возрастного населения	Периодичность
“Уличная” реклама	Распространенность	Не привлекает внимание

Для определения уровня оснащенности населения в вопросе экологической культуры и необходимости внедрения информационной платформы было проведено исследование по выявлению степени заинтересованности населения в экологической обстановке и в целом уровень экологической культуры населения Московской области.

Исследование проводилось в социальной сети “Вконтакте” в форме опроса жителей Московской области. Опрос состоял из 10 вопросов, часть из которых позволила оценить обстановку среди населения и их уровень экологической культуры.

В опросе приняли участие 172 человека, из них – 72,5 % женщин и 27,5% мужчин. Основную часть респондентов составили люди в возрасте от 18 до 30 лет – 97,1%, а также, 2,9% – в возрасте 31-45 лет. Первый вопрос, позволяющий выявить отношение людей к экологии и их уровень экологической культуры, звучал следующим образом: “Какие проводимые экологические акции в регионе Вам известны?”. 26% респондентов ответили, что им совершенно неизвестно о проводимых в регионе экологических акциях. Это говорит о незаинтересованности граждан и невысоком уровне их информирования. Остальные респонденты знают о существовании акций в регионе. В числе самых популярных акций, известных населению оказались: “Добрые крышечки”, “Сдал батарейку – спас ежа”, а также, мероприятия по раздельному сбору мусора и т.д.

Исходя из ответов на предыдущий вопрос было целесообразно узнать об активности населения в участии в данных акциях. Несмотря на то, что практически половина из опрошенных знают о проведении экологических акций, множество из них не принимают в них участия. Из общего числа участие принимают лишь 27,9% (48 человек) и не принимают – 72,1% соответственно (124 человека).

В вопросе информирования, среди жителей региона популярным новостным источником стали социальные сети – практически 40% жителей получают необходимую информацию из сетей “Вконтакте”, “Instagram”. Не малая часть опрошенных узнают об акциях через учебные заведения, телевидение, радио, рекламу в транспорте. Данные представлены на рисунке 3.

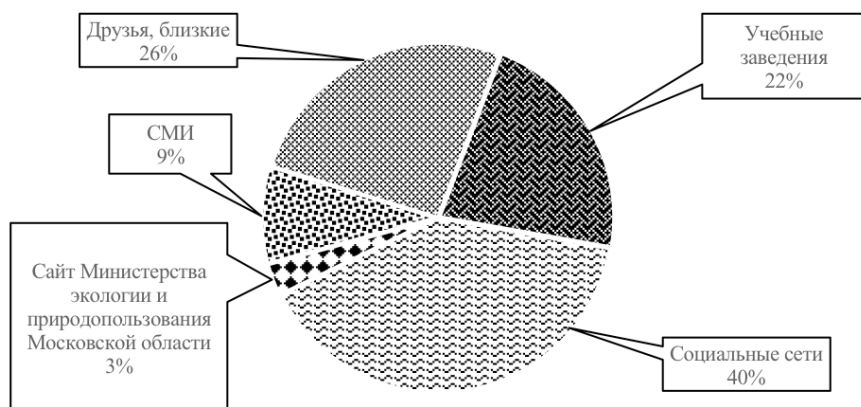

Рисунок 3. Опрос по информированию населения Московской области об экологических мероприятиях.

Источник: авторская обработка.

Для того чтобы определить необходимость размещения информации в едином пространстве обо всех элементах экологического движения, необходимо было выяснить, знают ли жители Московской области о пунктах приема раздельного мусора, батареек, пластиковых крышек, ртутных ламп и прочего. Из опрошенных практически половине – 49,3% неизвестно о таких пунктах, 39,1% населения знает, где по месту их жительства можно воспользоваться подобными пунктами, и 11,6% вовсе не заинтересованы в участии в подобных акциях.

С учетом планирования размещения информации для жителей о местах отдыха в Московской области, со специально оборудованной для этого территорией, был задан вопрос, известно ли жителям о местах досуга, в которых они могут провести время безопасно для себя и для природы. По результатам, 43,5% жителей не знают о наличии таких мест, и соответственно 40,6% владеют такой информацией и активно посещают их в свободное время. 15,9% опрошенных ответили, что на отдых с разведением костра можно выбираться в любой лес.

Для подведения итогов и формирования общей характеристики опрошенных в области их экологической культуры был задан вопрос, касающийся экологической сознательности населения.

Исходя из ответов респондентов, можно сделать вывод, что практически половина опрошенных остается пассивна в плане принятия мер против экологических нарушений – 46%, 42% опрошенных предпочтут разместить о проблеме в социальных сетях, а 12% вовсе не заинтересованы в участии разрешения проблем.

Последний вопрос касался необходимости объединения всех форм информации (об акциях и мероприятиях, проводимых в регионе, пунктах приема, возможность отправки жалобы с указанием на нарушение на интерактивной карте и т.д.).

Проведя исследование, можно сделать вывод, что единая региональная информационная платформа “Зеленый регион 50” имеет место быть в системе информатизации и экологической освещенности, так как, разработка приложения “Зеленый регион 50”, позволит не только обеспечить удобство и доступность информирования населения, но и поспособствует повышению уровня привлечения к экологическим мероприятиям граждан на территории Московской области.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Под экологической культурой понимается вид общественных отношений, связанный со взаимодействием общества, культуры и природы, в который включается прежде всего деятельность человека по охране природы от негативного воздействия на нее как отдельного человека, так и общества в целом.

Сегодня человек, полностью подстроивший природу под себя, получает негативную отдачу в виде различных отклонений как в процессе жизнедеятельности, так и в целом, изменений окружающей среды. При наличии большого числа ведомственных ресурсов, содержащих информацию о природоохранных территориях для отдыха, информации о проведении экологических мероприятий и т.д., уровень информированности граждан Московской области охватывает лишь часть населения.

На основании проведенного анализа деятельности Министерства природных ресурсов и экологии Московской области и других ведомственных и вневедомственных структур, было выявлено, что уровень информированности граждан Московской области составляет менее 49%. А также, уровень вовлеченных граждан в экологические мероприятия

региона составил менее 2%. Из этого следует, что в регионе наблюдается недостаточное управленческое воздействие в отношении формирования экологической культуры граждан.

Следует отметить, что многие граждане не следят и не интересуются экологической обстановкой региона, также, многие граждане не умеют вести себя на природе – как следствие это приводит к возникновению пожаров и причинению иного ущерба окружающей среде.

Инструментом информирования и формирования экологической культуры населения Московской области может стать создание и внедрение региональной информационной платформы “Зеленый регион 50”.

Функциональность Платформы заключается в следующем:

- данная платформа позволит гражданам Возможность получения информации о новостях в области экологии;
- возможность получения информации о предстоящих экологических мероприятиях и акциях;
- возможность поиска на карте региона мест, безопасных для отдыха (с отведенными зонами для разведения костра);
- возможность поиска туристических мест отдыха с использованием интерактивных карт;
- возможность граждан передачи информации об экологических нарушениях.

Крайне важно при внедрении представленного решения его дальнейшее развитие с перспективой распространения подобной практики в других регионах, поскольку оно повышает эффективность информирования и формирования экологической культуры населения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В последние годы стремительно начинает повышаться значимость экологической обстановки для России. Решение экологических проблем регион невозможно обеспечить усилиями только специалистов - экологов, юристов, инженеров, законодателей - или же властными институтами общества. Для эффективного достижения цели (повышения экологической безопасности и культуры населения) необходимо активное участие всех людей вне зависимости от их социального или культурного статуса.

Инструментом информирования и формирования экологической культуры населения Московской области может стать создание и внедрение региональной информационной платформы “Зеленый регион 50”.

Мобильность и удобство использования данной Платформы позволит органам власти непосредственно совершенствовать уровень экологической культуры граждан, а также, усовершенствовать взаимодействие с населением региона в ключе повышение уровня общественного экологического контроля со стороны населения.

ЛИТЕРАТУРА

- Боголюбов, С.А. (2019). *Актуальные проблемы экологического права: монография*. Москва: Юрайт.
- Всемирной организации здравоохранения. (2021). Извлечено из <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets> (дата обращения 17. 12. 2021).
- Гурова, Т. Ф. и Назаренко, Л. В. (2019). *Экология и рациональное природопользование: учебник и практикум для академического бакалавриата*. Москва: Юрайт.
- Дегтеренко, А. Н. (2020). Актуальные аспекты формирования экологической культуры на современном этапе. *Современная высшая школа: инновационный аспект*, Т. 12, 4 (50), 110–117.
- Дзятковская, Е. Н. (2020). Дидактические проблемы формирования экологической культуры в общем образовании. *Современное педагогическое образование*, 6, 116–122.
- Жердев, В. Н. и Тимофеев А. Н. (2016). Экологическое образование как форма пропаганды здорового образа жизни и гармоничного развития личности. *Культура физическая и здоровье*, 2 (57), 115–117.
- Жилбаев Ж. О., Моисеева Л. В. и Барсанова М. В. (2018). Педагогические основания образовательной политики в целях устойчивого развития Евразии. *Образование и наука*, Т. 20, 6, 9–28.
- Кефели, И. Ф. и Выходец, Р. С. (2019). *Глобалистика. Экополитология: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры*. Москва: Юрайт.
- Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года (с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года). (2020, Июль 4). *Российская газета*, 144(8198) Извлечено из <https://rg.ru/2020/07/04/konstituciya-site-dok.html> (дата обращения 21. 12. 2021).
- Логвиненко, В. Н. (2011). Теоретические основы феномена экологической культуры. *Вестник Национального технического университета Украины “Киевский политехнический институт”*, 3, 34–38.
- Медведев, В. И. и Алдашева, А. А. (2019). *Социальная экология. Экологическое сознание: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры*. Москва: Юрайт.

Прогноз долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2030 года (2013). *Министерство экономического развития Российской Федерации*. Извлечено из <http://static.government.ru/media/files/41d457592e04b76338b7.pdf> (дата обращения 21. 12. 2021).

ООН. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Извлечено из <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/> (дата обращения 21. 12. 2021).

План действий по реализации Основ государственной политики в области экологического развития Российской Федерации на период до 2030 года. (утвержден распоряжением Правительства РФ от 18 декабря 2012 г. №2423-р) (2012). Извлечено из <http://government.ru/docs/7280/> (дата обращения 21. 12. 2021).

Россия в цифрах. (2020). *Краткий статистический сборник*. Москва: Росстат. Извлечено из https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/GOyirKPV/Rus_2020.pdf (дата обращения 13. 12. 2021).

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AS A PRIORITY DIRECTION TOWARD ENVIRONMENTAL SAFETY

Елена Приорова, PhD

Moscow Region State University

Георгий Приоров

Kurchatov Institute - IREA

Abstract: This article discusses contemporary aspects of forming ecological culture from the standpoint of different approaches, which is a scientifically based set of views on goals, tasks, principles and basic directions of forming and developing environmental awareness, as well as one of the elements of achieving environmental safety. The aim of this research is to analyze the existing theoretical conceptions of the formation of ecological culture from the standpoint of different approaches and to identify problems in the implementation of the policy in the area ecological security by the Russian Federation. This article also discusses the mechanisms for improving the information system and forming the ecological culture of the population of the Moscow region. The development of environmental education and enlightenment is part of Russia's international obligations to achieve the UN Sustainable Development Goals. It is concluded that there are serious gaps in the formation and development of the environmental awareness and environmental culture of citizens. The paper discusses the relevance of the special information platform "Green Region 50" as a tool for informing and forming the ecological culture of the population of the Moscow region.

Keywords: ecological culture, ecological safety, national ecological policy, ecological problems, concept of ecological safety.

ОСОБЕННОСТИ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19

Др Герман Приоров*

Московский государственный областной университет, Россия

Аннотация: Глобальная пандемия COVID-19 показала, что её последствия привели не только к ухудшению физического здоровья, но и серьёзно повлияли на психофизическое здоровье людей. Цель данного исследования – изучение особенностей виктимизации молодежи во время пандемии и то, как вынужденное социальное дистанцирование повлияло на их поведение. В исследовании принимали участие студенты двух факультетов МГОУ в возрасте 18–24 лет, проводившемся с октября 2020 г. по октябрь 2021 г. Опрос респондентов проводился по ряду вопросов, которые позволили измерить уровень социальной фрустрированности, склонности к агрессивному, зависимому поведению и неблагоприятные последствия для психического здоровья. По результатам исследования было выявлено, что респонденты в возрасте до 20 лет имели значительно более высокий уровень виктимизации, а также были более уязвимы к депрессии, тревоге и дистрессу, чем респонденты более старшего возраста. Кроме того, результаты показывают важные связи между виктимизацией и обстоятельствами, связанными с пандемией. Полученные данные выявляют необходимость профилактики виктимности молодежи, особенно во время нынешнего и будущего кризисов в области здравоохранения.

Ключевые слова: виктимное поведение, пандемия, молодежь, социальная фрустрированность, агрессия, изоляция.

ВВЕДЕНИЕ

Во все времена социальные катаклизмы сопровождались ростом преступности и связанных с ней негативных явлений, которым также способствует виктимное поведение самих граждан. Глобальные изменения в общественной жизни приводят к ощущению у людей чувства жертвы новых обстоятельств непреодолимой силы, существенно влияющих

* Др Герман Приоров, доцент факультета безопасности жизнедеятельности, Московский государственный областной университет, имейл: ge.priorov@mgou.ru

на их привычный образ жизни. При этом наличие совокупности множества угроз, когда опасные события происходят одновременно способствует увеличению уровня виктимности и формированию массовых патологических реакций на происходящие, которые выражаются в панике, навязчивых фобиях стать жертвой, в восприятии любого окружения как социально опасного, в неадекватных агрессивных реакциях, позволяет манипулировать общественным сознанием людей (Туляков, 2004: 71) и может вызвать ряд долгосрочных последствий. Нестабильность социально-экономических условий во время пандемии COVID-19 способствует росту числа расстройств аффективного спектра, и в первую очередь – среди молодежи. В тех случаях, когда по каким-либо отрицательным причинам человек не может реализовать такие потребности, как свобода от угрожающих внешних сил: болезни, страха, хаоса, а окружение становится нестабильным, непредсказуемым, следствием невозможности реализации личностью своих актуальных социальных потребностей становится социальная фрустрированность (Христенко, 2004: 108). Это негативное самовосприятие, в свою очередь, может вызвать существенные трудности, чувство пустоты и беспомощности в столкновении с жизненными требованиями и низкую оценку себя по сравнению с другими.

Именно поэтому, тема работы представляет собой исследование факторов, влияющих на виктимное поведения молодежи в условиях пандемии COVID-19. Цель работы – изучение особенностей виктимизации молодежи во время пандемии и то, как вынужденное социальное дистанцирование повлияло на их поведение.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ

Выборка респондентов

Интерес и малоизученность виктимного поведения в молодежной среде в условиях пандемии COVID-19 способствовали осуществлению исследования социально-психологических факторов виктимного поведения студенческой молодежи. Исследование было проведено с октября 2020 г. по октябрь 2021 г. среди студенческой молодежи на базе двух факультетов Московского государственного областного университета (Факультета безопасности жизнедеятельности и Факультета физической культуры МГОУ). Общая численность участников исследования: 157 студентов в возрасте 18–24 лет, направления подготовки по программам бакалавриата и магистратуры.

Методологической и теоретической основой исследования стали идеи, посвящённые изучению влияния глобальных катаклизмов в общественной жизни на виктимное поведение людей; теоретический анализ истории и современного состояния феномена виктимного поведения; ситуации, которые стали объективным фактором виктимизации молодежи в условиях пандемии COVID-19.

Методы исследования

С целью определения степени предрасположенности к реализации различных форм виктимного поведения молодежи применялся метод диагностики уровня социальной фрустрированности Л.И. Вассермана в модификации В.В. Бойко (Бойко, 1996), проводилась беседа, наблюдение и опрос респондентов по ряду вопросов, которые позволили измерить уровень социальной фрустрированности, склонности к агрессивному, зависимому поведению и неблагоприятные последствия для психического здоровья. Эмпирические данные были обработаны с использованием методов математической статистики.

Поставив целью данного исследования изучение особенностей виктимизации студенческой молодежи во время пандемии и то, как вынужденное социальное дистанцирование повлияло на их поведение была сформулирована гипотеза: к социальным и психологическим факторам возникновения виктимного поведения у студенческой молодежи в условиях пандемии COVID-19 относятся: слабая осведомленность о коронавирусе, недоверчивое отношением к официальной информации, самонадеянность, неадекватная самооценка, недостаточная жизнестойкость, а также следующих признаков виктимного поведения: агрессивность, конфликтность, напряженность и склонность к саморазрушающему поведению.

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ КАТАКЛИЗМОВ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ НА ВИКТИМНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

В исследованиях (Gruev-Vintila et al, 2017), посвящённых изучению последствий виктимизации, связанных с Первой мировой войной было сделано предположение, что субъективные факторы виктимизации, связанные с событиями, произошедшими более ста лет назад, чувствительны к объективным факторам виктимности молодежи европейских стран на личном и коллективном уровне.

Самая массовая за всю историю человечества пандемия “испанского гриппа”, которая началась в конце Первой мировой войны, не только унесла жизни до 5% населения Земли, но ещё больше способствовало виктимизации больших групп людей.

Вторая мировая война была наполнена многими ужасными преступлениями, которые происходили в беспрецедентных масштабах. Тематические исследования (Hansen, Saupe, Wirsching, & Yang, 2021) посвященные безвозвратным потерям и преступлениям в период и Второй мировой войны и жертвенности после ее окончания, демонстрируют тенденцию к коллективной памяти, ориентированной на жертву, а также взаимодействие политики социальной памяти и коммеморативной культуры.

После окончания Второй мировой войны во многих странах мира начались репрессии против всех, кто, как считалось, сотрудничал с немецкой оккупацией. В результате данного акта насилия большое количество людей стали жертвами массовой виктимизации населения. Однако масштабы, правовая основа и справедливость этих судебных процессов до сих пор являются предметом дискуссий.

Иное восприятие к режимам насилия сложилось после войны в странах-агрессорах (Стрельцов, 2016). Так, негативное отношение в Японии к собственному милитаристскому прошлому сочеталось с психологическим комплексом виктимности, т.е. ощущением собственной жертвенности, создававшим чувство психологического комфорта. Ничего подобного не наблюдалось, например, в послевоенной Германии. Уже в непосредственно послевоенный период немцы изображали себя жертвами войны и ее урегулирования.

Распад Югославии и Советского Союза, вооруженные конфликты, катастрофы, кризисы и многие другие потрясения в последнее десятилетие XX века стало деструктивным воздействием и способствовало виктимизации больших групп людей. Наряду с этим началась массовая миграция, обострение многочисленных этнических конфликтов с проявлением элементов ксенофобии и многие другие ситуации, которые стали объективным фактором виктимизации многих народов (Одинцова, 2012).

С начала XXI века население Земли столкнулось с стремительным ростом мировых угроз. Изменение климата и разбалансировка всех природных систем, рост количества и силы природных катастроф, региональные войны и конфликты; борьба с международным терроризмом, экстремизм, проблемы межэтнического противостояния, религиозная нетерпимость, угрозы в сферах образования и здравоохранения (Chirof & Seligman, 2001). Всё это стало серьезным источником стресса для большинства людей.

Рост трансграничных поездок и международной торговли увеличили риск возникновения эпидемий инфекционных заболеваний, внезапно поражающих большое количество людей и животных. Характерными чертами всех этих инфекционных заболеваний был иррациональный страх, порождение ненависти и ксенофобии, расовых предрассудков.

ПРОБЛЕМЫ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19

Весной 2020 года в законодательство Российской Федерации связи с началом пандемии COVID-19 были внесены изменения, направленные на защиту граждан в условиях эпидемии, а также затрагивающие различные аспекты жизни общества. Периодическое введение режимов изоляции, предусматривающих ограничение социальных контактов, запрет массовых мероприятий и приостановление деятельности большинства организаций привело к падению экономики и росту напряженности. Кроме того, страны столкнулись с национальным кризисом физического и психического здоровья, что может принести серьезные социальные последствия на долгие годы. Все это не могло не сказаться на уровне преступности, поскольку многие граждане были лишены легального источника дохода, а молодые люди не смогли трудоустроиться (Мацкевич и Бочкарева, 2020: 82).

По данным Министерства внутренних дел РФ (Министерство внутренних дел Российской Федерации [МВД РФ] 2021 г.), в январе – ноябре 2021 года было зарегистрировано 1853,1 тыс. преступлений, или на 2,0% меньше, чем за аналогичный период прошлого года. Количество преступлений, совершенных с использованием информационно-телекоммуникационных технологий или в сфере компьютерной информации было зарегистрировано на 7,1% больше, чем за аналогичный период прошлого года. Более двух третей (68,0%) совершается с использованием сети “Интернет”, более трети (40,7%) – средств мобильной связи. Три четверти таких преступлений (75,1%) совершается путем кражи или мошенничества. Однако приведенные данные, возможно, не в полной мере отражают реальное состояние преступности. Сегодня особенно актуальны исследования латентной преступности (Мацкевич et al, 2020: 82), поэтому, скорее всего, общее число деяний преступной направленности продолжает увеличиваться.

Введение обязательной вакцинации, медицинских справок, результатов ПЦР-тестов привело к росту таких преступлений, как подделка, изготовление, оборот или использование поддельных документов (Уго-

ловный кодекс Российской Федерации – УК РФ, *Собрание законодательства Российской Федерации*, Выпуск №25, 1996 г., ст. 327). Только во втором полугодии 2021 года в результате проведенных территориальными органами МВД России (МВД РФ, 2021 г.) мероприятий было возбуждено 503 уголовных дела, установлено 293 лица, причастных к противозаконным действиям данного вида противоправной деятельности. По инициативе органов внутренних дел было заблокировано 2036 специализированных интернет-сайтов. Большой спрос на поддельные документы, который привел к росту таких преступлений способствует виктимное поведение самих граждан.

Рост заболеваемости привел не только к обнищанию части населения, но и обогащению некоторых компаний на паническом настроении людей в связи с утратой ими контроля над собственной жизнью. Так, пиковая цена защитной маски в апреле 2020 года в России составляла 210 рублей за штуку. Стоимость дезинфицирующих средств варьировалась от 700 до 1000 рублей за 500 мл. Кроме того, производители заявляют, что санитайзеры обеспечивают длительную защиту против COVID-19, что является введением потребителей в заблуждение (Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях – КоАП РФ, *Собрание законодательства Российской Федерации*, Выпуск № 1, 2002 г., ст. 14.7. часть 2). Аналогичная ситуация происходит с различными лекарственными препаратами.

Ещё одна проблема, которая привела к увеличению уровня виктимизации людей связана со страхом потери работы. В связи с этим люди при ухудшении здоровья заниматься самолечением и обращаются за медицинской помощью только в самом крайнем случае, не понимая, что случае непреднамеренного заражения других людей предусмотрена уголовная ответственность в виде лишения свободы (УК РФ, ст. 236).

Вынужденное в период изоляции более широкое использование сети Интернет для общения не только упростили жизнь, но и добавили новых проблем. С ростом заболеваемости COVID-19 пандемии помимо страхов у людей начало накапливаться чувство раздражительности, и дополнительной причиной травли стали боязнь заразиться. На почве этого жертвами стали случайно заболевшие люди. Появился феномен стигматизации COVID-19, который выразился прежде всего в формировании негативного общественного мнения о заболевании новым коронавирусом и страдающих им лицах. После появления информации о первых зараженных в городе, семьи заболевших подверглись нападкам в сети Интернет, звучали требования привлечь их к ответственности, вплоть до физической расправы (Ульяновск онлайн) (2020, 23 марта), (Altapress.

ru) (2020, 3 апреля). Появившаяся весной 2020 года (проект компании “Яндекс”) онлайн-карта распространения коронавируса в России и мире, с детализацией по регионам России позволяла каждому жителю крупных городов определить, сколько человек заболело в его доме или близлежащих домах района проживания. К сожалению, такая информация в свободном доступе часто порождала истерию “охоту на ведьм”. Аналогичные ситуации происходили не только в России, но и в других странах. На фоне пандемии в немецком обществе обострилась проблема дискриминации отдельных групп населения, в первую очередь это коснулось людей азиатской внешности и цыган (Deutsche Welle) (2020, 29 декабря)). Во время пандемии COVID-19 участились случаи дискриминации и расизма к жителям Северо-Восточной Индии (Bhanot, Singh, Verma, & Sharad, 2021).

Часто, возникновению многих проблем во время пандемии COVID-19 способствовали публикация недостоверной и непроверенной информации, в том числе официальной, обнародования видеороликов, искажающие реальные события. В сети Интернет и социальных сетях появилось большое количество ложной медицинской информации о коронавирусной инфекции, диагностике и лечении заболевания, конспирологические теории о пандемии COVID-19 и дезинформация относительно её происхождения (УК РФ, ст. 207.1.). Не всегда до конца продуманные действия властей, непрофессиональная пропаганда необходимости выполнения карантинных мер и вакцинации раскололо общество на сторонников вакцинации и “антиваскеров”, появление “корона-скептиков” и “ковид-диссидентов”, привело к протестам против введения QR-кодов и вынужденной изоляции. Эти протесты в своих целях стали использовать различные криминальные элементы, экстремистские организации и некоторые политики, вовлекая в свои ряды, в первую очередь, молодежь.

Если росту заболеваемости и смертности в первую очередь стали подвержены люди старшего и пожилого возраста, от введения ограничений и роста безработицы больше всего пострадали подростки и молодые люди. Потенциальные долгосрочные последствия постоянного стресса, вызванные пандемией, особенно серьезно повлияло на молодёжь в возрасте 18–24 лет, которые столкнулись с беспрецедентной неопределенностью и кризисом психического здоровья.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

На первом этапе проводилась диагностики уровня социальной фрустрированности и опрос, позволивший определить основные источни-

ки получения информации молодежью о коронавирусной инфекции; их мнение о риске, связанном с заболеванием и вакцинацией; доступности к услугам здравоохранения, защите граждан от распространения заболевания. Были получены следующие результаты.

Умеренный уровень фрустрированности был выявлен у 7% респондентов, таким людям характерна устойчивая тенденция испытывать дистресс. Неопределенный уровень выявлен у 25%, таким людям характерно проявление агрессии, которая может иметь разную направленность, стереотипность поведения, эмоциональность. Пониженный уровень фрустрированности проявился у 35%, для таких людей характерна вялость, безразличие, озлобленность. Очень низкий уровень фрустрированности был отмечен у 33% испытуемых, что предполагает снижение эффективности их деятельности.

Результаты опроса показали, что большинство респондентов (97%) получают информацию о коронавирусной инфекции по телевидению, радио, из Интернет и социальных сетей (ВКонтакте, Twitter, Facebook, Instagram и др.). Для более чем 83% респондентов основным источником информации являются Интернет и социальные сети. Основным источником информации о рисках, связанных с заболеванием и вакцинацией большинство респондентов (89 %) назвали семью и друзей, знакомых врачей. О доверии официальным источникам информации заявило менее 19% респондентов.

О доступности к услугам здравоохранения заявило менее 7% опрошенных, большинство респондентов (63%) отметили, что многие услуги здравоохранения, не связанные с COVID-19 стали практически недоступны. При этом к врачам по причинам различных заболеваний и травм обращались более половины опрошенных или их родственников (72%).

Об эффективности принимаемых мер, направленных на борьбу с распространением новой коронавирусной инфекции COVID-19, заявило менее 19% респондентов. Основные причины неэффективности мер, которые привели опрошенные: власти не смогли объяснить гражданам важность принимаемых мер, административные запреты практически нигде не действуют, такие меры, как социальное дистанцирование физически невозможно во многих жизненных ситуациях (транспорт, магазины и т.п.), многие меры воспринимают как излишние.

На втором этапе исследования была проведена была проведена повторная диагностика уровня социальной фрустрированности, а также беседа со студентами о вакцинации, источниках стресса и связанных с ними симптомами.

Умеренный уровень социальной фрустрированности проявился всего у 1% респондентов. Неопределенный уровень выявлен у 17%. У больше испытуемых был присущ пониженный уровень социальной фрустрированности (37%) и очень низкий уровень фрустрированности (45%) испытуемых, что предполагает снижение эффективности их деятельности. Так как доминирующим являются пониженный и очень низкий уровень социальной фрустрированности, то можно предположить о том, что данный уровень социальной фрустрированности у них связан с проблемой самоопределения в социальной сфере, так как им трудно адаптироваться к меняющимся условиям среды. Также для людей, имеющих низкий уровень фрустрированности характерна вялость, безразличие, склонность к саморазрушающему поведению, они более уязвимы к депрессии и тревоге.

Согласно опросу, проведенному в октябре 2021 года почти каждый третий респондент (34%) заявил, что его психическое здоровье хуже, чем в это же время в прошлом году. Более половины респондентов в возрасте от 21 года до 24 лет сообщают, что они были очень беспокойными (61%) или чувствовали себя уставшими, и испытывали подавленные эмоции (54%) в течение последних месяцев. Представители более младшего возраста (от 18 до 20 лет) чаще всего сообщали об общих симптомах депрессии: постоянное чувство усталости отметили 73%, не могли сосредоточиться 71%, чувствовали себя одинокими 67%, испытывали чувство беспокойства о своем здоровье 63%, чувствовали себя несчастными 61 %. Помимо проблем психического здоровья, респонденты более младшего возраста чаще сообщали о таких проблемах, как нарушение режима сна (61%), более старшего возраста (от 21 года до 24 лет) сообщали о частом ощущении чувства голода (39%) и изменении веса (38%). Причинами таких результатов опроса могли быть снижение социального взаимодействия из-за резкого роста заболеваемости в октябре 2021 года, периодическим переходом части студентов на дистанционное обучение и вероятностью объявления нового локдауна.

Кроме того, респонденты чаще всего сообщают о негативном влиянии пандемии на свои отношения с родителями (64% респондентов в возрасте от 18 до 20 лет и 57% в возрасте от 21 года до 24 лет). Снижение социальных контактов с друзьями отметили 34% респондентов в возрасте от 18 до 20 лет и 17% в возрасте от 21 года до 24 лет. Более 70 % отметили, что причиной этого стало уменьшение внимания и эмоциональной поддержки к ним со стороны близких и друзей.

Если по результатам опроса о вакцинации в 2020 году в необходимости вакцинации были уверены менее одной трети респондентов (27%), то

в октябре 2021 года о необходимости вакцинации заявило более половины опрошенных (53%). При том что в двумя дозами было вакцинировано более половины (63%) респондентов. Основными причинами нежелания вакцинироваться, которые отметили респонденты, были: недоверие к вакцине, как экспериментальной; отсутствие возможности выбирать вакцину от коронавируса; безопасность вакцинации. К основным причинам необходимости вакцинации была указана боязнь лишиться каких-то прав и свобод: передвижения, работы, посещения общественных мест.

На открытый вопрос, чего они бояться больше всего, респонденты отметили: проблемы со здоровьем, в том числе связанные с ухудшением работы системы здравоохранения; введение жестких ограничений и ограничения передвижения; обязательную вакцинацию и ревакцинацию; невозможность строить планы на будущее и рост безработицы.

Результаты изучения особенностей виктимизации студенческой молодежи в условиях вынужденного социального дистанцирования позволило сделать вывод о том, что социальным и психологическим факторам возникновения виктимного поведения у студенческой молодежи в условиях пандемии COVID-19 относятся: слабая осведомленность о коронавирусе, недоверие к официальной информации, неадекватная самооценка, а также агрессивность, конфликтность, напряженность и склонность к саморазрушающему поведению.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

К сожалению, эпидемии и пандемии не являются каким-либо исключением в истории человечества. Очевидно, что современные экстремальные условия борьбы с пандемией COVID-19 изменили не только экономическую и политическую картину в мире, но и отразились на всех социальных процессах. В связи с периодическим объявлением режима самоизоляции в большинстве стран, включая Россию, постоянным сообщением о появлении новых мутаций и штаммов вируса SARS-CoV-2, ужесточением карантинных мер произошел рост числа расстройств аффективного спектра, в том числе среди студенческой молодежи. Постоянное состояние тревоги, ощущение собственного бессилия, ощущение себя жертвой сложившихся в связи с пандемией обстоятельств, вызванное фрустрацией, часто заставляет человека заикнуться на неприятных событиях. Ежедневно официальные средства массовой информации только продолжают поддерживать в обществе страх и панику, порождающую психологическую реакцию на пандемию, которая приводит к неадекватному поведению людей, эмоциональному дистрессу и защитным

реакциям в виде тревожности, фрустрации, чувства одиночества. В такой обстановке повышается риск виктимного поведения потенциальной жертвы, учащаются провокации и всяческое способствование конечной виктимизации.

Пандемия привела к увеличению деяний преступной направленности в первую очередь за счет числа преступлений корыстной и корыстно-насильственной направленности, домашнего насилия, преступлений, совершаемых с использованием информационно-телекоммуникационных технологий или в сфере компьютерной информации. Росту большинства таких преступлений способствует виктимное поведение самих граждан. Наиболее уязвимой группой населения в такой ситуации стала молодежь.

Меры, предпринимаемые правительствами разных стран, связанные с предотвращением распространения коронавируса, породили социальные проблемы, которые болезненно отразились на уровне жизни молодежи. Ограничение свободы передвижения, социальное дистанцирование и перевод учебных заведений на дистанционное обучение оказали влияние на физическое и психическое здоровье молодежи. Кроме того, молодые люди столкнулись с тем, что не могут получить правдивую и своевременную информацию о коронавирусе и вакцинации из официальных источников, а большинство социальных сетей, которые стали для молодежи основным источником новостей содержат огромное количество дезинформации о COVID-19. Непрофессиональная пропаганда официальных источников информации о необходимости выполнения карантинных мер и вакцинации привела к тому, что молодые люди стали прививаться не для того, чтобы не заболеть, а для того, чтобы не лишиться каких-то прав и свобод. Дальнейшее ужесточение запретных мер может привести к росту протестов среди молодежи, которые в своих целях будут использовать различные криминальные элементы, экстремистские организации и некоторые политики. Если в ближайшее время особое внимание не будет уделяться социальной и психологической помощи молодым людям, последствия пандемии для общества будут непредсказуемы и намного более тяжелые, чем сам коронавирус.

С целью определения степени предрасположенности к реализации различных форм виктимного поведения молодежи с октября 2020 г. по октябрь 2021 г. на базе двух факультетов Московского государственного областного университета было проведено исследование социально-психологических факторов виктимного поведения в молодежной среде в условиях пандемии COVID-19. По результатам исследования было выявлено, что молодые люди в возрасте от 18 до 20 лет имели значительно

более высокий уровень виктимизации, а также были более уязвимы к депрессии, тревоге и дистрессу, чем респонденты более старшего возраста. Кроме того, результаты показывают важные связи между виктимизацией и обстоятельствами, связанными с пандемией.

Полученные данные подчеркивают необходимость профилактики виктимности молодежи, психического здоровья и дезадаптационных проявлений личности особенно во время нынешнего и будущего кризисов в области здравоохранения.

ЛИТЕРАТУРА

- Bhanot, D., Singh, T., Verma, S.K., & Sharad, S. (2021). Stigma and Discrimination During COVID-19 Pandemic. *Front. Public Health*. Retrieved from <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.577018> (дата обращения 13. 12. 2021).
- Chiro, D. & Seligman, M. (2001). *Ethnopolitical warfare: Causes, consequences, and possible solutions*. Washington: APA Press.
- Gruev-Vintila, A., Rosoux, V., Bouchat, P., et al. (2017, May 26) A century of victimhood: Antecedents and current impacts of victimization associated to World War I across Europe. *European Journal of Social Psychology*. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/ejsp.2232> (дата обращения 13. 12. 2021).
- Hansen R., A. Saupe, A. Wirsching & D. Yang (2021). *Authenticity and Victimhood after the Second World War: Narratives from Europe and East Asia*. Canada: University of Toronto Press.
- Бойко, В.В. (1996). *Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других*. Москва: Филин.
- Заболевший коронавирусом подросток стал объектом интернет-травли. (2020, Март 23). *Ульяновск онлайн*. Извлечено из https://73online.ru/t/zabolevshiy_koronavirusom_podrostok_stal_obektom_internet-travli-76295 (дата обращения 17. 12. 2021).
- Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях, *Собрание законодательства Российской Федерации*, Выпуск № 1, 2002.
- Мацкевич, И.М. и Бочкарева Е.В. (2020). Пандемия и криминализация общества: как помешать появлению порочного круга. Часть 1. *Мониторинг правоприменения* 3(36), 81–87. Извлечено из <http://dx.doi.org/10.21681/2226-0692-2020-3-81-87> (дата обращения 13. 12. 2021).
- Одинцова М.А. (2012). Субъективные и объективные факторы виктимизации россиян и белорусов. *Психологические исследования*, 1(21). Извлечено из <http://psystudy.ru.0421200116/0005> (дата обращения 11. 12. 2021).
- Пандемия коронавируса привела к росту дискриминации в Германии. (2020) *Deutsche Welle*. Извлечено из <https://www.dw.com/ru/pandemija-koronaviru->

- sa-v-germanii-privela-k-rostu-diskriminacii/a-56079635 (дата обращения 17. 12. 2021).
- Первая заболевшая COVID-19 в Барнауле рассказала о травле. (2020, Апрель 3). *Altapress.ru*. Извлечено из <https://altapress.ru/zhizn/story/pervaya-zabolevshaya-covid-v-barnaule-zhaluetsya-na-travlyu-265075> (дата обращения 17. 12. 2021).
- Состояние преступности в Российской Федерации за январь-ноябрь 2021 года. (2021). *Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации*. Извлечено из <https://media.mvd.ru/files/application/2295009> (дата обращения 11. 12. 2021).
- Сотрудники полиции продолжают пресекать факты распространения поддельных медицинских документов. (2021). *Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации*. Извлечено из <https://мвд.рф/news/item/26742852/> (дата обращения 11. 12. 2021).
- Стрельцов, Д.В. (2016). Идентичности России и Японии в послевоенный период (1945-1991 гг.). *Ежегодник Японии*, 45, 337–352. Москва: Институт востоковедения РАН.
- Туляков, В.А. (2003) *Виктимология: Монография*. Киев.
- Уголовный кодекс Российской Федерации, *Собрание законодательства Российской Федерации*, Выпуск № 25, 1996.
- Христенко В. Е. (2004). *Психология поведения жертвы: учебное пособие*. Ростов-на-Дону: Феникс.

CHARACTERISTICS OF VICTIMIZATION BEHAVIOR AMONG YOUTH DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Герман Приоров, PhD
Moscow Region State University

Abstract: The global COVID-19 pandemic showed its consequences, which not only lead to the deterioration of physical health, but substantially affected the psychophysical health of people. The aim of this research is to study the characteristics of victimization among young people during the pandemic and how forced social distancing affected their behavior. This research, which was conducted from October 2020 to October 2021, involved students aged 18-24 from two departments of the Moscow Region State University. The respondents were asked a number of questions, which enabled us to measure the levels of social frustration, propensity for aggressive behavior, addictive behavior and harmful consequences for mental health. According to the results of the research, it was determined that the respondents younger than 20 had a significantly higher level of victimization and were also more susceptible to depression, anxiety, and distress than the older respondents. Additionally, the results

.....
indicated the important links between victimization and the pandemic-related circumstances. The research results highlight the need to prevent the victimization of young people, especially during the current and future health crises.

Keywords: victimization behavior, pandemic, youth, social frustration, aggression, isolation.

ПОЛЕМОЛОШКИ, ПОНЕРОЛОШКИ И ДЕФЕНДОЛОШКИ АСПЕКТИ ИДЕНТИФИКОВАЊА И СУЗБИЈАЊА ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРИЈЕТЊИ ПО БЕЗБЈЕДНОСТ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Проф. др Душко Вејновић*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Доц. др Предраг Обреновић

Европски дефендологија центар, Бања Лука

Апстракт: Изазови, ризици и пријетње у контексту заштите, одбране и безбједности на глобалном, регионалном и националном нивоу стално се мултипликују те мијењају облик, карактер и интензитет испољавања. Безбједност је једна и недјелјива, научно није конституисана из разлога високог степена политизације и идеологизације, те непостојање универзитетског нивоа аутономије по принципима Магна карте универзитатум, те су зато неопходни мултидисциплинарни научни прступи у изучавању ових појава, процеса и односа као што су: полемологија – наука о рату; понерологија – наука о изучавању зла, *грч. понерос* = зло, те незаобилазна дефендологија која је, као што је општепознато, наука о заштити, одбрани и безбједности, чија се научна утемељеност заснива на научном дискурсу *заштита + одбрана = безбједност*. Овакви интердисциплинарни приступи ће нам дати свестране и свеобухватне критичке, на научним методама засноване, погледе, осврте и дијалоге, који ће омогућити да се сагледају свестрани аспекти изазова, ризика и пријетњи угрожавања безбједности савремених међународних односа, што је уједно и основни циљ и идеја водиља овог рада.

Кључне ријечи: изазови, ризици, пријетње, безбједност, полемологија, понерологија, дефендологија, национална држава, међународни односи.

УВОД

У студијама безбједности дуго су доминирала два основна нивоа анализе. Први ниво анализе односио се на националне државе, док је

* Др Душко Вејновић је редовни професор на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, имејл: dusko.vejnovic@fbn.unibl.org

други ниво био базиран на међународни систем, међународне односе. О аналитичким нивоима који би у средиште ставили појединца и/или локалну заједницу врло мало се говорило, а безбједност заједнице и човјека као индивидуе третирана је искључиво у контексту ограничених парадигми националне и војне безбједности. Међутим, у постхладноратовском научном и интелектуалном амбијенту, дошло је до проширења истраживачког, али и практичног поља студија наука безбједности, и то у више праваца (ако замислимо националну државу као фиксну тачку) – на доље (према локалним заједницама), ка горе (према регионалним и међународним институцијама) и бочно (према невладиним организацијама, јавном мњењу и медијима те апстрактним снагама природе или тржишту).

Послије хладног рата, концепт безбједности почео је да се увећава и по хоризонталној (пребацавање фокуса са војних на невојне пријетње, енвиронментални, енергетски и социјетални сектор), али и по вертикалној оси (појединац, друштвене групе, заједница и региони као нивои анализе). Притом, политичка одговорност за „обезбјеђење безбједности” се самостално проширила од законодавне, извршне и судске власти на медије, невладине организације и цивилно друштво у цјелини (Бајагић, 2007; Пејановић и други, 2017, Ђукић, 2021a). Епистемологија дисциплине промијењена је из коријена, па је постало и више него јасно да се људска безбједност и безбједност заједнице морају посматрати одвојено од националне и међународне безбједности. Интереси међународне заједнице нису исти као и интереси држава које је чине, као што се интереси државе/власти не поклапају увијек са интересима свих њених становника/поданика. То што је држава безбједна не значи да су сви у њој безбједни, а још мање значи да су сви сигурни. Такође, не може се за заједницу рећи да је безбједна само на основу тога што њеним становницима, житељима не пријети страни завојевач или што локални вулкан вијековима није избацио лаву. Заједница није безбједна ни ако њени становници не могу да остварују своје друштвене и социјалне потребе, ако нису у прилици да удишу чист ваздух, да се напију чисте воде, да се лијече и слично. Човјек може бити безбједан само онда када није изложен опасностима и пријетњама и кад је у потпуности заштићен од свих облика угрожавања, личног интегритета, достојанства, злостављања, затим кад је заштићена његова слобода, права, социјална сигурност, приватна материјална добра и све вриједности које су неопходне за опстанак (Пејановић и други, 2017).

У том смислу, јасно је да се држава више не може сматрати јединим референтним објектом безбједности. Једини прави референтни објекат

је човјек, а сви остали референтни објекти произлазе из тог базичног објекта и зависе само и искључиво од људи. Зато је тзв. појединачна безбједност услов безбједности друштва и државе, али и човјечанства, односно националне и глобалне безбједности. Исто тако, студије безбједности обухватају опасности које се крећу од пандемија, као што је пандемија корона вируса, уништења околиша, па све до уже повезаних безбједносних питања директног насиља, као што су тероризам и међу-државни оружани сукоби (Collins, 2010; Ејдус, 2012).

Једноставно речено, на вертикалној оси безбједносног координатног система јавила се људска (хумана) безбједност, као и безбједност заједнице (локална безбједност), те регионална безбједност, док су хоризонталну осу запосјеле социјална, социјетална, еколошка, енергетска, здравствена и друге гране (сектори) безбједности. Развијена је свијест о томе да је безбједност неопходно проучавати са аспеката различитих научних дисциплина, уважавајући претходно описану подјелу на нивое и секторе анализе. На тај начин је могуће синтетизовати научна сазнања и уоквирити их у једну нову парадигму која, већ скоро двадесет и пет година, поносно носи назив „Дефендологија”.

ДЕФИНИСАЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА

Прије него што отпочнемо теоретско образлагање циља овог рада, потребно је да извршимо дефинисање одређених кључних појмова са теоретског аспекта овог рада.

Држава је „организација” која има монопол власти у одређеној друштвеној заједници на одређеном простору, поставља се као сила изнад друштва ради заштите поретка. Држава као организација у класном друштву заступа првенствено интересе владајуће класе, али својим дјеловањем обавезна је да штити интересе осталих дијелова друштва.

Безбједност је изразито сложен друштвени феномен и кроз историју под појмом безбједности подразумијевали су се разни садржаји. Израз „безбједност” потиче од латинске ријечи *securitas – atis*, што значи безбједност, одсуство, опасност, извјесност, самопоуздање, неустрашивост, заштићеност (*securus lat.* сигуран, безбједан, поуздан, неустрашив, увјерен, сталан, чврст, одан, истинит, итд.). Савремено схватање појма безбједности можемо дефинисати на сљедећи начин: „Безбједност је својство неког реалног друштвеног, природног или техничког субјекта (бића, творевине или ствари) испољено као успостављено, одржано и унапријеђено стање и(ли) вриједност, а која се изражава кроз испуњеност ми-

нимума одређених (безбједносних) стандарда својствених том субјекту, а што му омогућава реалну основу за опстанак, рад, раст и развој без обзира на носиоце, облике, вријеме и мјесто угрожавања.

Изазов је појам вишег, општег нивоа, који симболизује појаву (процес) која је могућа и вјероватна, по интензитету потенцијалан, по ширини свеобухватан, више смјеран и почетно вриједносно неутралан – активност на коју тек у будућности треба реаговати. Његова почетна неутралност има двије стране – негативну која подразумева његово прерастање у ризик или пријетњу с обзиром на постепено повећање вјероватноће штетног утицаја на одређени објекат безбједности, и позитивну која подразумева такав смјер одређених процеса и активности које треба да воде унапређењу стања безбједности. Почетна неутралност може током времена да задобије негативно или позитивно усмјерење. Уколико преовлада негативна усмјереност, изазови прерастају у ризик и постепено се повећава вјероватноћа штетног утицаја на одређени објекат.

Ризик, етимолошки значи опасност, излагање опасности и посао или улог скопчан с опасношћу да пропадне. Ризик је потенцијална опасност и не значи исто што и деструкција, већ је прије пријетња деструкцији. Почиње тамо гдје престају повјерење и сигурност. Под ризиком се у Оксфордском рјечнику подразумевају вјероватноћа или могућност опасности, губитка, озљеде или неке друге штетне посљедице; док према Економско-пословној енциклопедији ризик значи могућност и одређени степен вијероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са неповољним посљедицама, односно настајање штете услед непредвиђених догађаја. Ризик може да буде изазван дејством случаја или више силе, тј. независно од воље субјеката, а може се изазвати и поступцима самих субјеката – њиховом кривицом. Према Војној енциклопедији, ризик је свјесно излагање опасности од могућности различитих исхода. Ризик се, дакле, може одредити као могућност, односно као одређени степен вјероватноће наступања неког догађаја или дејства с неповољним посљедицама, при чему његово отклањање или смањење зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан. У овом раду, под ризиком ће се подразумевати сви феномени глобализације који су исходиште неповјерења, несигурности и неједнакости и који могу, као такви, да постану потенцијална опасност по стабилност и мир у појединим државама, као и свијету у цјелини.

Пријетња је, у најширем смислу, свјесна намјера да се проузрокује штета некој особи, својини или праву, да би се принудио објекат при-

јетње да испуни наметнуто понашање. Пријетња је, такође, намјера да се нанесе штета или спроведе казна, као и назнака неког нежељеног и непријатног догађаја, односно могућност наношења зла. Исто тако, пријетња је врста притиска са позиције силе којом се супротна страна жели застрашити и исцрпљивати, како би се присилила на одређене уступке, а може се дефинисати и као способност увећања намјера.

ДЕФЕНДОЛОГИЈА – НОВА ПАРАДИГМА У НАУЦИ

Потреба за безбједношћу је једна од основних људских и друштвених потреба. Безбједност грађана, друштва и државе је врховни закон. Безбједна заједница је претпоставка остваривања човјека као људског бића, претпоставка несметаног рада, школовања, егзистенције, развоја, безбједна заједница је врховни закон, а то је функционално само онда ако је грађани осјећају као своју, напосто ако воле заједницу и државу као израз њихових потреба. С друге стране, кроз остваривање функција заједнице стварају се претпоставке које отклањају, умањују или се успјешно супротстављају безбједносним изазовима, ризицима и пријетњама. Безбједност није само пука фраза везана за живот и тијело, већ комплексан појам који вишезначно упућује на економске, политичке, социолошке, еколошке, полемолошке, понеролошке, деонотолошке и друге аспекте. Дакле, појам безбједности у савременим условима није довољно посматрати само са аспекта извора и облика угрожавања, криминалитета, корупције (клептократије) јавног реда и мира, безбједности саобраћаја и слично, јер безбједност као стање чине бројне друге претпоставке, почев од услова егзистенције, услова здраве животне средине, па до слободног политичког дјеловања и остваривања човјека као социјалног бића (Ђукић и други, 2015а).

Да би човјек опстао на планети, он константно мора истраживати све безбједносне чиниоце који се тичу његовог битисања на свијету, у држави, у заједници. То је одувјек био врховни закон и врховни императив. Међутим, сада је тај императив постао глобалан и истовремено је усмјерен на више различитих праваца дјеловања. Од свјетског нуклеарног рата, фокус се проширио на поље хемијског и биолошког развоја и биоинжењеринга, животне средине и екосистема (глобално загађење, рупе у озонском омотачу, ефекат стаклене баште), на поље општељудских (друштвених, политичких, економских, цивилизацијских) односа, услова (сиромаштво, глад, жеђ, болести, масовна смртност), процеса и односа између човјека и природе (Вејновић и Шикман, 2007).

Као једно од могућих рјешења је одређивање да се та наука зове дефендологија (наука о заштити, одбрани и безбједности), која, етимолошки, води поријекло од латинске ријечи „*defendo*”, „*defendere*”, „*defendi*”, „*defensum*”, што значи, одбити, спријечити, бранити, штитити, и од грчке ријечи „*logos*”, веома познатог значења (ријеч, говор или наука).

У теоријским учењима великана, као што су Конфучије, Сун Цу Ву, Тукидид, Св. Тома Аквински, Цицерон, Макијавели, Хобс, Клаузевиц, Кант, Хегел, Маркс, Енгелс, Вебер, Хабермас и многих других познатих и мање познатих личности, питања заштите, одбране и безбједности неизоставно су третирана, понекад јако изражено и видљиво, понекад прикривено, али опипљиво. Најфундаменталнија дјела људског друштва, као што су Библија, Куран, Талмуд итд. посвећују велики дио питањима заштите, одбране и безбједности заједнице. Међутим, оно што свакако недостаје јесте јединствен системски приступ истраживању основних појава, процеса и односа на овом пољу. У порасту је број научника и научно-истраживачких и наставних организација (факултети, институти, тинк-танкови, невладине организације) који су, сваки на себи својствен начин, оријентисани на заштиту, одбрану и безбједност. Заштита, одбрана и безбједност представљају три елемента (варијабле), појединачну изједначеност која се у поједностављеном облику може изразити као **заштита + одбрана = безбједност** (сигурност). Сврха заштите и одбране је безбједност (сигурност) живих бића и других у природном и друштвеном систему. Заштитно-одбрамбена функција је свеобухватна и нераздвојива. Садржи скуп фактора, услова и активности суштинских за постизање безбједности (сигурности). Дакле, заштита и одбрана се спроводе као интегрисани и истовремени процес – **дефендологија**. Синтетички приступ је ургентнији и комплекснији, тим прије што се заштита, одбрана и безбједност морају развијати у оквиру јединственог теоријско-доктринарног и организацијског контекста. Тек када се теоријски, доктринарно и емиријски осигура јединствени приступ настаће потреба, у некој другој прилици, да се ови аспекти посебно истраже. Треба рећи да успостављање и развој дефендологије не умањује важност других, специјализованих наука или развијених научних дисциплина које се, у савременој теорији и пракси, баве различитим областима и аспектима безбједносне функције. Штавише, њихов значај постаје чак и већи, јер су њихова открића унесена у једноструки и интегрисани систем научног сазнања о овој виталној функцији, а што доприноси бољем разумијевању материје, става човјека према безбједносној функцији и стандардним питањима о безбједности, тј. дефендолошкој међузависности цијелог живог свијета и њихове околине.

Прије него било шта кажемо више о „полемологији”, желимо да наведемо њену дефиницију која се може наћи у савременој теорији. Ријеч „полемологија” потиче од грчке ријечи „polemos” која означава сукоб, непријатељство, те ријечи „logos”, веома познатог значења (ријеч, говор или наука). Дакле, полемологија је наука о рату као друштвеном феномену, његовој етиологији (узроцима), феноменологији (појавним облицима) и посљедицама на друштвеном и психолошком плану. Међутим, постоје и становишта по којима је полемологија, заправо, наука о рату и миру као двјема појавама које су узајамно повезане. Заступник ове тезе је француски научник Гастон Бутул. Да бисмо успјели сачувати мир, према Бутуловом мишљењу, потребно је изучавати широк спектар друштвених појава и процеса, укључујући и позитивну методологију са седам нивоа истраживања, затим филозофију, социологију, културу... Нарочито се залаже за везу полемологије са едукацијом народа и сматра да се просвећеним народом не може манипулисати (Сакан, 2008). Полемологија је релативно млада наука која је тијесно повезана и са филозофијом, социологијом, политикологијом, дефендологијом, понерологијом, војним наукама, историјом, економским наукама, правним наукама, техничким наукама, психологијом, педагогијом, моралом и науком о међународним односима (Сакан, 2008). Посебно је интересантан однос полемологије са дефендологијом, као темељном науком о заштити, одбрани и безбједности. Као таква, дефендологија је општија од полемологије јер изучава све изазове, ризике и пријетње безбједности, укључујући и рат, његове узроке и посљедице.

Савремена теорија појам рата дефинише поприлично широко. Теорија под ратом подразумијева дјеловања која долазе споља, односно изван граница земље у виду оружане агресије, оружане интервенције и оружаног притиска, те дјеловања унутар земље у виду грађанског рата и оружане побуне. Такође, у теорији се све више користи термин специјални или хибридни рат, а у стварности се он све више испољава. Специјални рат се дефинише као скуп плански организованих и координираних политичких, дипломатских, економских, психолошко-пропагандних, обавјештајно-субверзивних, терористичких и војних акција, као и мјера и поступака које једна или више држава, самостално или преко међународне заједнице, предузимају против земље објекта напада ради остварења свог циља. Оно што би се могло посебно нагласити јесте да се специјални ратови често воде на штету неке треће стране (државе) која се користи као тзв. прокси сервер у сукобима великих сила. Нису непознати случајеви да се територије трећих земаља користе за изградњу војних

база моћних држава, а на њихово становништво пропагандно дјелује с циљем придобијања за рачун властитог интереса (Ђукић и други, 2015а). Са становишта (локалних) заједница, могло би се рећи да су најинтересантнији унутрашњи облици рата у виду оружане побуне и грађанског рата.

Оружана побуна је облик побуне неодређене групе људи уз кориштење оружја, са циљем рушења актуелне власти или супротстављања неким одлукама и мјерама органа власти. Ради се, заправо, о облику политичке борбе која је најчешће националистички, сепаратистички, религиозно-фундаменталистички или социјално мотивисана и која, у условима унутрашње нестабилности државе, прераста у политичко насиље отвореном и масовном примјеном оружане силе или уз спремност да се сила употреби. Оружане побуне су често подржане или узроковане тајним акцијама страних обавјештајних служби („арапаско прољеће“) – (Ђукић и други, 2015а). По одређењу, грађански рат је оружана борба између класних, националних, политичких или других антагонистичких друштвених група унутар једне државе, ради остварења извјесних политичких и економских циљева. Јавља се као последица нагомиланих и неријешених социјалних, економских, политичких и других противрјечности у друштву. Грађански ратови могу да буду сецесионистички, револуционарни и контрареволуционарни, међунационални или међуетнички, међувјерски, династички и мјешовити. Најчешће су етнополитичког карактера, усмјерени против социјеталне безбједности супарничке групе, при чему се угрожавају људска, локална и национална, а некад и међународна безбједност. Оно што је карактерисало сукоб на простору Босне и Херцеговине, деведесетих година прошлог вијека, имало је сва обиљежја грађанског рата у коме су посебно неке локалне заједнице претрпјеле огромне штете у погинулим војницима и цивилима и разарању имовине (Ђукић и други, 2015а).

Савременици, често у својим дјелима сугеришу да ратови опадају и по учесталости и по интензитету, нарочито међудржавни ратови. Међутим, друге тенденције, нарочито ужасан утицај рата на цивиле и могућност употребе нуклеарног оружја (много пута снажнијег од оног које је употребљено против Хирошиме и Нагасакија), подсјећају нас да рат остаје важан облик угрожавања безбједности многих дијелова планете (Вилијамс, 2012б).

Политичка понерологија, као наука о природи зла, у политици је веома важна за истраживање. Ова материја и њена научна есенција остају перманентно научно вриједне и инспиративне. У временима која долазе, она може послужити доброј сврси, уколико је примијењена на одговарајући начин и проширена. Посебна истраживања у овој области треба да дају допринос новом разумијевању проблема који муче човјечанство хиљадама година. Понерологија као наука могла би послужити као савремена подршка већ постојећим и конституисаним моралним наукама.

Филозофи попут Сократа и Конфучија, та два легендарна мислиоца, живјели су током злих, крвавих времена и представили метод да се савлада зло, посебно у погледу опажања закона живота и људске природе. Два грчка, православна, светогорска монаха, филолога, дали су име ПОНЕРОЛОГИЈА, а процес генезе зла у складу са тим, назван је „понерогенеза”. Наша скромна почетна истраживања треба да нам омогуће да савладамо зло уз помоћ разумијевања његове природе, узрока и развоја. Моралисти нас вијековима савјетују да развијамо етику и људске вриједности, они се налазе у потрази за исправним интелектуалним критеријумима. Без обзира на напоре које су уложили, они нису били у стању да надвладају многе врсте зла које вијековима муче човјечанство и које се у данашњим временима повећавају до незамисливих размјера. Понеролог не жели да умањи улогу моралних вриједности и знања на том подручју; он би радије да подупре то са једним за сада потцијењеним научним знањем, да би се заокружила цијела слика, како би се све то боље прилагодило реалности, те се тако омогућила и једна ефикаснија акција на моралном, психолошком, друштвеном и политичком плану. Та нова дисциплина, понерологија, тако је примарно заинтересована за улогу патолошких фактора у поријеклу зла, поготово зато што би једна свјесна контрола и надзор над њима, на научном, социјалном и индивидуалном нивоу, могли ефикасно да угуше или разоружају те процесе (Lobaczewski, 2006). Библија је вриједна поновног читања очима понеролога. Вјековни проблем људскости треба превазићи уз помоћ психолошких и биолошких наука које напредују у проучавању различитих патолошких фактора који учествују у понерогеничним процесима. Научна и друштвена свијест о улози коју играју фактори у генези зла ће помоћи јавном мњењу да се на адекватан начин постави према злу које ће онда престати да буде тако фасцинирајуће мистично. Закон треба да омогући профилактичне контра мјере против зачетка зла.

Понерологија се користи научним напретком који је остварен током последњих декада и година, посебно на подручју биологије, психопатологије, клиничке психологије и социологије. Она појашњава неке непознате узрочне везе и анализира генезу зла. Понеролошки приступ помаже код разумијевања неких драматичних изазова, ризика, пријетњи и тегоба за човјечанство, на оба нивоа, макросоцијалном и индивидуалном. Та нова научна дисциплина даће допринос да се дође, у првом реду до теоријских, а онда и практичних рјешења за друштвене, европске и свјетске проблеме који су раније покушавани да се ријеше недјелотворним традиционаним методама, а што је резултирало једним осјећајем беспомоћности пред историјским изазовима. Те методе су биле утемељене на историографским концептима и претјерано морализирајућим ставовима, који прецењују улогу силе као средства за супротстављање злу. Понерологија као научна дисциплина може помоћи у изједначавању такве једностраности уз помоћ модерног природног размишљања, замјењујући наша схватања узрока и генезе зла чињеницама које су потребне за изградњу стабилнијих темеља за спречавање процеса понерогенезе и супротстављање његовим посљедицама.

Понерологија, такође, обезбјеђује могућност за превентивно понашање на нивоима индивидуалног, друштвеног и макросоцијалног зла. Тај нови приступ требало би да омогући друштвима да се осјећају поново безбједним и сигурним, не само на унутрашњем нивоу него и у вези са интернационалним пријетњама. Методе супротстављања злу које су узрочно условљене и подржаване све већим напретком у науци, биће све комплексније, исто као што су сложени природа и генеза зла. Правилно понеролошко читање историје је важан услов за разумијевање макросоцијалног понерогеничног феномена, чије трајање превазилази могућности за опсервацију појединца. (Lobaczewski, 2006) Историја човјечанства је историја ратова, што у нашим очима изазива недостатак животног смисла

ЗАКЉУЧАК

На почетку 21. вијека свјетску безбједност карактерише мјешавина континуитета и промјена; неизвјесности и међузависности. Снажне турбуленције у међународним односима, започете рушењем глобалне биполарне структуре, допринијеле су значајном напретку, али и бројним контрадикторностима. Дефендолошки изазови за интересно поларизовани свијет су у порасту.

Крај „хладног рата” донио је дакле промјене у међународним односима, а оне су најочитије у приступу безбједности. Нови приступи безбједности усмјерени су на ширење стабилности, сарадње и безбједносног заједништва, као главних начина достизања и очувања националне и међународне безбједности. У најновијим идејама, у тзв. кооперативној безбједности, национална безбједност више није једини објект безбједносне пажње, а држава није једини субјект. Брига о заштити и безбједности једнако се усмјерава на безбједност појединца, колективну безбједност и одбрану, као и на ширење сарадње у безбједности. У очувању и јачању безбједности, поред државе и њене војне моћи, све већи утицај имају међународне организације и други субјекти међународних односа.

Изазови безбједности испољавају се на два начина, први начин њиховог испољавања на безбједност државе долази са вана, односно, њихови носиоци су друге државе или новостворене транснационалне организације које у борби за што већом економском добити не бирају средства за доласком до те добити, и други, унутрашњи, који се под плаштом слободе појединаца (људских права), доводе до нарушавања суверенитета мултиетничких држава, а резултат тога су војне интервенције, обојене револуције и, на крају, распад тих држава уз погубне етно-вјерске сукобе.

У судару са новим изазовима, пријетњама и напетостима, другачијим од оних из хладноратовског периода, међународни систем, његове институције, актери и политике показују забрињавајућу слабост, спорост и неусаглашеност у процесу прилагођавања и редифинисања. Институционалне и структуралне слабости које се примјећују у свијету посебно по окончању „хладног рата”, трансформација, нестанак или смањено значење старих хладноратовских проблема који су изазивали нестабилности, напетости и ратове, отварају потпуно нова питања на која тренутна научна теорија безбједносних – друштвених наука нема брзог и јединственог одговора, посебно имајући у виду чињеницу да стари одговори више не вриједе. Непотврђена, лишена садржаја, еуфорично-тријумфална најављена краја историје и успоставе новог свјетског поретка на основу превласти односа кооперације у међународној заједници у периоду послје „хладног рата”, све више и снажније наилазе на отрежњујући и упозоравајући опрез појединих теоретичара. Криза институција међународног система безбједности, појачана структуралним проблемима политичке и економске сфере, како неразвијеног свијета и свијета у развоју, тако и развијених земаља, представља историјски оквир транзицијског периода које наступа послје окончања хладноратовске епохе развоја људског друштва.

Нови теоријски приступи безбједности подстакли су и усмјерили политичке лидере, односно све који одлучују о релевантним питањима безбједности, на јачање повјерења међу кључним субјектима међународних односа и на већу сарадњу у рјешавању проблема међународне безбједности. Међу најразвијенијим државама и демократијама свијета интензивирају се политичко-безбједносни и економски аранжмани и стварају заједничке безбједносне политике, које подржавају ширење демократије и избјегавање сукоба и ратова, као средства рјешавања проблема у међународним односима.

На крају, можемо рећи да уз помоћ полемолошке, понеролошке и дефендолошке теорије и праксе, научном методологијом и академским нивоом критичког мишљења потврђују тезу да свака држава на основама развоја демократских појава, односа и процеса, европске и свјетске вањскополитичке оријентације, политичке сарадње и јачања повјерења у региону и свијету изграђује властиту заштиту, одбрану и безбједност, што је чини једним од кључних субјеката регионалне и глобалне заштитне, одбрамбене и безбједносне сарадње, чинећи је истовремено и поузданим партнером у динамичним међународним односима.

ЛИТЕРАТУРА

- Вејновић, Д., Шикман, М. (2007). *Дефендологија*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова
- Вилијамс, П. (2012б). Рат. У: П. Вилијамс (ур.), *Увод у студије безбедности* (стр. 215–236). Београд: ЈП Службени гласник.
- Lobaczewski, A. (2006). *Political Ponerology: A Science on the Nature of Evil Adjusted for Political Purposes*. Grande Prairie: Red Pill Press.
- Ђукић, Б., Шетка, Г., Ђукић, П. (2015а). *Аспекти безбједности у локалним заједницама у Републици Српској*. Бања Лука: Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Ђукић, П. (2021а). *Регионална полицијска сарадња на Западном Балкану са посебним освртом на полицијски систем Босне и Херцеговине*. Бања Лука: Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
- Ејдус, Ф. (2012). *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику
- Пејановић, Љ., Вејновић, Д., Ракић, М. (2017). *Карактеристике система безбједности*. Бања Лука: Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.

Пејановић, Љ., Вејновић, Д., Ракић, М. (2018). *Заштитна функција безбедности у ванредним ситуацијама*. Бања Лука: Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.

Сакан, М. (2008). *Полемологија и иринологија*. Бања Лука: Независни универзитет Бања Лука

POLEMOLOGICAL, PONEROLOGICAL AND DEFENDOLOGICAL ASPECTS OF IDENTIFYING AND COMBATING CHALLENGES, RISKS AND THREATS TO SECURITY IN INTERNATIONAL RELATIONS

PhD Duško Vejnović

Faculty of Security Sciences, University of Banja Luka

PhD Predrag Obrenović

European Defendology Center, Banja Luka

Abstract: Challenges, risks and threats in the context of protection, defense and security at the global, regional and national levels are constantly multiplying, changing the form of character, and the intensity of manifestation. Security is one and indivisible, it is not scientifically constituted due to the high degree of politicization and ideologisation, and the lack of university level of autonomy according to the principles of Magna Carta University, and multidisciplinary scientific approaches in studying these phenomena, processes and relations are necessary are: polemology-the science of war; ponerology - the science of studying evil, Greek poneros = evil, and the inevitable defendology - which is, as is generally known, the science of protection, defense and security, whose scientific basis is based on the scientific discourse of protection + defense = security.

Such interdisciplinary approaches will give us comprehensive and comprehensive critical views, reviews and dialogues based on scientific methods, which will enable us to understand all aspects of challenges, risks and threats to the security of modern international relations.

Key words: challenges, risks, threats, security, polemology, ponerology, defendology, nation state, international relations.

ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО ОКВИР ЗА СУОЧАВАЊЕ СА САВРЕМЕНИМ БЕЗБЕДНОСНИМ ИЗАЗОВИМА И ПРЕТЊАМА

Доц. др Борис Тучић*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: Под утицајем различитих интерних и, посебно, екстерних чинилаца у сложеном контексту трансформишућег међународног поретка, Заједничка безбедносна и одбрамбена политика Европске уније (ЗБОП) последњих двадесетак година манифестовала се као једна од највидљивијих и најдинамичнијих области европске интеграције и сарадње. У теоријском оквиру науке о међународним односима те кориштењем одабраних научних метода, попут анализе садржаја, компаративне, индуктивне и дедуктивне методе, у раду се разматра „капацитираност” ЗБОП да омогући ЕУ да се афирмише као релевантан глобални актер са аутономним цивилно-војним ресурсима, посредством којих ће се ефикасно суочити са диференцираним савременим безбедносним изазовима и претњама. Један од закључака анализе јесте да ЗБОП, у четири своје основне димензије – уговорној, институционалној, стратешкој и оперативној, и даље пати од низа слабости, од којих су неке стриктно везане за саму природу Уније као политичко-регулаторног оквира, док су друге резултат недовољне искристалисаности њеног властитог безбедносног и одбрамбеног идентитета на глобалној равни.

Кључне речи: Европска унија, Заједничка безбедносна и одбрамбена политика, стална структурисана сарадња, Уговор из Лисабона, цивилне и војне мисије.

УВОД

У оквиру Европске уније (ЕУ), питање безбедности предмет је различитих политика које се дефинишу и имплементирају на нивоу организације и њених држава чланица. То је, с једне стране, резултат сло-

* Др Борис Тучић је доцент на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: boris.tucic@fbn.unibl.org.

жености савременог безбедносног контекста *per se*, а с друге, и одраз регулаторне матрице у којој Унија, као специфичан правни, политички и институционални организам, функционише. Циљ заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП), као једне од најпропулзивнијих и еволутивно најдинамичнијих „европских” политика последњих година, јесте „капацитирање” ЕУ у сврху аутономног суочавања са савременим безбедносним изазовима и претњама те њено позиционирање као незаобилазног актера у безбедносним процесима на регионалној и светској равни. У циљу идентификације доприноса јачања ЗБОП остварењу укупних безбедносних потенцијала Уније на спољњем плану, али и маркирања њених одређених концептуалних слабости, у раду се анализирају уговорни, институционални, стратешки и оперативни аспекти ове заједничке политике, да би, на основу спроведене анализе, на крају била дата закључна запажања аутора.

УГОВОРНИ АСПЕКТ ЗБОП

Иако су Уговором из Лисабона, уз номиналне измене, обезбеђене спецификованије претпоставке за интеграцију и сарадњу у овој области, њим истовремено није обезбеђена и егзистенцијална и функционална самосталност ЗБОП, која и даље представља неодвојиви део Заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП) ЕУ. Уговорна основа ЗБОП садржана је у делу 2 наслова V Уговора о Европској унији (УЕУ) – „Одредбе о Заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици”, а релевантан садржај може се пронаћи и у протоколима 1, 10 и 11, односно декларацијама 13 и 14 придодатим Уговору (Јањевић, 2008). Примарна сврха ЗБОП јесте обезбеђење капацитета за реализацију цивилних и војних активности изван граница Уније, које су усмерене ка очувању мира, спречавању сукоба и јачању међународне безбедности, у складу са Повељом ОУН, при чему, како прописује члан 42.1 УЕУ, Унија наведене циљеве остварује ослањајући се на капацитете држава чланица, док сама ЗБОП представља основу за потенцијално успостављање „заједничке одбране” Уније, као вишег стадијума одбрамбене сарадње, уколико Европски савет донесе одлуку у том правцу. Државе Унији стављају на располагање своје цивилне и војне капацитете у сврху остварења уговорних циљева, с тим што ЗБОП не сме угрожавати модалитете сарадње коју државе чланице остварују у оквиру НАТО-а те мора бити у складу са политикама Савеза (УЕУ, 42.2.2). То значи да ЗБОП у ширем контексту ужива секундарни статус у односу на политике НАТО-а, што представља резултат вишедеценијског односа НАТО-а и САД према

питању одбрамбене аутономије западне Европе (Bergman, Cicarelli & Lamond, 2021).

Битна детерминанта ЗБОП садржана је у чињеници да се као кључни „законодавац”, на предлог високог представника за спољну политику и безбедност (високи представник) или држава чланица, појављује Европски савет, односно Савет ЕУ, који одлуке, сем процесних питања везаних за Европску одбрамбену агенцију и Сталну структурисану сарадњу (ССС), доносе једногласно, што представља импликацију општег међувладиног регулаторног модела који се примењује у оквиру ЗСБП, односно ЗБОП као њеном саставном делу. Чланом 43.1 УЕУ кодификовани су и унапређени Петерсбуршки задаци некадашње Западноевропске уније и постављени у фокус деловања ЕУ, а ту спадају операције разоружања, хуманитарни и спасилачки задаци, пружање војних савета и подршке, спречавање сукоба и очување мира, борбена дејства у управљању кризама, укључујући и успостављање мира и постконфликтну стабилизацију те борба против тероризма и пружање подршке трећим земљама у борби против тероризма на њиховој територији. Савет ЕУ утврђује циљеве, домаћај и услове активности у оквиру наведених задатака, док високи представник, у сарадњи са Политичко-безбедносним комитетом, координише употребу цивилних и војних ресурса Уније при њиховој реализацији. Чланом 42.7 УЕУ утврђена је клаузула о узајамној помоћи, којом су чланице обавезане да, у случају оружаног напада или агресије на неку од чланица, тој држави пруже неопходну помоћ у складу са чланом 51 Повеље ОУН, међутим, ова обавеза не може задирати у специфичну природу безбедносно-одбрамбених политика појединих чланица, док чланице ЕУ, које су истовремено и чланице НАТО-а, обавезу пружања подршке угроженим чланицама примарно реализују у оквиру система колективне одбране из члана 5 Северноатлантског уговора. Сличан механизам, оличен у клаузули о солидарности, може се идентификовати не само изван ЗБОП, већ и изван УЕУ, у члану 222 Уговора о функционисању Европске уније (УФЕУ) и он се примењује у контексту борбе против тероризма и отклањања последица природних и вештачких катастрофа.

Декларацијама 13 и 14, као превасходно манифестацијама политичке воље, још једном је указано да ЗБОП не може утицати на природу националних политика појединих чланица, као и да кључну улогу очувања међународног мира и безбедности има Савет безбедности ОУН. Правна природа протокола још увек је недефинисана и утврђује се од случаја до случаја. Протоколом бр. 1 предвиђено је интензивније информисање националних парламената о активностима у оквиру ЗБОП, Протоколом бр. 10 исказана је политичка подршка успостављању ССС док је Прото-

колом бр. 11 изражена спремност ЕУ да редовно припрема платформе за развој сарадње са НАТО-ом.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ АСПЕКТ ЗБОП

У оквиру Уније, на различитим нивоима, успостављена је читава лепеза институционалних механизма који делују на реализацији циљева ЗБОП. Правну основу за њихово успостављање примарно је обезбедио Уговор из Лисабона, иако је политичко одређење за институционално јачање Уније у овој области исказивано и кроз раније стратешке и планске документе и закључке самита шефова држава и влада. Уједно, њихова бројност, недовољна функционална кохерентност те непрецизно утврђен однос између појединих тела, представљају отежавајућу околност при реализацији заједничких процеса и активности у оквиру ЗБОП и указују на потребу додатне рационализације њеног институционалног апарата, посебно у циљу избегавања „удупљавања” функција и надлежности. На нивоу главних органа Уније, међувладин регулаторни модел који се примењује у овој области у први план ставља Европски савет и Савет ЕУ, док инсистирање на одлучивању по принципу једногласности представља додатну усложњавајућу околност, посебно у случају потребе хитног деловања, јер државе чланице неретко имају различите интересе по одређеним међународним питањима. Стога, последњих година појављују се иницијативе, углавном са потписом Француске и СР Немачке, за уговорним реформама којима би се омогућило одлучивање квалификованом већином и у оквиру ЗСБП и ЗБОП, мада су, због оштрих подела у самој Унији и тренутне политичке климе, овакве иницијативе унапред осуђене на неуспех. Улога наднационалних органа, попут Европске комисије или Европског парламента, без обзира на унапређења које је донео Уговор из Лисабона, и даље је значајно лимитирана, док су општа овлашћења Суда правде из члана 19 УЕУ у спољнополитичкој сфери, сем у два изнимна случаја, непостојећа.

Лисабонским Уговором додатно је ојачана позиција високог представника, који је уједно и потпредседник Европске комисије, чиме је номинално обезбеђена институционална веза између ЗСБП и деловања Комисије која, опет, посебно долази до изражаја при примени Европског одбрамбеног фонда (ЕОФ) и координисаном планирању развоја војних индустрија држава чланица. Високи представник, уз председавање саветима министара спољних послова и министара одбране, руководи Европском службом спољних послова (ЕССП), као дипломатским сервисом Уније преко којег се реализује и низ активности унутар ЗБОП. ЕССП се

карактерише сложеном интерном структуром, у оквиру које се, условно, могу идентификовати тела цивилних и војних прерогатива. Од тела са војним предзнаком издваја се Војно особље ЕУ (ВОЕУ), чији је задатак пружање експертске подршке високом представнику и помагање Војном комитету ЕУ (ВКЕУ) у његовом раду, развој војно-стратешких система планирања у домену раног упозоравања и управљања кризама те остваривање сарадње са заповедницима војних мисија ЕУ. Од цивилних тела у оквиру ЕССП, ту је Директорат за управљање кризама и планирање (ДУКП) и Центар за цивилно планирање и руковођење (ЦЦПР), од којих је ДУКП задужен за политичко-стратешко планирање при покретању мисија и процену њихове ефикасности, обезбеђење кохерентности између ЗБОП и других политика Уније, утврђивање планова и концепата управљања мисијама те остваривање сарадње са телима НАТО и ОУН, док ЦЦПР пружа саветодавну подршку цивилним мисијама Уније, израђује цивилне стратешке опције и концепте цивилних операција те остварује сарадњу са осталим телима ЕССП. Значајну улогу има и Директорат за безбедносну и одбрамбену политику (ДБОП), чији је задатак идентификација спољних безбедносних опасности по Унију у домену сајбер и хибридне безбедности, морске безбедности, цивилних аспеката ЗБОП, противтероризма, разоружања и контроле промета наоружања, климатских промена и безбедности свемира. У фокусу Директората за интегрисани приступ безбедности и миру (ДИПБМ) јесте обезбеђење кохерентног приступа Уније безбедносно-одбрамбеном сектору и његово деловање обухвата различите фазе превенције и управљања кризама, од раног упозоравања до политичко-стратешког планирања у процесу управљања кризама и стабилизације.

Унутар Савета ЕУ постоји неколико релевантних тела са задацима у оквиру ЗБОП. Политичко-безбедносни комитет (ПБК), којег сачињавају представници чланица на нивоу амбасадора, представља стално тело Савета са задатком политичке контроле и усмеравања мисија управљања кризама и спровођења других активности по налогу Савета, најчешће у сарадњи са Политичко-војном групом (ПВГ). Војни комитет ЕУ (ВКЕУ) чине начелници генералштабова и војни изасланици држава чланица и он усмерава војне операције Уније подршку ПБК у овом процесу. Насупрот ВКЕУ је позициониран Комитет за цивилне аспекте управљања кризама (КЦАУК), који представља радну групу Савета на нивоу првих секретара мисија држава чланица при ЕУ, са задатком да асистира ПБК по питању цивилних мисија Уније и да врши њихово планирање и надзор.

Веома битан корак у институционализацији ЗБОП било је успостављање Сталне структурисане сарадње (ССС, енгл. PESCO) децембра

2017. године (Blockmans & Macchiarini Crosson, 2019), која је замишљена као структура посредством које се сарадња у безбедносно-одбрамбеној области не само проширује већ и позиционира на сталним основама (CEU, 2017). Успостављањем ССС, дотадашња одбрамбена сарадња која је углавном била *ad hoc* карактера, позиционирана је на сталним и стратешким премисама, са јасном пројекцијом циљева који се настоје остварити. Како почива на принципу добровољности, у оквиру ССС тренутно је 25 од 27 чланица (све изузев Данске и Малте) укључено у реализацију шездесетак различитих пројеката, од којих је највећи број усмерен ка јачању војних капацитета чланица и њиховој стандардизацији (PESCO, 2021). Битан сегмент деловања ССС односи се на управљање ЕОФ, посредством којег се, услед уговорних ограничења буџетског финансирања војних операција Уније, обезбеђује финансијска подршка заједничким трошковима војних мисија ЗБОП, с тим што је, у поређењу са ранијим сличним инструментима, као што је Атена механизам, ЕОФ значајно проширен. Но, ЕОФ-ом није отклоњен трајни проблем стриктног ослањања на доприносе држава чланица при финансирању заједничких трошкова војних мисија, што такође представља отежавајућу околност.

Stricto sensu, Европска одбрамбена агенција (ЕОА) посвећена је координисаном јачању одбрамбених капацитета држава чланица. Успостављена 2004. године, ЕОА окупља све чланице Уније изузев Данске на нивоу министара одбране, а у њеном фокусу су развој одбрамбене технологије и иновације, хармонизација оперативних капацитета чланица у сектору одбране те заједничка едукација и обука у складу са потребама ЗБОП.

На крају, иако прилично рудиментарна, реализација некадашњих идеја о успостављању заједничких европских војних снага са циљем остварења Петерсбуршких задатака започела је након Самита у Хелсинкију 1999. године, кроз тзв. борбене групе ЕУ, сачињене од војних контингента држава чланица и кандидата за чланство те непосредно одговорне Савету ЕУ. До сада, успостављено је 18 борбених група, у сврху брзог размештања у зону конфликта у циљу превенције и заустављања сукоба и стабилизације, но до њихове практичне употребе још увек није дошло, иако су ситуације за тако нешто несумњиво постојале. У оквиру једне од борбених група, под командом Грчке, партиципира и војни контингент Војске Републике Србије (EEAS, 2021).

Недовољна кохерентност и систематизованост те неретка функционална преклапања својствена институционалном аспект ЗБОП, представљају једну од основних карактеристика и њеног стратешког оквира. Како је питање безбедности и њене интерне, односно, у случају ЗБОП, екстерне димензије, предмет различитих политика ЕУ, могуће је идентификовати низ стратешких докумената различитог степена општости, од оних који се на крајње генералан, па чак и апстрактан начин баве безбедношћу, преко стратешких аката који се дефинишу на нивоу појединих политика са безбедносним импликацијама, до оних који су посвећени појединачним безбедносним феноменима, попут тероризма, миграција, енергетске безбедности или климатских промена. Уколико се томе додају национални стратешки документи држава чланица, чини се да је на општем нивоу била у праву Линдли Френч (Lindley French) која је овакве ситуације карактерисала као стање „стратешке схизофреније” (Lindley French, 2002: 789).

Прва стратешка платформа непосредно везана за ЗБОП била је Европска безбедносна стратегија (ЕБС) (CEU, 2003), којом су први пут утврђена начела и постављени циљеви реализације безбедносних интереса Уније, у складу са њеним базичним вредностима (Bailes, 2005). Како је Стратегија израђивана непосредно након 11. септембра 2001. године и покретања „глобалне борбе против тероризма”, приоритетизација безбедносних опасности у потпуности је одражавала дати историјски тренутак, постављајући тероризам на врх листе, након чега долазе пролиферација оружја за масовно уништење, регионални конфликти, слабљење државе и организовани криминал. Била су предвиђена три правца јачања безбедносне улоге ЕУ: даљим развојем ЗБОП и њених инструмената како би се Унија могла успешно суочити са савременим безбедносним изазовима и претњама који најчешће представљају комбинацију цивилних и војних елемената; јачањем сарадње са непосредним окружењем Уније и његовом дугорочном стабилизацијом те јачањем мултилатерализма у чијем средишту је поштивање Повеље ОУН, али и даље оснаживање односа са САД, без којих глобално деловање Уније није могуће (ЕБС: 43). Стратегија је 2008. године адаптирана измењеним безбедносним околностима, у фокус су стављена и питања сајбер и енергетске безбедности (Fitzgerald, 2015), међутим, овај документ је стручна јавност углавном перципирала као „списак лепих жеља” који није индуковао очекиване резултате (Милосављевић & Штрбац, 2017). Стога, израђена је Глобална стратегија ЕУ за спољну и безбедносну политику (ГСЕУ), у којој су безбедносна питања

категоризована у пет основних стубова: безбедност Уније; инвестирање у изградњу држава и друштава на њеним источним и јужним границама; интегрисани приступ решавању криза и конфликта; промоција и јачање регионалних структура сарадње те јачање глобалног управљања кризама на темељу Повеље ОУН и међународног права, поштивању људских права и одрживог развоја (EEAS, 2016). Исте године усвојен је и Закључак о имплементацији ГСЕУ, којим су дата додатна појашњења појединих стратешких елемената и подвучена потреба избегавања дуплирања функција са НАТО-ом, који и даље представља кључни оквир система колективне одбране већине држава чланица (CEU, 2016). Тадашњи високи представник убрзо је представила и Имплементациони план ГСЕУ у домену безбедности и одбране, којег је потврдио и Савет ЕУ, а којим су посебно апострофирана три нивоа деловања Уније: одговори на спољне конфликте и кризе, изградња партнерских односа са другим безбедносним субјектима те заштита Уније и њених грађана (CEU, 2016). Одговор на спољне изазове и кризе почива на развоју капацитета за правовремену процену ситуације и хитно реаговање, док заштита Уније и њених грађана посебно подразумева интензивније јачање ефикасности цивилних и војних мисија и операција изван подручја Уније, којима се штите њене али и границе непосредних суседа, обезбеђење стабилног приступа глобалним заједничким добрима, сузбијање хибридних опасности те борбу против сајбер претњи, тероризма, радикализације, кријумчарења људи, илегалних миграција, пролиферације наоружања те илегалне трговине оружјем. Исказана је потреба за даљим унапређењем политика Уније у овим областима, као и за побољшање услова за примену клаузула о узajамној помоћи и солидарности (Čehulić Vukadinović & Žutić, 2017). Стратегијом је исказана амбиција и за снажнијим манифестовањем Уније као глобалног актера, нарочито кроз чвршћи ангажман у одржању мира у свету и јачање безбедности европског континента, брзе цивилне и војне одговоре, операције стабилизације, укључујући и употребу борбених група ЕУ, јачање цивилних и војних капацитета и реформу сектора безбедности (EEAS, 2016). Амбициозно постављени циљеви имплицирали су обавезу држава чланица за већим издвајањима за сектор одбране, као и утврђивање периода адаптације Уније и њених чланица новој улози организације као ангажованијег глобалног безбедносног актера.

Најновија стратешка платформа, којом се промовише интегрисани приступ безбедносним питањима и која, самим тим, превазилази оквире ЗБОП, манифестује се кроз концепт Европске безбедносне уније (ЕБУ), који се номинално први пут појављује у комуникацији Европске комисије „Стварање услова за успостављање ефикасне и истинске

безбедносне уније” (ЕС, 2016), иако своју функционалну основу црпи из документа „Европска агенда за безбедност” (ЕС, 2015), у оквиру којег, услед учестале изложености Уније овој врсти безбедносних опасности, централно место заузима борба против тероризма и политичке радикализације. Актуелни стратешки документ, под званичним називом „Стратегија ЕУ за безбедносну унију”, односи се на период 2020–2025. године и настоји обезбедити кохерентан приступ интерним и екстерним безбедносним потребама Уније (ЕС, 2020). Нови методолошки приступ, који не подразумева дистинкцију између појединачних безбедносних политика Уније, резултат је промена у самом поимању појма безбедности под утицајем двогодишње пандемије (ЕС, 2020: 2–3), а сам интегрисани приступ безбедности почива на три основна правца: јачању капацитета за рано откривање, превенцију и брзи одговор на безбедносне кризе; фокусирању на резултате у отклањању безбедносних изазова, у чијем средишту је размена информација, унапређење европског законодавства и обезбеђење додатних финансијских средстава за реализацију безбедносних активности те интегрисањем јавних и приватних актера и капацитета на нивоу јединственог европског друштва (ЕС, 2020: 6). Стратегијом су утврђена четири стуба приоритета за наредни период: 1) креирање безбедносног окружења отпорног на промене у будућности, са посебним фокусом на заштити физичке и дигиталне инфраструктуре, сајбер безбедности и приступу јавним добрима; 2) ефикасно суочавање са новим безбедносним претњама, попут сајбер криминалитета, али и хибридних безбедносних претњи које захтевају чвршћу повезаност у деловању Уније и њених институција и држава чланица; 3) борба против тероризма, радикализације и организованог криминала и заштита грађана од ове врсте претњи; 4) изградња ЕУ као снажног безбедносног екосистема, уз јачање њених спољних граница и непосредног окружења кроз јачање партнерстава са другим безбедносним актерима, пре свега НАТО-ом, развој научно-иновационог рада, размену информација и јачање свести о безбедносним потребама Уније. За разлику од ГСЕУ, чији је извештај о реализацији израђиван на годишњем нивоу, у случају ЕБУ Комисија је обавезана да овакву анализу врши сваких шест месеци и исту доставља Савету ЕУ и Европском парламенту (ЕС, 2020, 2021).

Битне стратешке импликације по ЗБОП проистичу и из односа Уније и НАТО-а, односно САД. Реч је о односу који је у протеклих седам деценија значајно детерминисао „успешност” различитих иницијатива за изградњом аутономних војно-одбрамбених капацитета западне Европе, укључујући и формирање и еволуцију ЗБОП. Кључно питање односило се на импликације евентуалних аутономних одбрамбених капацитета Уније по положај и улогу НАТО-а, не само као вишедеценијског

трансатлантског војног „кишобрана”, већ и као неизоставне компоненте у инструментарију очувања положаја САД као глобалне силе (Biscop, 2018; Корра, 2019; Molennar, 2021). Гаранције стратешког суживота, а тиме и подршка САД већој аутономији Уније у овом контексту, остварене су низом докумената, почевши од ЕУ – НАТО Декларације о ЕБОП из 2001. године, као увертире формалнијем стратешком оквиру у облику „Берлин +” из 2002. године, којим је уређен однос две организације по различитим стратешким и оперативним питањима, преко Споразума о безбедности из 2003. године и заједничких декларација из 2016. и 2018. године, до припреме ширег концепта „Заједничког безбедносног компаса”, чије потписивање се очекује током француског председавања Саветом ЕУ (Flot & Lindstrom, 2021). Уз верификацију и легитимизацију позиције НАТО у постојећем глобалном безбедносном контексту, значај наведених докумената огледа се у омогућавању Унији да користи планско-оперативне капацитете НАТО-а при реализацији војних мисија и операција, а што је практичну потврду, између осталог, добило и кроз реализацију мисије Конкордија у Северној Македонији, Алтеа у БиХ те операција Софија и Чувар мора у Медитерану. Заједнички именилац у виду 19 чланица Уније које су уједно и чланице НАТО-а, али и заједнички безбедносни интереси, у великој мери су детерминисали дијапазон њихове постојеће безбедносне сарадње, укључујући и питања тероризма, сајбер безбедности или хибридних безбедносних претњи (Brustlein, 2019).

ОПЕРАТИВНИ АСПЕКТ ЗБОП

ЕУ посредством ЗБОП реализује мисије и операције цивилног и војног карактера различите природе. Тренутно је актуелно 20 мисија и операција кроз ЗБОП, док је њих 19 окончано (EEAS, 2021). Уз поменути мисију Алтеа у БиХ, која је уједно била и прва мисија ЕУ у оквиру ЗБОП, међу активним мисијама су и мисија Еулекс на КиМ, као највећа цивилна мисија и, за разлику од других сличних аранжмана, мисија са ограниченим извршним овлашћењима, Навфор у Сомалији, саветодавне мисије у Ираку, Централноафричкој Републици и Украјини, мисије граничних контрола у Либији, Молдавији и Украјини, с тим што се мисије у Молдавији и Украјини само делимично остварују у оквиру ЗБОП, мисије јачања капацитета локалних снага у Сахел Малију и Сахел Нигеру, мониторинг мисија у Грузији, Ирини операција ЕУ поморских снага у Медитерану, мисија подршке палестинским војним снагама, регионална саветодавна мисија у пет земаља сахелске области (Чад, Мали, Нигер, Буркина Фасо и Мауританија) те тренинг мисије у

Сомалији, Мозамбику, Централноафричкој Републици и Малију. Међу актуелним мисијама, њих 11 је цивилног карактера, 7 војног, док су две мисије мешовите природе, а у реализацији њихових циљева, попут очувања мира, превенције конфликта, јачања међународне безбедности, обезбеђења подршке владавини права или спречавања трговине људима и пиратског деловања, ангажовано је преко 5000 људи (EAAS, 2021).

Уколико карактер актуелних мисија и операција представља индикатор природе и домаћаја ЗБОП, а самим тим и позиције ЕУ као глобалног безбедносног актера, јасно је да се ЕУ и даље примарно манифестује као цивилна сила усмерена на превенцију, односно постконфликтну стабилизацију и изградњу локалних капацитета цивилним инструментима, док је војна компонента ЗБОП још увек у повоју и представља „допунско средство” остварења безбедносних интереса и циљева.

ЗАКЉУЧАК

Иако је несумњиво допринела јачању њених безбедносних капацитета, посебно на планско-аналитичкој равни, ЗБОП пати од низа слабости које озбиљно ограничавају Унију да се уистину манифестује као незаобилазан безбедносни актер у глобалним оквирима. Међувладин регулаторни модел, институционална предимензионираност и сложени поступци одлучивања у чијем средишту је принцип једногласности, у околностима неретко супротстављених интереса држава чланица, представљају отежавајући фактор за примену инструмената ЗБОП, посебно када је реч о потреби хитног деловања у сврху превенирања или ефикасног управљања кризама те доводе до конципирања и спровођења мисија и операција редукованих капацитета и циљева. ЗБОП представља само једну од политика посредством којих се артикулишу безбедносне потребе Уније, при чему међу њима, посебно на оперативној равни, није остварен задовољавајући степен комплементарности и систематизованости, што је преуслов за истинску реализацију интегрисаног приступа безбедносним питањима на којем се у актуелним стратешким документима Уније инсистира.

Истовремено, и у оквиру саме ЗБОП постоји изражена асиметричност, у смислу да је њена „цивилно-безбедносна” компонента неупоредиво развијенија и заступљенија од оне „војно-одбрамбеног” карактера, за шта узроке треба тражити не само у еволутивној димензији, већ и у самој природи Уније као „цивилне силе” те, посебно, тежини компромиса који је, као претпоставка зачетка војно-одбрамбене сарадње на нивоу Уније уопште, остварен са другим релевантним безбедносним актерима, кон-

кретно, НАТО-ом и САД. Но, колико год је управо аранжман са НАТО-ом Унији послужио као својеврсна „протеза” у њеном властитом војно-безбедносном ангажману, управо однос Уније и Савеза представља једну од дугорочних препрека изградње аутономног „европског” безбедносно-одбрамбеног идентитета. Уједно, ослањање и, у одређеним случајевима, потпуна зависност Уније од капацитета држава чланица, укључујући и модалитет финансирања заједничких трошкова војних операција и мисија, такође не представља одговарајућу основу за њено иступање и деловање као хомогеног и респектабилног безбедносног актера. Другим речима, тренутна ситуација подразумева приличну изграђеност институционалних и планско-аналитичких капацитета Уније, док на оперативној равни она фундаментално зависи од других актера, биле то државе чланице или међународни ентитети, што је у глобалним оквирима ипак чини безбедносним актером секундарне снаге и значаја, на шта указује и кратак осврт на актуелне мисије и операције које Унија спроводи инструментима ЗБОП, међу којима доминирају оне које дефинитивно не поседују прворазредан геостратешки значај. Стога, заокружена и ефикаснија ЗБОП захтева превазилажење идентификованих слабости у њеној војно-одбрамбеној компоненти, при чему успостављање ССС свакако представља битан корак у том правцу (Demetriou, 2015).

ЛИТЕРАТУРА

- Bailes, J. K. A. (2005). The European Security Strategy – An Evolutionary History. *Stockholm International Peace Research Institute*, Policy Paper No. 10.
- Bergman, M, Cicarelli, S. & Lamond, J. (2021, December 4). The Case for EU Defence: A New Way Forward for Transatlantic Security Relations. *American Progress*. Retrieved from <https://www.americanprogress.org/article/case-eu-defense/>.
- Biscop, S. (2018). EU – NATO Relations: A Long Term Perspective. *Nacao e Defesa*, 150: 85 – 93.
- Blockmans, S & Macchiarini Crosson, D. (2019). Differentiated Integration within PESCO – Clusters and Convergence in EU Defence. *Center for European Political Studies*, No. 2019/04, 1 – 30.
- Brustlein, C. (2019). Mutual Reinforcement: CSDP and NATO in the Face of Rising Challenges. *Etudes de l'ifri: Focus Strategique, Security Studies Center*, 93: 33–43.
- Council of the European Union. (2003). European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World. *Official Journal of the European Union*, 15895/03.
- Council of the European Union. (2004). Decision of 24 September 2004 concerning the Staff Regulations of the European Defence Agency. *Official Journal of the European Union*, L 310: 303–357.

- Council of the European Union. (2016). Council's Conclusions on the Global Strategy on the European Union's Foreign and Security Policy. *Official Journal of the European Union*, 13202/16.
- Council of the European Union. (2016). Implementation Plan on Security and Defence. *Official Journal of the European Union*, 14392/16.
- Council of the European Union. (2017). Decision of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States. *Official Journal of the European Union*, L 331: 57–77.
- Čehulić Vukadinović, L. & Žutić, I. (2017). EU Global Strategy – An Upgrade or New OS?. *European Studies*, 3 (35–36): 91–116.
- Demetriou, P. (2015, December 17). For a Credible CSDP the EU Needs to Overcome its Military Weaknesses. *Friends of Europe: Critical thinking – Peace, Security & Defence*. Retrieved from <https://www.friendsofeurope.org/insights/for-a-credible-csdp-the-eu-needs-to-overcome-its-military-weakness/#>.
- European Commission. (2015). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the Economic – Social Committee and the Committee of the Regions on the European Agenda on Security*. COM, Final, 185.
- European Commission. (2016). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the First progress report towards an effective and genuine security union*. COM, Final, 670.
- European Commission. (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the EU Security Union Strategy*. COM, Final, 605.
- European Commission. (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the First Progress Report on the EU Security Union Strategy*. COM, Final, 797.
- European Commission. (2021). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the Second Progress Report on the EU Security Union Strategy*. COM, Final 440.
- European External Action Service (EEAS). (2016, September 20). A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy: Shared Vision, Common Action, A stronger Europe. *EEAS*. Retrieved from: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
- European External Action Service (EEAS). (2021). EU civilian missions and military operations. *EEAS*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/83616/eu-military-operations-and-civilian-missions_en.
- European External Action Service (EEAS). (2021). Common Foreign and Security Policy – EU Battle Groups. *EEAS*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/91624.pdf.

- Европска унија. (2016). Уговор о Европској унији (УЕУ) – прочишћена верзија на хрватском језику. *Службени лист Европске уније*, С – 202/13.
- Fitzgerald, L. (2021, December 5). The European Security Strategy: Changing the Global Security Environment. *E – International Relations*. Retrieved from <https://www.e-ir.info/2015/03/11/the-european-security-strategy-changing-the-global-security-environment/>.
- Flot, D. & Lindstrom, G. (2021). Strategic Compass: New Bearings for EU Security and Defence?. *EU Institute for Security Studies*, Chaillot paper, 171.
- Јањевић, М. (ур.) (2008). *Реформски уговор из Лисабона*. Београд: Службени гласник.
- Коппа, М. Е. (2019). The Relationship between CSDP and NATO after Brexit and the EU Global Strategy. *Foundation for European Progressive Studies*, 04/19: 1–29.
- Lindley French, J. (2002). In the Shade of Lokarno? Why European Defence is Falling?. *International Affairs*, 78 (4): 789–811.
- Милосављевић, Б, Штрбац, К. (2018). Новине у Заједничкој спољној и безбедносној политици Европске уније и Републике Србије. у Пророковић, Д, Трапара, В. (ур.). *Србија и свет у 2017. години* (197–213). Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Molennar, A. (2021). Unlocking European Defence: In Search of the Long Overdue Paradigm Shift. *Instituto Affari Internazionali*, 21 (1): 1–26.
- Permanent Structured Cooperation (PESCO). (2021, December 1). Deepening Defence Cooperation among EU Member States – Factsheet November 2021. *European Union External Action Service*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/sites/default/files/pesco_factsheet_2021-12.pdf.

EU COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY AS A FRAMEWORK FOR THE CONFRONTATION WITH THE CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGES AND THREATS

PhD Boris Tučić

Faculty of Security Science, University of Banja Luka

Abstract: Due to influences of different internal and, especially, external factors within contemporary very complex and transforming international order, the EU Common Security and Defence Policy in last twenty years has been manifested as one of the most visible and most dynamic areas of the European integration and cooperation. In theoretical framework of the science of international relations, as well as using relevant scientific methods, such as the content analysis, comparative, inductive and deductive methods, this paper deals with the question of the EU Common Security

and Defence Policy “capacities” to enable the EU to confirm itself as a relevant global actor with autonomous civil and military resources based on which the EU would efficiently deal with differentiated contemporary security challenges and threats. One of the conclusions of the paper is that the EU Common Security and Defence Policy, in all of its four basic dimensions – contractual, institutional, strategic and operative one – suffers from many weaknesses, among which some are directly connected to the sole nature of the EU as a political and regulatory framework, while the others are result of nonexistence of the autonomous European security and defence identity at the global stage.

Key Words: European Union; Common Security and Defence Policy; Permanent Structural Cooperation; Lisbon Treaty; civil and military missions and operations;

ПОВЈЕРЕЊЕ ГРАЂАНА У ПОЛИЦИЈСКЕ АГЕНЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Проф. др Драгомир Јовичић*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Др Гојко Шетка**

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: Потреба друштва и сваког појединца понаособ за редом, миром и укупном сигурности стара је колико и људско друштво. Још од античког друштва и римске империје познати су различити облици „служби”, али и појединаца који су били задужени за остварење укупне безбједности у друштву. У савременим условима државни апарат обилује различитим специјализованим органима који имају улогу да остварују безбједносну функцију друштва у цјелини а самим тим и сваког појединца (како личну тако и имовинску безбједност). За квалитетно функционисање државе, одувјек је било потребно остварити повјерење грађана у институције државе, а то се посебно манифестује у повјерење у безбједносне службе, прије свих у полицију као један од највидљивијих и најважнијих државних органа. У овом раду биће представљени резултати истраживања које је проведено на територији Републике Српске, а чији је фокус усмјерен на повјерење грађана у рад полицијских структура у БиХ. Основна хипотеза овог истраживања гласи: грађани немају адекватан ниво повјерења у рад полицијских структура у Босни и Херцеговини. Истраживање је проведено прикупљањем података помоћу анкетног упитника, а у раду су коришћене следеће научне методе: метод анализе садржаја, статистички метод, индуктивно-дедуктивни метод и метод класификације.

Кључне ријечи: полиција, полицијске агенције, повјерење, грађани, институције.

УВОД

Када говоримо о самом појму „полиција”, онда прво треба констатовати да је кроз укупан историјски развој тај појам имао више различи-

* Др Драгомир Јовичић, ванредни професор на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: dragomir.jovicic@fbn.unibl.com

** Др Гојко Шетка, виши асистент на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: gojko.setka@fbn.unibl.com

тих значења. Као узрок вишезначности појма полиције препознаје се промјена улоге и организације полиције током развоја државе и друштва. Термин „полиција” је у XIV вијеку у неким европским земљама, нпр. Француска, Њемачка и неке друге државе, обухватао цјелокупну државну дјелатност, односно уређени друштвени поредак. Појам „полиција” је у европским државама ушао у ширу употребу тек у XVIII вијеку, а у апсолутистичким монархијама тог времена које су имале развијену државну организацију под тим појмом се подразумијевала цијела унутрашња управа и унутрашњи државни послови, осим војске и судства. У погледу кориштења саме ријечи „полиција” примјетно је да се она употребљавала кроз историјски развој у различитим контекстима. Тек крајем XIX вијека долази до одвајања полицијске функције од послова осталих ресора унутрашње управе. Функција полиције обухвата послове одржавања јавног реда и мира и сузбијање криминалитета. Ово утемељује тезу да је полиција и настала као плод вјечите тежње друштва да, без обзира на његов облик обезбиједи лични и колективни ред, мир и укупну сигурност. У том смислу, полиција је од почетка свог постојања и дјеловања веома важна инстанца (инструмент друштва) која спречава нарушавање односа утврђених нормама једне заједнице. У обављању ових послова виталног интереса за сваку заједницу, полиција располаже значајним овлашћењима која јој је повјерила држава, укључујући ту, у крајњој линији, и овлашћења за примјену средстава принуде (Јовичић и Шетка, 2018: 31).

У савременом друштву, улога и задаци полиције су бројни и разноврсни, а усмјерени су на интересе свих грађана и читавог друштва, на једној страни, као и на интересе државе, односно државног апарата и политичке организације друштва, на другој страни. Значи, улога полиције у савременом друштву је веома сложена, а та сложеност се не огледа само у формалном смислу, односно у разноврсности и бројности задатака полиције. Чини се да је много важнији сегмент онај који се огледа у различитој усмјерености појединих задатака полиције. Зато се може прихватити теза да је полицијска улога у демократском друштву производ бројних компромиса између сукобљених принципа и идеја (Милосављевић, 1997: 125).

Без обзира на постојање одређених негативних тенденција, прије свега, владајуће структуре, постепено је дошло до високог степена професионализације и демократизације полицијске службе у великом броју земаља широм свијета. Тако се данас у већини земаља полиција све више схвата као институција за заштиту од унутрашњих опасности (јавни ред и мир, криминалитет и свеукупна безбједност), а све мање као укупна унутрашња управа. У складу са таквим трендом, од полиције су

одвојени други послови унутрашње управе те су припојени другим министарствима, а за послове полиције формирају се министарства унутрашњих послова или министарства полиције (Јовичић и Шетка, 2018: 40).

УЛОГА ПОЛИЦИЈЕ У ДРУШТВУ, КАО ЈЕДНОГ ОД НАЈВАЖНИЈИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА

Од самог почетка организованог заједничког живота људи, било је видљиво успостављање и поштовање одређених правила, односно норми с циљем да се заштите најважније друштвене вриједности, обезбиједи предвидљивост понашања људи, а све то да би се обезбиједио нормалан заједнички живот. Полиција је у данашњем смислу ријечи, као јавна, специјализована и професионална служба релативно нова, односно модерна институција. Али, ако се под полицијом подразумијева група људи која обезбјеђује поштовање правила заједнице, онда она спада међу најстарије институције друштва.

Од самог настанка државе, она је почела да преузима те прве облике организације које су имале задатак да уређују односе између људи те да их инкорпорира као дио организације државне власти са задатком да у друштвеној заједници:

- обезбиједи друштвени ред (улога друштвене регулације) и
- омогући функционисање установа власти у интересу владајућих друштвених група (функција интересне доминације) (Кешетовић, 2000а: 57).

Релативно хомогена структура државне управе се на крају XVIII и почетком XIX вијека диференцира на поједина министарства, чији се рад професионализује и подвргава правној и политичкој контроли. Полицијски задаци се постепено сужавају на превенцију и репресију криминалитета, одржавање реда и мира у друштву и на заштиту поретка, а бројни задаци управне природе изузимају се из полицијске надлежности и повјеравају посебним ресорима (Кешетовић, 2000а: 61).

Задаци полиције, њен положај, методе рада, као и организација мијењају се под утицајем друштвених промјена, као што су процеси урбанизације праћени слабљењем неформалних механизма социјалне контроле и порастом криминалитета, затим развој тржишта и саобраћаја, као и научна и технолошка револуција. Јасно је да све ове промјене и општи културни и образовни напредак као последицу има промјене полицијског дјеловања у правцу демократизације и истовремено умањења обима принуде.

Дакле, полиција као дио система формалне социјалне контроле, штити друштвени ред тако што регулише одређене друштвене односе, како између људи као појединаца тако и између појединаца и друштвених група, али и између организација и институција. Типични полицијски задаци кроз које полиција остварује своју функцију су борба против криминалитета, одржавање јавног реда и поретка, извршавање закона из своје области. Оно што је у социолошком смислу нарочито важно јесте чињеница да неки од полицијских послова изражавају потребе друштва као цјелине, односно друштвене заједнице, док су други усмјерени, прије свега, на потребе државе као политичке организације друштва. Управо у овом смислу француски теоретичар Лубе дел Бајл (Loubet del Bayle) говори о полицијској функцији као о:

- социјалној функцији, односно дијелу система социјалне контроле и
- као функцији политичког система (Loubet del Bayle, 1992).

У вршењу своје функције полиција је снабђевена потребним правним ауторитетом и средствима, укључујући и мјере физичке принуде, путем којих се откривају, спречавају и санкционишу, односно коригују понашања која нису у складу са друштвеним редом и правним поретком. Уколико се полицијска функција посматра као посебно овлашћење у систему социјалне контроле, а сама полиција као институција тог система, мора се закључити да је ријеч о типично социјалној функцији. Овдје се између друштва и полиције успостављају директни односи: друштво се појављује као извор захтјева према полицији, односно, оно само без икаквог посредника формулише садржаје полицијске функције и утиче на начин њеног вршења.

Основна сврха полиције је унутрашња друштвена регулација која обухвата дјеловање „на понашања и интересе људи ради очувања одређених вриједности, обичаја и традиција глобалног друштва, обезбјеђивања реда и мира, заштите личне и имовинске сигурности, јачања солидарности, промовисања општих интереса, рјешавања спорова и сукоба између појединаца и група у друштву и слично” (Милосављевић, 1997: 132). Ово гледиште не води рачуна о томе да се полицијска функција остварује у политички организованом друштву. За разлику од социолошког, политиколошког приступ инсистира на полицији као функцији политичког система (заштита државе и јавног поретка). Сваки од ових приступа види и пренаглашава само једну, а занемарује другу страну амбивалентне полицијске функције. Наиме, полиција има и политичку улогу, пошто је један од основних атрибута државе, али и социјалну, јер представља елементарни израз потребе друштва за редом. Ове двије основне улоге, за које поједини теоретичари сматрају да су нужно у сукобу, заједно чине

цјелину полицијске функције. Овдје свакако треба нагласити да у овим општим оквирима, конкретни садржаји полицијске функције се разликују од једне до друге земље, тако да је практично немогуће пронаћи двије земље са сасвим идентичном структуром полицијских задатака (Кешетовић, 2000б: 99–100).

У савременом друштву функције полиције су све бројније и разноврсније, али чини се посебно битним навести да је модерна полиција превасходно организација која „штити људе”, па се за њу често наводи да је „у служби грађана”. Наиме, помоћ грађанству све више преузима примат по заступљености полицијских ангажовања, и то у односу на спречавање и сузбијање криминалитета, које тредиционално и даље важе за доминантни дио полицијских ангажовања. Увођењем услужне функције, полиција све мање представља „силу” у друштву, при чему постаје једна од његових „услужних” организација. При томе, не смије да се прави грешка стварањем и ширењем мишљења о томе да је полиција постоји ради социјално-услужне функције. Услужни аспект полиције треба да представља једну од функција савремене полицијске организације (Субошић, 2017: 99–100).

Значи, можемо констатовати да је сврха полиције у унутрашњој друштвеној регулацији у складу са општеважећим друштвеним правилима и, што је посебно важно, има јавни карактер, будући да служи потребама глобалног друштва, а у чему се разликује од „приватних полиција” које функционишу у ужим сегментима глобалног друштва, а поводом односа између чланова тих специјалних група.

ЗНАЧАЈ ПОВЈЕРЕЊА ГРАЂАНА У РАД ПОЛИЦИЈЕ

Када се говори о безбједносној ситуацији, онда се најчешће говори о политичко-безбједносној ситуацији. То је и разумљиво када знамо да је управо политика један од најактуелнијих извора нарушавања безбједности у савременом друштву. Ако то посматрамо са аспекта политичких наука, повјерење представља кључни фактор за успостављање политичке стабилности, безбједности и економског просперитета сваке државе. Као што знамо, безбједност је једна од основних потреба човјека, чак се може рећи да је то једна од основних животних функција и константна дјелатност у свим временским етапама развоја човјечанства. Свакако да је интересантан и став да се безбједност може посматрати и као баријера између конструктивних и деструктивних сила, из разлога што наспрам безбједности стоји небезбједност, угрожавање, пријетње итд. Ако на сце-

ни имамо нарушено стање безбједности, онда у таквим условима човјек не може развијати и обављати своје животне функције и потребе.

Није спорно да је данас демократија постала најприхватљивији облик политичког поретка, али на другој страни сложена етничка, вјерска и културна слика већине савремених држава постаје кључни изазов политици мира, стабилности и демократије. Овдје свакако треба поћи од претпоставке да је повјерење основни елемент политичке културе, односно да је главни индикатор како би се „каналисали сукоби и конфликти унутар политичког система” (Болобан и Римац, 1999: 664). Према ставовима из социолошке истраживачке праксе, неопходно је нагласити вишедимензионалност појма повјерења, јер се врло често посматра као психолошка, етичка, па чак и рационална чињеница. Поред тога, има аутора који разликују повјерење у људе и повјерење у институције. Према Бешићу, основна разлика између повјерења у људе и институције је у томе што су институције безличне. Неки аутори, такође, наглашавају да повјерење у институције представља индикатор укупног друштвеног поретка, односно, ефикасно функционисање институција доприноси функционисању читавог друштва и државе. Управо политичке теорије наглашавају да јака ефикасност институција обезбјеђује свеукупно јачање алтруизма и солидарности у друштву, а ово се даље преноси на интерперсоналне односе и у функцији је легитимације читавог друштва. Из овога произлази да се друштво организује као „својеврсна заједница, гарант осјећања безбједности појединаца у вриједносном смислу” (Бешић, 2011: 121–122).

Претходно речено упућује на сталну нужност испитивања степена повјерења у институције, а са циљем јачања ефикасности институција и изградње једног функционалног, солидарног и праведнијег друштва. То је разлог што се оваква истраживања повјерења у институције система врло често проводе у земљама Европске уније како би се дошло до репрезентативног и валидног резултата повјерења у националне и наднационале институције. Оваква врста истраживања, односно проведена истраживања показују да се најчешће тестира теорија о социјалном капиталу, односно испитивање кључне хипотезе: „претпоставка да ће у свакој од земаља бити већи степен повјерења у институције уколико је већи степен социјалног повјерења” (Бешић, 2011: 122).

Дакле, повјерење у институције је важан фактор за свако друштво (и државу), а посебно данас у демократским друштвима која не би могла ни опстати без потребног нивоа повјерења. Повјерење у полицију је посебно важно за грађане, али свакако и за полицију као институцију, а ако грађани немају повјерење у полицију, полицијски послови постају захтјевнији и опаснији. Ово у суштини значи да полиција може бити успјешна само

ако јој друштво даје легитимитет (Roberg, Novak, Cordner & Smith, 2009: 97). На формирање слике о томе како грађани виде полицију, дакле и на само повјерење грађана у полицију утичу бројни фактори, на примјер, лични контакти, медији, претходна искуства с кривичноправним системом, али и присутност полиције на терену и њене активности (Miller & Hess, 1998: 36–38).

У савременом друштву полиција као један од најважнијих државних органа изазива велику пажњу јавности управо због природе своје дјелатности која је у сфери интересовања свих грађана без обзира на све разлике међу нама. Из тог разлога је врло важна квалитетна комуникација између грађана и полицијских службеника, како би грађани изградили повјерење у полицију, а истовремено како би полиција као институција о себи створила позитиван имиџ. Пуно је позитивних резултата добре комуникације неке организације са грађанима (јавношћу). За полицију као јавну службу је то посебно важно, пошто је смисао и сврха рада са јавношћу побољшати свеукупну безбједносну ситуацију, а посебно осјећај сигурности код грађана, а управо се на тај начин код грађана ствара повјерење у рад полиције и обезбјеђује будућа сарадња.

Добри односи између полиције и јавности утичу на већу ефикасност полиције у свим сегментима њезиног дјеловања што даље доприноси стварању климе повјерења у друштву и професионалног односа. Без добрих односа заиста није реално очекивати од јавности да она прихвати понуђене везе и сарадњу у рјешавању битних питања којима се постижу заједнички циљеви. Полиција у савременом друштву не може радити без подршке јавности, без обзира на то да ли се њено руководство приближило носиоцима државних функција и изборило за услове за добру плату и материјално-техничка средства која су неопходна за успјешно функционисање (Јовичић и Шетка, 2020: 251–252).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

У сврху израде овог рада провели смо емпиријско истраживање у временском периоду од 10. новембра 2021. године до 30. децембра 2021. године. Основни скуп (квантификовану слику) представља узорак од 165 испитаника (грађана) на простору Републике Српске. Циљ емпиријског истраживања је постизање нивоа дескрипције научноемпиријске анализе повјерења грађана у полицијске агенције у БиХ. Резултати добијени овим емпиријским истраживањем биће приказани табеларно. Тумачење и објашњење резултата истраживања биће изведено на основу свих података, кроз резултате анкете, гдје ће се табеларни и графички прикази комента-

рисати. За „обработку” података ће бити кориштен софтверски пакет SPSS (Statistical Package for of Social Sciences) у који су имплементирани готово све статистичке методе, а који ће нам омогућити да од „сирових” улазних података добијемо резултате у виду табела. Поузданост анкета је обезбијеђена кроз примјену стандардних статистичких тестова, а резултати су повезани са одређеним прагом толеранције грешке код узорка, што мора бити узето у обзир када се резултати анкете посматрају на ширу популацију у Републици Српској. У анализи резултата анкета, акценат је на оним резултатима за које је установљено да су статистички значајни, са нивоом поузданости до 95%. У анкетама су на свако постављено питање били понуђени одговори, од којих се требало одредити за оне који су по мишљењу анкетираних најближи њиховом ставу и размишљању.

За прикупљање података је коришћен анкетни упитник који се састојао од четири питања. Упитник је био затвореног типа, и на свако постављено питање су били понуђени одговори. У упитнику је коришћена Ликертова петодиобна скала.

Пошто се у истраживању тежило добијању што релевантнијих одговора на постављена питања, настојало се да полна структура испитаника буде таква да омогућава равномјерну заступљеност особа мушког и женског пола. У укупном узорку од 165 испитаника, особа мушког пола је 106 или 64,2%, док је особа женског пола 59 или 35,8%. У погледу старосне доби настојало се да узорак буде такав да испитаници представљају групу која може гарантовати да се ради о испитаницима који се налазе у довољно зрелој старосној доби која може гарантовати исправне вриједносне ставове у погледу предмета истраживања. Посматрајући узорак са овог аспекта, можемо оцијенити као добро одабран, пошто већи дио популације који је заступљен у истраживању је старији од 30 година. Дакле, према старосној доби узорак је структурисан тако да је 4 или 2,4% испитаника млађе од 20 година, 10 или 6,1% испитаника се налази у старосној доби између 20 и 30 година, 83 или 50,3% испитаника се налази у старосној доби од 30 до 40 година, 62 или 37,6% се налази у старосној доби од 40 до 50 година, док је 6 или 3,6% испитаника у старосној доби преко 50 година.

Стручну спрему испитаника сматрамо важним фактором у овом истраживању јер има велики утицај на општу информисаност испитаника, као и на могућност давања релевантних одговора на постављена питања у анкетном упитнику. Такође, претпоставка је да перцепција грађана о појединим догађајима у њиховом окружењу и доношење закључака о тренутном стању и појавама у друштву, зависи од њиховог образовања. Управо ова чињеница је била одређујућа да се изврши дистрибу-

ција испитаника по овом основу. С обзиром на степен стручне спреме, узорак можемо означити као веома добар јер преко 80% узорка чине високообразовани испитаници. Узимајући ово у обзир, могу се очекивати релевантни вриједносни ставови и расуђивање које је корисно за доношење закључака о проведеном истраживању. Детаљније посматрајући дистрибуцију испитаника у односу на степен њихове стручне спреме, треба рећи да 17 или 10,3% испитаника посједује средњу стручну спрему, 8 или 4,8% посједује вишу стручну спрему, док укупно 140 или 84,8% посједује високу стручну спрему.

Након основних података који се односе на проведено истраживање и узорак, у наредном излагању презентоваћемо резултате до којих смо дошли.

Табела број 1. Дистрибуција испитаника у односу на питање 1: Према вашем мишљењу, полицијске агенције у БиХ дјелују као средство за заштиту?

Питање 1: Према вашем мишљењу, полицијске агенције у БиХ дјелују као средство за заштиту:	ф	%
Интереса грађана	68	41.2
Владајуће структуре	66	40.0
Политичких партија	18	10.9
Личних интереса руководиоца у полицији	3	1.8
Немам став	10	6.1
Укупно	165	100.0

Перцепирање појединих институција друштвеног система од стране грађана зависи од великог броја фактора. Њих нећемо спомињати ни наводити, пошто то захтијева ширу елаборацију, али желимо нагласити да од начина перцепције појединих институција зависи како ће се грађани односити према њима и колико ће имати повјерење у њих. Уколико институције система грађани перцепирају као средство за заштиту личних интереса или интереса политичких елита, у такве институције неће сигурно имати повјерење. Из наведеног разлога смо, у проведеном истраживању, испитанике (грађане) питали да изнесу свој став о томе како виде полицијске агенције у БиХ – чије оне интересе штите. На ово постављено питање испитаници су се изјаснили на следећи начин: 68 или 41,2% испитаника сматра да полицијске агенције у БиХ дјелују као средство за заштиту интереса грађана, 66 или 40% испитаника сматра да полицијске агенције у БиХ дјелују као средство за заштиту владајуће структуре, 18 или 10,9% испитаника сматра да полицијске агенције

у БиХ дјелују као средство за заштиту политичких партија, 3 или 1,8% испитаника сматра да служе за заштиту личних интереса руководиоца у полицији, док се 10 или 6,1% испитаника изјаснило да нема став по основу наведеног питања. Према овим резултатима, јасно се уочава да свега 41,2% испитаника сматра да полицијске агенције у БиХ дјелују као средство за заштиту интереса грађана, што сматрамо недопустиво лошим показатељем. Такав резултат нам јасно говори да, услед наведене негативне перцепције грађана о поимању полицијских структура као институција које не дјелују као средство за заштиту интереса грађана, није реално очекивати да грађани имају адекватан ниво повјерења у полицијске агенције. Када се сјетимо свега што смо навели у теоријском дијелу овог рада, и образлагања зашто је повјерење грађана у полицију битно, онда се може извести закључак да наведена перцепција грађана може имати значајан утицај на ефикасно вршење послова полиције од стране полицијских структура у БиХ.

Табела број 2. Дистрибуција испитаника у односу на питање 2: Према вашем мишљењу, како се врши избор кандидата и запошљавање у полицији?

Питање 2: Према вашем мишљењу, како се врши избор кандидата и запошљавање у полицији?	ф	%
Пријатељским и родбинским везама	66	40.0
Јавним конкурсом	18	10.9
Подмићивањем и корупцијом	18	10.9
Утицајем политичких елита	35	21.2
Не знам	28	17.0
Укупно	165	100.0

Кроз проведено истраживање, жељели смо сазнати став испитаника о избору кандидата за рад у полицији и њиховом запошљавању, јер кадровску политику сматрамо важном дјелатношћу за сваку организацију, па тако и полицијске агенције у БиХ. Мислимо да негативна перцепција грађана о полицијским агенцијама у БиХ, значајним дијелом, зависи управо од начина вођења кадровске политике у њима. Посебно ту наглашавамо начин одабира кадрова за стручно усавршавање, као и њихово запошљавање у полицијске агенције. Свакако, напредовање и начин управљања каријерама запослених сматрамо једнако важним сегментом вођења кадровске политике, али се овом приликом тим сегментом нисмо бавили. Ипак је у процесу селекције најважније одабрати најбоље кандидате, те касније од најбољих полазника, кроз процес обуке, добити стручне и професионалне полицијске службенике. Испитаници су се у

истраживању, на постављено питање да се изјасне како се по њиховом мишљењу врши избор кандидата и запошљавање у полицију, изјаснили на следећи начин: 66 или 40% испитаника сматра да се избор кандидата и запошљавање у полицију врши на основу пријатељских и родбинских веза, 18 или 10,9% испитаника сматра да се наведено ради путем јавног конкурса, 18 или 10,9% испитаника сматра да се избор кандидата и запошљавање у полицију врши подмићивањем и корупцијом, 35 или 21,2% испитаника је изнијело мишљење да се избор кандидата и запошљавање у полицијским структурама БиХ врши утицајем политичких елита, а 28 или 17% испитаника се изјаснило да нема мишљење о наведеном. Дакле, испитаници су се изјаснили на претежно негативан начин на наведено питање, јер само њих 10,9% сматра да се избор кандидата и запошљавање у полицијским структурама БиХ врши путем јавног конкурса.

Табела број 3. Дистрибуција испитаника у односу на питање 3: Према вашем мишљењу, колико је корупција присутна у полицији?

Питање 3: Према вашем мишљењу, колико је корупција присутна у полицији?	ф	%
Није уопште присутна	8	4.8
Присутна је у мањој мјери	33	20.0
Присутна је у већој мјери	98	59.4
Апсолутно је заступљена	20	12.1
Не знам	6	3.6
Укупно	165	100.0

Корупција у институцијама система представља негативност која има велике последице по цјелокупан друштвени систем. Она утиче на нефункционалност полицијских структура, а истовремено и на слабљење повјерења грађана у рад полиције. Из наведеног разлога смо, у проведеном истраживању, од испитаника тражили да се изјасне о заступљености корупције у раду полиције. Као резултат смо добили сљедеће резултате: 8 или 4,8% испитаника сматра да корупција уопште није присутна у раду полиције, 33 или 20% испитаника сматра да је корупција у полицији присутна у мањој мјери, 98 или 59,4% испитаника сматра да је корупција у полицији присутна у већој мјери, 20 или 12,1% испитаника сматра да је корупција апсолутно заступљена у полицији, док се 6 или 3,6% испитаника изјаснило да не зна одговор на постављено питање. Дакле, испитаници су се изјаснили негативно у односу на постављено питање јер свега 4,8% испитаника сматра да корупција није заступљена у раду полицијских агенција у БиХ. Према наведеним резултатима, јасно је да грађани

сматрају да је корупција заступљена у полицијским структурама у БиХ. Овакав став грађана сигурно утиче на њихов негативан став у погледу повјерења у полицијске агенције у БиХ.

Табела број 4. Дистрибуција испитаника у односу на питање 4: Колико повјерење имате у полицијске структуре у БиХ?

Питање 4: Колико повјерење имате у полицијске структуре у БиХ?	ф	%
Уопште немам повјерење	28	17.0
Углавном немам повјерење	101	61.2
Углавном имам повјерење	21	12.7
Имам потпуно повјерење	5	3.0
Немам став	10	6.1
Укупно	165	100.0

На крају истраживања, грађанима смо поставили питање којим се директно даје одговор на постављену општу хипотезу овог рада, али и одговор о сврсисходностиведеног истраживања. На ово постављено питање, испитаници су одговорили на слjedeћи начин: 28 или 17% испитаника се изјаснило да уопште нема повјерење у полицијске структуре у БиХ, 101 или 61,2% испитаника се изјаснило да углавном нема повјерење у полицијске структуре у БиХ, 21 или 12,7% испитаника се изјаснило да углавном има повјерење у полицијске структуре у БиХ, 5 или 3% испитаника се изјаснило да углавном има потпуно повјерење у полицијске структуре у БиХ, а 10 или 6,1% испитаника није имало став по овом питању. Резултате које смо добили као одговоре на ово питање су, најблаже речено, забрињавајући. Испитаници су се веома негативно изјаснили на ово питање јер се укупно 78,2% испитаника изјаснило да уопште нема или углавном нема повјерење у полицијске структуре у БиХ. Овакав резултат само потврђује и раније ставове испитаника које су изнијели на раније постављена питања, а што нас упућује само на закључак да је потврђена основна хипотеза истраживања која гласи: грађани немају адекватан ниво повјерења у рад полицијских структура у Босни и Херцеговини.

ЗАКЉУЧАК

Повјерење које грађани имају у рад полицијских агенција (полицију) важно је како за грађане тако и за полицију. Док је повјерење грађана у полицију на ниском нивоу, не може се очекивати да се они осјећају

сигурно, те да живе у сигурном друштвеном окружењу. С друге стране, уколико грађани немају адекватан ниво повјерења у рад полиције, то за полицију представља значајан проблем јер, прије свега, такво стање утиче на ефикасност рада полиције (што је повјерење грађана ниже, то је полиција мање ефикасна у вршењу својих послова). Затим, уколико нема адекватног повјерења грађана у полицију то узрокује стање у коме се сви послови полиције врше у значајно сложенијим условима, захтијевају веће напоре за њихово извршење, а уједно постају и опаснији јер полиција не ради у окружењу које јој је наклоњено. Напротив, такво окружење полицију не посматра као институцију која ради у интересу грађана, па у таквим околностима се може очекивати да полиција има озбиљне проблеме у свом раду.

Многобројни су фактори који утичу на формирање ставова грађана о полицији. Дакле, на само повјерење грађана у полицију утичу бројни фактори. Прије свега, сматрамо да највише утицаја имају лична искуства грађана (њихови лични ставови), затим, искуства других њима блиских особа, потом у великом дијелу на повјерење грађана утичу медији, потом начин комуникације и опхођења полицијских службеника приликом интеракције са грађанима, понашање полицијских службеника у току вршења службе (као и приватном животу), присуство полиције на терену, ангажовање полиције у рјешавању конкретних проблема грађана, однос полиције према грађанима приликом пријављивања кривичних дјела и прекршаја, ефикасност полиције у рјешавању извршених кривичних дјела, присутност полиције на безбједносном сектору, искуства грађана са кривичноправним системом итд. Сви наведени фактори, као и многи други, партиципирају у слици коју грађани формирају о полицији.

Један од основних фактора, који се некада чини баналним, а сигурно има веома велики утицај на формирање слике грађана о полицији јесте комуникација између полицијских службеника и грађана. Уколико начин комуникације од стране полиције према грађанима није на професионалном и културолошки прихватљивом нивоу, то врло лако постаје чинилац који негативно утиче на ставове грађана о полицији. Ово посебно долази до изражаја у данашњем друштву када полиција, као један од најважнијих државних органа, изазива велику пажњу јавности управо због природе својих послова и могућности да својим овлашћењима задире у загарантована људска права и слободе. Дакле, принудни карактер полицијске функције чини полицијску дјелатност таквом да се непрестано налази у фокусу, како грађана тако и медија, а и многобројних адреса са којих се у демократским друштвима врши контрола рада полиције. Из свих наведених разлога, врло је важна квалитетна комуникација између грађана и полицијских службеника, како би грађани изградили повјере-

ње у полицију, а истовремено како би полиција као институција о себи створила позитивну слику код грађана.

У свим сегментима полицијског дјеловања, односи између полиције и грађана утичу на њену већу или мању ефикасност у поступању. Без добрих односа заиста није реално очекивати од јавности да она прихвати понуђене везе и сарадњу у рјешавању битних питања којима се постижу заједнички циљеви. Полиција у савременом друштву не може радити без подршке јавности, а исто тако нереално је очекивати да полиција (полицијске агенције) буду ефикасне у спречавању и откривању кривичних дјела.

Повјерење грађана у рад полиције се тешко стиче, али се веома лако губи. Из тих разлога, неопходно је да полицијски службеници у свом поступању буду увијек тога свјесни и да у контактима са грађанима увијек задрже потребан ниво професионалности.

С обзиром на резултате проведених истраживања, у којима смо видјели да грађани немају адекватан ниво повјерења у рад полицијских структура у БиХ, да сматрају да је корупција у значајном нивоу присутна у њиховом раду, да се процес селекције за пријем у рад полицијских агенција не обавља на прописан и адекватан начин, као и да полицијске структуре у БиХ не служе за заштиту интереса грађана, можемо рећи да је стање у овој области очигледно лоше. У наредном периоду је неопходно систематски радити на спознаји и отклањању узрока који су довели до тренутног нивоа повјерења грађана у рад полицијских агенција у БиХ. Повјерење грађана, према резултатима истраживања, сматрамо озбиљним знаком да се нешто у раду полицијских агенција треба мијењати. Овакви резултати представљају индикатор да полицијски систем БиХ очигледно може бити доста ефикаснији у вршењу својих послова, уколико се поправи степен повјерења грађана у њега. Исто тако, ови резултати су индикатор да постоје проблеми у начину организације и функционисања полицијских структура у БиХ.

У наредном периоду, неопходно је да се озбиљно анализира стање у области дјеловања полицијских агенција, њихови резултати рада, сарадња са релевантим правосудном органима, као и да се утврде остали узроци који утичу на стварање неповјерења код грађана у рад полицијских структура. Након тога, потребно је кренути са осмишљавањем и имплементацијом сврсисходних и ефикасних програма и мјера, које ће допринијети отклањању неправилности у раду полицијских агенција, као и отклањању свих негативности које нарушавају повјерење грађана у рад полиције. Сматрамо да грешке у раду полицијских агенција, као и друге објективне (и субјективне) чињенице и околности које утичу на

формирање негативних ставова грађана, кумулативно доприносе тренутно ниском повјерењу грађана у полицијске структуре у БиХ.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешић, М. (2011). *Политички и ситуациони предиктори повјерења у институције. Годишњак Факултета политичких наука*, (6), 119–148.
- Болобан, С., Римац, И. (1999). Повјерење у институције у Хрватској. *Богословска смотра*, 68(4), 663–672.
- Јовичић, Д., Шетка, Г. (2018). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Графомарк.
- Јовичић, Д., Шетка, Г. (2020). *Јавна безбједност*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
- Кешетовић, Ж. (2000а). *Социологија – избор текстова за раднике ОУП*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Кешетовић, Ж. (2000б). *Односи полиције са јавношћу*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Loubet del Bayle, J. L. (1992). *La police – Approche socio-politiljue*. Paris: Montchrestien.
- Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Београд: Полицијска академија.
- Miller, L. S., & Hess, K. M. (1998). *The Police in the Community-Strategies for the 21st Ceuntry*. Wadsworth: Belmont.
- Roberg, R., Novak, K., Cordner, G. & Smith, B. (2009). *Police & Society*. Sixth edition. New York: Oxford University Press.
- Субошић, Д. (2017). *Организација и послови полиције*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

CITIZENS 'TRUST IN POLICE AGENCIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

PhD Dragomir Jovićić

Faculty of Security Sciences University of Banja Luka

PhD Gojko Šetka

Faculty of Security Sciences University of Banja Luka

Abstract: The need of society and each individual for order, peace and overall security is as old as human society. Since ancient society and the Roman Empire, various forms of “service” have been known, but also of individuals who were in

.....
charge of achieving overall security in society. In modern conditions, the state apparatus abounds in various specialized bodies that have the role of fulfilling the security function of society as a whole and thus of each individual (both personal and property security). For the quality functioning of the state, it has always been necessary to achieve the trust of citizens in state institutions, and this is especially manifested in trust in security services, especially in the police as one of the most visible and important state bodies. This paper will present the results of a survey conducted in the Republic of Srpska, whose focus is on citizens' trust in the work of police structures in Bosnia and Herzegovina. The basic hypothesis of this research is: citizens do not have an adequate level of trust in the work of police structures in Bosnia and Herzegovina. The research was conducted by collecting data using a questionnaire, and the following scientific methods were used: content analysis method, statistical method, inductive-deductive method and classification method.

Keywords: police, police agencies, trust, citizens, institutions.

ПРОИЗВОДНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ КАО ИНДИКАТОРИ РЕЗУЛТАТА РАДА ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Проф. др Дане Субошић*

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Миладин Нешић

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Апстракт: Циљ истраживања су опис и објашњење производности и продуктивности као индикатора резултата полицијске организације. Истраживање је реализовано коришћењем методе анализе садржаја (за прикупљање података), логичких метода за њихову обраду и закључивање, моделовања (применом различитих модела, међу којима су најважнији квантитативни) и компарације добијених резултата, при чему су све методе довођене у структуралистички (структура као суштинско својство) и дијалектички (објашњење јединства супротности) контекст. Резултатима истраживања, производност и продуктивност су верификовани индикатори резултата рада полицијске организације. Истраживањем се дошло до закључка да су производност и продуктивност ваљани и примењиви индикатори резултата полицијског рада, да могућа продуктивност, између осталог, зависи од сезонског варијабилитета, као и да однос сезонског варијабилитета и продуктивности представља основ динамичког управљања кадровима у полицији.

Кључне речи: производност, продуктивност, индикатори, резултати, сезонски варијабилитет, полиција

УВОД

У литератури о полицијском учинку (као скупу резултата и исхода рада) доминира став да су квалитативни индикатори кључни (јер указују на сврху, исход, ефективност), а да су квантитативни помоћни (указују на излаз, резултат, ефикасност). Полицијска пракса ближа је квантитатив-

* Дане Субошић, редовни професор на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду. Имејл: subosicdane@yahoo.com

ним индикаторима, јер су конкретнији, разумљивији и лакше достижни. На пример, резултат може да буде проценат расветљавања кривичних дела, а исход може да буде задовољство грађана, као корисника полицијских услуга и поверење које они имају у полицију (Мојсиловић и Субошић, 2014; Subošić i Mladan, 2013: 289–300; Saravolac et al, 2001: 55–63).

Мера између резултата и исхода је свакако на средини, тако да квантитативним индикаторима треба додати квалитативне, како би се објективније сагледао учинак у полицији. На пример, продуктивности полицијског службеника треба да буде коректив број евидентираних грешака у раду, притужби на поступање или дисциплинских пријава. С тим у вези, овим радом се разматрају производност и продуктивност као квантитативни индикатори резултата полицијског рада.

Научни циљеви овог истраживања су опис и објашњење производности и продуктивности као индикатора резултата рада полицијске организације. Практични циљ рада је помоћ руководиоцима у полицији у развијању свести о значају и могућностима, с једне стране, и примени производности и продуктивности као индикатора резултата полицијске организације, с друге стране. Наиме, побољшање полицијског менаџмента захтева логичну структуру којом се повезују активности полиције са „средњим” (ближим) циљевима и крајњим исходима. Тиме се ставља нагласак на постављање циљева, дефинисање активности чијом реализацијом се они остварују, уз дизајнирање организационе структуре и распоређивање ресурса. Такав модел представља повезаност активности полиције са њеном сврхом (Субошић, 2020: 106). Наведеним циљевима истраживања одговара структура рада, која главним делом обухвата целине које су посвећене: производности и продуктивности као индикаторима резултата рада полицијске организације, сезонском варијабилитету као фактору продуктивности, као и динамичком управљању кадровима у зависности од сезонског варијабилитета и продуктивности.

ПРОИЗВОДНОСТ КАО ИНДИКАТОР РЕЗУЛТАТА РАДА ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Производност је време потребно за остварење одређеног резултата (на пример, време потребно за пружање одређене услуге кориснику). Потребу за одређивањем производности имају све организационе јединице полиције, без обзира на врсту услуге коју пружају сопственим ко-

рисницима. То се посебно односи на организационе јединице које пружају континуиране услуге, као што су организационе јединице граничне полиције (на пример, услуга граничних провера, јер се та услуга пружа 24 часа, 7 дана у недељи, тзв. 24/7), управних унутрашњих послова (на пример, издавање јавних исправа) и друге.

На пример, када је реч о производности организационих јединица које пружају континуиране услуге управних унутрашњих послова, треба имати у виду да се различите услуге пружају различитом производношћу (на пример, различито је време које је потребно за обраду захтева за издавање личне карте или пасоша, односно за њихову примопредају с подносиоцем), што значи да је потребно утврдити списак активности и њихов редослед за пружање сваке од услуга. Након тога, потребно је утврдити (измерити) *просечно време просечног службеника* за пружање сваке услуге (мери се време свих службеника које је потребно за пружање одређене услуге једне организационе јединице, након чега се одређује средња вредност тог времена), на пример, време потребно за обраду захтева за издавање личне карте (око 14 минута, $Ns_u = 14$) или пасоша (око 13 минута, $Ns_2 = 13$), односно њихово уручивање подносиоцу (личне карте – око 4,5 минута, односно пасоша – око 6,5 минута) итд. Дакле, наведена времена представљају специфичну производност, што је време потребно за пружање конкретне услуге, до кога се дошло мерењем. Други начин за утврђивање производности је формула:

$$Prq = T/Q \quad [1]$$

где је:

Prq – производност,

T – укупан број радних сати,

Q – количина пружених услуга.

На пример, ако два службеника раде по 40 сати недељно, укупан број њихових радних сати је:

$$T = 2 * 40 = 80 \text{ часова} \quad [2]$$

Количина пружених услуга два службеника у том периоду је:

$$Q = Q_1 + Q_2 \quad [3]$$

где је:

Q – количина пружених услуга службеника 1 и службеника 2,

Q_1 – количина пружених услуга службеника 1,

Q_2 – количина пружених услуга службеника 2.

Како је реч о различитим услугама које пружа иста организациона јединица, за чије пружање је потребно различито време, да би се добио једнозначан и међусобно упоредив индикатор производности њених службеника, потребно је да све услуге буду сведене на тзв. *условну услугу*, до које се долази увођењем *коэффицијента еквиваленције*. До овог коэффицијента се долази дељењем времена које је потребно за одређену (*нетипичну*) услугу (на пример, време потребно за обраду захтева за издавање пасоша) са временом трајања *типичне* услуге (на пример, време потребно за обраду захтева за издавање личне карте). Тако, *коэффицијент еквиваленције* (Ke) услуге *обрада захтева за издавање пасоша* за условну услугу (обрада захтева за издавање личне карте – Ke_2) је:

$$Ke_2 = N_{s_2}/N_{s_u} = 13/14 = 0,9285 \quad [4]$$

Ако је познат *коэффицијент еквиваленције* (Ke) и просечан број пружених услуга „обрада захтева за издавање...” код два службеника по дану, на пример:

- први службеник – Q_1 : $Q_1sl_1 = 30$ личних карата и $Q_2sl_1 = 20$ пасоша, а
- други службеник – Q_2 : $Q_1sl_2 = 20$ личних карата и $Q_2sl_2 = 30$ пасоша,

могуће је одредити њихове појединачне и условне (групне, сменске) количине (број) пружених услуга.

Условна количина (број) пружених услуга службеника 1 (Q_1) је:

$$Q_1 = Q_1sl_1 + Ke_2 * Q_2sl_1 \quad [5]$$

$$Q_1 = 30 + 0,9285 * 20 \quad [6]$$

$$Q_1 = 48,57 \quad [7]$$

Условна количина (број) пружених услуга службеника (Q_2) је:

$$Q_2 = Q_1sl_2 + Ke_2 * Q_2sl_2 \quad [8]$$

$$Q_2 = 20 + 0,9285 * 30 \quad [9]$$

$$Q_2 = 47,85 \quad [10]$$

Условна количина (број) пружених услуга оба службеника по дану је:

$$Q = Q_1 + Q_2 \quad [11]$$

$$Q = 48,57 + 47,85 \quad [12]$$

$$Q = 96,42 \quad [13]$$

Како се ради о заједничкој условној количини (броју) пружених услуга, оба службеника по дану, ову вредност потребно је помножити са 5 (пет) радних дана у недељи, чиме се добија недељна количина пружених услуга оба службеника на недељном нивоу:

$$Q = 5 * 96,42 \quad [14]$$

$$Q = 482,1 \quad [15]$$

Како је производност (Prq) једнака количнику радних сати и количине услуга:

$$Prq = 80/482,1 \quad [16]$$

то је:

$$Prq = 0,1659 \text{ часова} = 9,95 \text{ минута/условној услузи} \sim 10 \text{ минута/условној услузи} \quad [17]$$

Најзад, производност је реципрочна вредност продуктивности. Као таква, производност може да буде полазиште за одређивање продуктивности. Обрнуто, продуктивност може да служи за одређивање производности.

ПРОДУКТИВНОСТ КАО ИНДИКАТОР РЕЗУЛТАТА РАДА ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Продуктивност је остварени индивидуални, групни или организациони резултат у јединици времена (на пример, број пружених услуга на сат), што је приказано следећом формулом:

$$Pr = Q/T \quad [18]$$

где је:

Pr – продуктивност,

Q – количина услуга,

T – укупан број радних сати.

Као што је већ наведено, продуктивност је реципрочна вредност производности, чиме је потврђен наведени став у делу текста који се тиче производности. С тим у вези, а на основу претходног примера, продуктивност се одређује на следећи начин:

$$Pr = 482,1/80 \quad [19]$$

$$Pr = 6,0267/\text{условних услуга по сату}, \quad [20]$$

што значи да је продуктивност нешто нижа од 10 (десет) минута по условној услузи. С тим у вези, поставља се питање примене података о производности и продуктивности од стране руководиоца.

Као што смо видели, збиром производа коефицијената еквиваленције и броја корисника услуга долази се до укупног резултата сваког службеника, понаособ. То омогућује међусобно поређење службеника по резултатима и на основу тога – предузимање стимулативних мера (на пример, награда за најпродуктивнијег). Како је у претходном примеру:

$$Q_2 > Q_1 \quad [21]$$

јер је:

$$48,57 > 47,85 \quad [22]$$

то је службеник 1 продуктивнији од службеника 2. Када одузмемо њихов условни резултат:

$$\Delta = Q_1 - Q_2 \quad [23]$$

$$\Delta = 48,57 - 47,85 \quad [24]$$

$$\Delta = 0,72, \quad [25]$$

што нам омогућује израчунавање колико је службеник 1 продуктивнији од службеника 2 у процентима:

$$\Delta_{(\%) } = \Delta / V_2 = 0,72 / 47,85 = 0,015 = 1,5\% \quad [26]$$

Ово значи да је службеник 1 продуктивнији од службеника 2 у просеку за 1,5%. Руководилац то може да примени, тако што ће током једног месеца у календарској години да стимулише службеника 1 у односу на службеника 2 увећањем коефицијента плате од 15% на годишњем нивоу

(имајући у виду годишњи одмор и ефективни рад на годишњем нивоу од око 10 месеци), јер је:

$$10 \text{ месеци} * 1,5\% / \text{месечно} = 15\% \quad [27]$$

Тиме је евидентиран појединачни (индивидуални) резултат, али не и групни, односно организациони резултат. Групни резултат чини збир појединачних резултата оних појединаца који групу чине. Ако за пример узмемо службенике из претходног примера и замислимо да су радници исте смене (на пример, прве или друге, односно преподневне или поподневне) одсека за управне послове полицијске станице, онда је њихов групни (сменски) резултат једнак збиру појединачних учинака. Тако утврђен групни резултат друге смене и истоврсних смена других организационих јединица, омогућује њихово међусобно поређење по оствареним резултатима рада и њихову даљу примену, у смислу примене стимулативних мера и у крајњем – њиховог каријерног развоја. Поред тога, међусобно поређење по специфичном и условном учинку, омогућује примену метода бенчмаркинга, односно истраживања најбоље праксе. Наиме, рангирањем јединица по учинку, могуће је да, ако су оне међусобно упоредиве, створити услове да лошији уче од бољих и да им се приближе у погледу резултата рада и крајњем, учинка у целини (рачунајући и исходе).

Овде је значајно запазити да резултат зависи од тражње. Наиме, што је тражња већа, то је могући резултат већи, све до границе капацитета (могућности) појединца, групе (смене) и организационе јединице. Међутим, капацитети (могућности) могу да буду и неусклађени са тражњом – потребама корисника услуга:

- прекомерна – на пример, имамо два службеника у смени, а тражња одговара капацитету једног и
- недовољна – на пример, имамо два службеника у смени, а тражња одговара капацитету три службеника.

Капацитет појединца, група (смена) и организационих јединица добија се:

- множењем њихове продуктивности (броја пружених услуга у јединици времена, на пример, на сат) и ефективног радног времена (ефективних радних сати), односно
- дељењем ефективног радног времена са производношћу (овај метод ће бити примењен у даљем тексту).

Ефективно радно време, као време које је посвећено пружању услуга, а не нужним губицима, као што су припремне и завршне радње, односно паузе. На пример, ако је укупно радно време службеника 8 (осам) часова,

а губици (припремне и завршне радње, односно паузе) представљају 1/3 тог времена, долази се до закључка да је ефективно радно време:

$$T_{e1} = 2/3 * 8 \text{ часова}, \quad [28]$$

$$T_{e1} = 5,3333 \text{ часа}. \quad [29]$$

Капацитет службеника који ради само обраду захтева за личне карте у претходним примерима је:

$$Ns_u = 14 \text{ минута} = 0,2333 \text{ часова по захтеву} \quad [30]$$

Имајући у виду да су утврђене наведене вредности (T_{e1} и Ns_u), створени су услови за одређивање дневног капацитета службеника 1:

$$K_{lk1} = T_{e1} / Ns_u \quad [31]$$

$$K_{lk1} = 5,3333 / 0,2333 \quad [32]$$

$$K_{lk1} = 22,86 \sim 23 \quad [33]$$

То значи да је дневни капацитет службеника такав да може да обради око 23 захтева за личне карте. Број службеника у смени треба помножити овим бројем да би се добио капацитет смене за пружање наведене услуге. На исти начин се долази до капацитета пружања осталих услуга по појединцу, смени и организационој јединици, као и по питању капацитета за пружање условних услуга.

С тим у вези, задатак руководиоца је да усклади капацитет организационе јединице по сменама и појединцима унутар њих са тражњом за пружањем услуга корисницима. При томе, организациони, групни и појединачни (индивидуални) капацитет (могућности), с једне стране и тражња (потребе) корисника, с друге стране, нису константа, већ варирају. Док капацитет појединаца варира због личних и стручних проблема, дотле групни и организациони капацитет варирају због варијација појединачног капацитета службеника, као и због броја људи у сменама и у организационим јединицама (на пример, мањак људи, као организациони проблем).

Међутим, израженије и најнеизвесније варијације су на страни тражње, јер њихов интензитет може да буде знатно виши од могућности за њихово задовољавање (на пример, тзв. „мигрантска криза” када је реч о граничној контроли и управним унутрашњим пословима, односно полицији опште надлежности, саобраћајној полицији и другим врстама полиција неких држава на „мигрантској рути”). Наиме, како тражња (на пример, број захтева за издавањем докумената и потреба људи за

прелажењем државне границе) варира током календарске године, то је потребно утврдити *сезонски варијабилитет* континуираних полицијских послова, како би се створиле могућности за усклађивање капацитета (могућности), са једне стране, са потребама за пружањем полицијских услуга, са друге стране.

ОДНОС СЕЗОНСКОГ ВАРИЈАБИЛИТЕТА И ПРОДУКТИВНОСТИ У ПОЛИЦИЈИ

С обзиром на то да се неки полицијски послови (на пример, управни унутрашњи послови и гранична контрола) обављају у континуитету, поставља се питање којим интензитетом се наведене активности реализују током календарске године, како би се утврдило колика продуктивност је довољна за рад надлежних организационих јединица полиције. Интензитет континуираних активности, нпр. управних унутрашњих послова и граничних провера, може да буде константан (ређи случај) или да варира (чешћи случај). Када варира, потребно је одредити *сезонски варијабилитет*, односно варирање наведених унутрашњих послова у јединици времена (нпр. по недељама или месецима), одређујући максималне („жива” сезона), средње и најмање („мртва” сезона) интензитета посматраних активности.

Уобичајена декомпозиција временских серија полази од претпоставке да на промене промета путника на одређеним граничним прелизима током времена утичу четири компоненте:

- развојна тенденција појаве у посматраном периоду – тренд (односно секундарна тенденција),
- циклична компонента (колебања која се понављају у одређеним, често неједнаким, периодима од више година),
- сезонске варијације (које се испољавају у размацима мањим од једне године и понављају на исти начин у дужем низу година) и
- нерегуларни утицаји, што је резидуална компонента (Жижић, Ловрић, Павличић, 1996).

Битно је истаћи да не мора свака временска серија да садржи све четири компоненте, али да све оне садрже нерегуларну компоненту. Додатно, нека временска серија може да садржи једну или више компоненти. Сезонске варијације представљају промене одређене временске серије које се понављају током више година у исто доба, у истом смеру, и приближно истом интензитету. Смер и јачина сезонског варијабилитета мери се сезонским индексима (Марковић, 2016: 6-7).

На примеру граничних провера, на почетку примене методе *сезонског варијабилитета* потребно је изоловати сезонске варијације промета путника од осталих компоненти временских серија. Ради тога, користи се метод односа према покретним процесима, који су трансформација оригиналне временске серије, у којој се сваки податак замењује аритметичком средином тог податка, одређеног броја претходних и исто толико наредних података. Сам поступак анализе састоји се од три фазе:

- у првој фази рачунају се месечни покретни просеци, као просте аритметичке средине оригиналних података сваких дванаест узастопних месеци. Поступак рачунања покретних просека наставља се до краја серије. Након израчунавања свих покретних просека, они се центрирају, да би се сваком оригиналном податку придружио његов покретни просек. Центрирани покретни просеци представљају аритметичке средине свака два узастопна месечна покретна просека,
- у другој фази елиминише се утицај тренда и цикличне компоненте дељењем сваког оригиналног податка његовим центрираним покретним просеком. На тај начин добиће се специфични сезонски индекси и
- у трећој фази елиминише се утицај нерегуларних компоненти и формирају се типични сезонски индекси. Они представљају аритметичку средину специфичних сезонских индекса одговарајућих месеци (Субошић, 2015: 285–295).

Месечно кретање просечног промета путника на граничном прелазу Станице граничне полиције (СГП) Батровци за период од 2010. до 2014. године представљено је на слици 1 (Марковић, 2016).

Слика 1. Промет путника на граничном прелазу Батровци (СГП Батровци)

Просечан број путника по једном месецу износио је 610.959 особа. Највише путника било је у месецу августу (1.296.704), док је овај гранични прелаз најмање путника прешло у месецу фебруару (305.758). Специфични и типични сезонски индекси за гранични прелаз Батровци представљени су у табели 1 (Марковић, 2016).

Табела 1. Специфични и сезонски индекси на граничном прелазу Батровци (СГП Батровци)

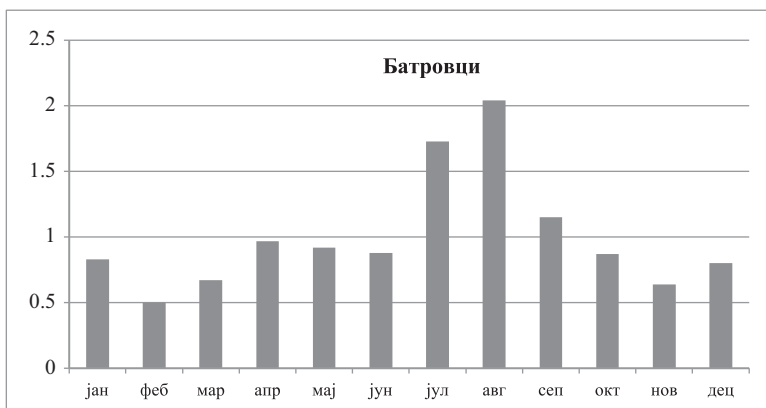
Специфични сезонски индекси						Типични сезонски индекс
Период	2010	2011	2012	2013	2014	
Јануар	/	0,84	0,86	0,79	0,82	0,83
Фебруар	/	0,50	0,46	0,54	0,51	0,50
Март	/	0,63	0,68	0,71	0,62	0,67
Април	/	0,98	1,08	0,84	0,98	0,97
Мај	/	0,89	0,92	0,95	0,82	0,92
Јун	/	0,93	0,85	0,87	0,74	0,88
Јул	1,83	1,80	1,66	1,64	/	1,73
Август	2,07	1,86	1,92	2,30	/	2,04
Септембар	1,02	1,19	1,24	1,14	/	1,15
Октобар	0,92	0,95	0,87	0,82	/	0,87
Новембар	0,74	0,68	0,69	0,64	/	0,64
Децембар	0,84	0,84	0,77	0,79	/	0,80
MIN	0,74	0,50	0,46	0,54	0,51	0,50
MAX	2,07	1,86	1,92	2,30	0,98	2,04
Распон варијације	1,33	1,37	1,46	1,77	0,48	1,54

На основу табеле 1 може се закључити да се специфични индекси у периоду од 2010. до 2014. године понашају на приближно идентичан начин, што указује на стабилност (одсуство претераних варијација) сезонског варијабилитета. Сезонски варијабилитет промета путника на граничном прелазу Батровци представљен је у табели 2 (Марковић, 2016).

Табела 2. Сезонски варијабилитет - гранични прелаз Батровци (СГП Батровци)

Вредности неопходне за утврђивање распона варијације и класирање		Утицај сезоне	Доња граница појаса	Горња граница појаса	Месеци
MAX	1.296.704	Јак	966.388	1.296.704	Јул, август
MIN	305.758	Умерен	636.072	966.387	Септембар
Распон варијације	990.945	Слаб	0	636.071	Јануар, фебруар, март, април, мај, јун, октобар, новембар, децембар
Ширина појаса	330.315				

Томе следе типични сезонски индекси на граничном прелазу Батровци (Марковић, 2016).

Слика 2. Типични сезонски индекси на граничном прелазу Батровци (СГП Батровци)

На основу распона варијације и ширине појаса, као и представљених типичних сезонских индекса, закључује се да је гранични прелаз Батровци (СГП Батровци) најоптерећенији у месецима јул и август. У месецу септембру постоји умерен интензитет рада, док је у осталим месецима присутна тзв. „мртва сезона” (Марковић, 2016: 9–11).

Корист од примене методе *сезонског варијабилитета* је подршка руководиоцима надлежних организационих јединица код доношења одлука о радном ангажовању, премештајима и одсуствима полицијских службеника, текућем одржавању, опремању, модернизацији, капиталним инвестицијама и другим питањима, чије решавање зависи од сезонског варијабилитета континуираних послова организационих јединица полиције.

Одређивање односа сезонског варијабилитета и продуктивности је у функцији утврђивања минималног броја службеника појединих организационих јединица по сезонама. До тога се долази количником тражње по сезонама и појединачног просечног капацитета мерног места (организационе јединице). Потребно време за пружање услуга у одређеном периоду:

$$T = Q/t \quad [34]$$

где је:

T – потребан број радних сати,

Q – количина тражених услуга и

t – производност (време потребно за пружање појединачне услуге).

На пример, ако у месецу марту од 30 дана (средња сезона у претходном примеру) имамо да је:

$Q = 400.000$ граничних контрола путника на једном граничном прелазу, при чему контрола једног путника траје

$t = 1$ (један) минут, [35]

онда је

$T = Q/t$ [36]

потребно:

$T = 400.000$ минута за контролу. [37]

Наведена контрола се реализује током 30 дана, који су покривени са $N = 60$ смена (две смене од по 12 часова, дневна и ноћна).

Број контрола по смени (n) је:

$n = Q/N$ [38]

$n = 400.000/60$ [39]

$n = 6666,6666$ контрола/смени. [40]

Ако полицајац у смени од 12 часова има паузу од 45 минута (Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 6120/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/217 – Одлука УС, 113/17 и 95/18-аутентично тумачење) и по другим основама умањује ефективни рад на пословима граничних провера (јер ради и друге послове, на пример, службене белешке о примопредаји лица, израда извештаја о контролисаним лицима на другој линији контроле и друго) још 3 часа и 15 минута, укупни губици током смене су четири часа. То чини да је ефективно радно време на пословима граничних провера (t_c):

$t_c = 8$ часова, односно 480 минута. [41]

Како је трајање граничне провере једног путника један минут, то је број контрола једног полицајца у смени (n_k):

$n_k = 480$ [42]

Број полицајаца потребних у смени (N_p) на пословима граничних провера, добија се као количник броја контрола у смени и броја контрола једног полицајца у смени:

$$N_p = n / n_k \quad [43]$$

$$N_p = 6666,6666 / 480 \quad [44]$$

$$N_p = 13,88 \quad [45]$$

$N = 13,88$ значи 14 полицијских службеника, што је уједно минималан број полицајаца на пословима граничних провера који мора да буде у смени у хипотетичкој станици граничне полиције, током месеца марта. Овакво утврђивање минималног броја радника по смени примењиво је на све месеце (или друге временске одреднице, на пример, недеље) у години.

ДИНАМИЧКО УПРАВЉАЊЕ КАДРОВИМА У ЗАВИСНОСТИ ОД ОДНОСА СЕЗОНСКОГ ВАРИЈАБИЛИТЕТА И ПРОДУКТИВНОСТИ

Креирање модела динамичког управљања кадровима реализује се у зависности од разлика у потребама и могућностима за пружањем полицијских услуга свих организационих јединица, по мерним местима (организационим јединицама) и сезонама. Наиме, наведена минимална вредност броја полицајаца у претходном примеру је планска. Међутим, реализација плана може да води у то да полицајац одсуствује са рада због боловања или да по другом основу одсуствује с посла, односно да се увећају послови, на пример, граничних провера, растом броја путника који прелазе државну границу. Тада наведена минимална вредност од 14 полицајаца у смени није довољна и потребно је њено повећање. С тим у вези, поставља се питање односа броја полицајаца потребних у смени (N_p) и присуства на раду унутар мерних места. На пример, ако је број полицајаца потребних у смени (N_p):

- већи од броја полицајаца на пословима граничних провера присутних на раду (оправдан је захтев за испомоћ),
- једнак броју полицајаца на пословима граничних провера присутних на раду (оптималан случај) и
- мањи од броја полицајаца присутних на раду (може другим организационим јединицама да се пружи испомоћ, као и да се повећа

број полицајаца на другим дужностима, на пример, одржавање режима и друго).

Захтев за испомоћ треба да изрази руководилац организационе јединице (на пример, командир станице граничне полиције) свом претпостављеном и да изврши попуно из друге истоврсне организационе јединице, која има вишак полицајаца на располагању, услед тренутно већих могућности за граничном контролом од потреба. То може да буде резултат увида руководиоца у захтеве за попуном мањка полицијских службеника у појединим организационим јединицама и њихове позитивне одлуке у односу на такве захтеве. Технички, овакво поступање може да се подржи одговарајућим софтверским решењем (апликацијом), која треба да садржи могућност изражавања захтева, одлучивања по захтеву и обавештавања о томе оних на које се одлука односи.

ЗАКЉУЧАК

Истраживањем се дошло до закључка да су производност и продуктивност ваљани и примењиви индикатори резултата полицијског рада, да могућа продуктивност, између осталог, зависи од сезонског варијабилитета, као и да однос сезонског варијабилитета и продуктивности представља основ динамичког управљања кадровима у полицији. Производност и продуктивност су квантитативни индикатори резултата полицијског рада и као такви треба да буду кориговани квалитативним индикаторима, као што су: број и тежина грешака у раду, дисциплинске и друге пријаве, посебно притужби на рад које подносе корисници услуга против полицијских службеника. Резултати рада варирају у зависности од сезоне („жива”, „средња” и/или „мртва”), односно до тражње, при чему потребе и могућности треба да буду усаглашене. Да би се то постигло, потребно је искористити однос сезонског варијабилитета и продуктивности за динамичко управљање кадровима у полицији.

Ограничења примене наведених индикатора резултата полицијског рада испољавају се у немогућности вредновања превентивног рада. Наиме, осим примене Бекарија стандарда, који представља само смернице којих би полицијска организација требало да се придржава пре, за време и након спровођења превентивних пројеката и програма, а у циљу њиховог вредновања, те анализе трошкова и користи, не постоје мерила успешности превентивног полицијског рада (Радосевић, 2017: 84).

ЛИТЕРАТУРА

- Жижић, М, Ловрић, М, Павличих, Д. (1996) *Методи статистичке анализе*. Београд: Економски факултет Универзитета у Београду.
- Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 6120/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/217 - Одлука УС, 113/17 и 95/18 – аутентично тумачење.
- Марковић, Б. (2016). Сезонски варијабилитет граничне контроле у Републици Србији, специјалистички рад. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Мојсиловић, Ж, Субошић, Д. (2014). *Десет година Преговарачког тима Министарства унутрашњих послова Републике Србије*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Moore, M. H, Thatcher, D, Dodge, A. & Moore, T. (2002). *Recognizing Value in Policing: The Challenge of Measuring Police Performance* (pp. 132). Washington, DC: Police Executive Research Forum.
- Радосевић, В. (2017). *Проблеми мерења успешности полицијске организације, специјалистички рад*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Saravolac, S. et al. (2001). Vreme odziva hitne medicinske pomoći kod zbrinjavanja povređenih u saobraćajnim nesrećama. *ABC: časopis urgentne medicine*, 1, 55–63.
- Субошић, Д. (2020). *Организација и послови полиције*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
- Субошић, Д. (2015). Сезонски варијабилитет уклањања непрописно паркираних возила. У: *Зборник радова: X међународна конференција Безбедност саобраћаја у локалној заједници*, Крагујевац, 22–25. април (pp. 285–295). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Subošić, D. & Mladen, D. (2013). *Main features of the fire fighting intervention carried out by the Belgrade Fire and Rescue Brigade*. In *International Scientific Conference: National Critical Infrastructure Protection Regional Perspective*, Belgrade, 24. 11. 2013, Proceedings (pp. 289–300). Belgrade/Ljubljana: Faculty of Security Studies/Institute for Corporative Security Studies.
- Shane, J. M. (2010).: Performance management in police agencies: a conceptual framework. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33(1), 15.

PERFORMANCE AND PRODUCTIVITY AS INDICATORS OF THE RESULTS OF THE POLICE ORGANIZATION

PhD Dane Subošić

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

PhD Miladin Nešić

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

Abstract: The aim of the research is to describe and explain performance and productivity as indicators of police organization results. The research was realized using the method of content analysis (for data collection), logical methods for their processing and inference, modeling (using different models, among which the most important are quantitative) and comparison of results, whereby all methods were brought structuralistically (structure as essential feature) and dialectical (explanation of the unity of opposites) context. The results of the research, performance and productivity are verified indicators of the results of the work of the police organization. The research concluded that performance and productivity are valid and applicable indicators of police work results, that possible productivity, among other things, depends on seasonal variability, and that the relationship among seasonal variability and productivity is the basis of dynamic police human resources management.

Key words: performance, productivity, indicators, results, seasonal variability, police.

ПОТРЕБА ПРИЛАГОЂАВАЊА ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ДЕЛОВАЊА ПОЛИЦИЈЕ ОЧУВАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ МАЊИНСКИХ И СОЦИЈАЛНО РАЊИВИХ ГРУПА

Др Светлана Ристовић*

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Апстракт: Организација и функција полиције нису статичне – једном заувек дате. Подложне утицају унутрашњих и спољашњих фактора временом су се мењале. Актуелни трендови иду у правцу стварања флексибилне и децентрализоване полицијске организације, превентивног и проблемски оријентисаног рада, изградње поверења и успостављања партнерства са грађанима. Овакве тенденције иду у прилог заштите мањинских и социјално рањивих група, као посебно осетљиве и дискриминисане категорије становништва за које је неопходно успоставити одговарајућу безбедносну политику, а полицију организационо и функционално прилагодити њиховој успешној заштити. Такав приступ инсистира на ослобађању полиције од рутинерства и захтева висок ниво инвентивности и креативности припадника полиције.

У раду се приказују трендови промена организације и деловања полиције који погодују очувању безбедности мањинских и посебно рањивих група. Након тога, изложиће се конкретни модели прилагођавања организације и рада полиције у односу на кључне мањинске и социјално рањиве групе: жене, децу и старије особе. Указаће се на предности концепта полиције у заједници у раду са посебно осетљивим категоријама становништва и покушати дати одговор да ли се његовом применом може побољшати безбедност ове популације.¹

Кључне речи: организација полиције, полиција у заједници, мањинске и посебно рањиве групе, секторски рад, превенција.

* Др Светлана Ристовић је научни сарадник на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду. Имејл: svetlana.ristovic@kpu.edu.rs

1 Овај рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција”.

УВОД

Организационо и функционално устројство полиције има пресудни значај за њену ефикасност, јер начин на који се деле, организују и координирају полицијски послови омогућава полицијским службеницима да успешно обављају постављене задатке. Организациона структура полиције, као уосталом и других органа, није статична појава, једном дата заувек. Напротив, то је процес који траје и креће се од потпуне концентрисаности на унутрашње факторе организације па до све већег уважавања фактора и околности који владају у окружењу. Ово се дешава због тога што полицијска организација и функција треба да буду тако успостављене да су прилагодљиве безбедносној проблематици и потребама непосредног и хитног реаговања, на сваком месту и у свако време (Ристовић, 2014).

Организациона структура полиције је од строго централизоване и хијерархијски устројене полиције прешла пут до полиције која све више увиђа да је за њену ефикасност у борби против криминалитета пресудна сарадња са грађанима. Од полиције се очекује да следи „вољу заједнице”. То значи да полиција прво мора да научи тачно да чита вољу заједнице, а не да пројектује своју вољу на заједницу (Kappeler & Gaines, 2009: 11).

Тим тенденцијама треба прилагодити и организацију и функцију полиције. То подразумева полицију која је децентрализована, деполизована и демократска, флексибилна и прилагодљива безбедносним изазовима локалне заједнице, а полицијски службеници самостални, креативни и одговорни.

Управо у тој структури лежи потенцијал за прилагођавање деловања полиције раду са мањинским и социјално рањивим групама. То су групе људи које због своје „рањивости”, „угрожености”, „посебне осетљивости” захтевају другачије и њима прилагођено поступање полиције. У питању су деца, жене, старији, болесни, мигранти и други. Мањинске и социјално рањиве групе захтевају да полиција према њима поступа са посебним обзиром што за полицију ствара две повезане дужности: прво, да таква лица не третира лошије од осталих зато што припадају посебно осетљивим групама (да их не дискриминише) и, друго, да према њима поступа прилагођено тако што ће им посветити ону врсту посебне пажње коју захтева њихов узраст, пол или друго стање рањивости („позитивна дискриминација”) (Милосављевић, 2004: 171). Да би била успешна у раду са њима, полиција мора бити упозната са основним демократским вредностима, грађанским слободама и људским правима, познавати и поштовати закон, унапређивати и одржавати добре односе са овом популацијом, а пре свега знати њене безбедносне потребе.

У изналажењу најбоље форме полицијске организације у времену демократских промена дошло се до концепта полиције у заједници. Многобројни програми, технике, радње, активности по којима се препознаје тј. који произлазе из модела рада полиције у заједници, као што су проблемски оријентисан рад, тимски рад, мапирање криминала, превенција као примарно деловање, могу допринети прилагођавању организационо-функционалне полицијске структуре безбедносним изазовима савременог окружења.

МУП РС је поставио платформу за побољшање односа према мањинама и социјално рањивим групама. Полиција у заједници као нови концепт организације и начина рада полиције претпоставља успостављање сарадње и партнерских односа и са мањинским, етничким и верским групама, а затим развој толеранције и спречавања конфликта у случају међуетничких и других сукоба (Никач, 2012: 95).

У току 2002. године отпочело се са темељитим реформама које су се, између осталог, односиле на реafirмацију полицајца позорника, секторског рада и увођење школског полицајца (Симоновић, Војновић и Секулић, 2003: 132). Тако, на пример, иако је позорничка делатност као начин вршења оперативно-превентивног деловања одавно позната, она се уз добру организацију и адекватан садржај рада може уклопити у савремене друштвене процесе и дати значајне резултате у раду са мањинским и социјално рањивим групама. „У суштини, полицијска организација треба да буде отворена да представници заједнице (па и мањинских и социјално рањивих група), могу да артикулишу своје потребе и истакну безбедносне приоритете, а да полиција заједно са њима идентификује проблеме и покрене механизме заједничког деловања” (Никач, 2019: 186).

У раду ће се најпре изложити организационе и функционалне промене полиције које погодују очувању безбедности мањинских и посебно рањивих група, а потом и модели прилагођавања организације и рада полиције овим групама.

ТРЕНДОВИ ПРОМЕНА ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ФУНКЦИОНИСАЊА ПОЛИЦИЈЕ КОЈИ ПОГОДУЈУ ОЧУВАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ МАЊИНСКИХ И СОЦИЈАЛНО РАЊИВИХ ГРУПА

Свака велика организација, дакле, и полицијска, суочава се са питањима које и какве организационе јединице да образује, како и којим организационим формама да их повеже у складну целину, којим методама

и средствима да обезбеди јединствено планирање, усмеравање, координисање, контролу, одговорност, као и са другим питањима унутрашњег организовања и функционисања (Милетић 1997: 244). Да би се одговорило на та питања, неопходна су знања о значају полиције, њеној улози и положају у друштвеном систему, о пословима и задацима које она обавља, начинима њиховог распоређивања и груписања, потребним људским и материјално-техничким ресурсима за њихово обављање, затим, о критеријумима поделе полиције на унутрашње организационе јединице, правном положају, а нарочито, друштвеним приликама у којима се остварује полицијска делатност, као и друштвеним захтевима и очекивањима (Ристовић, 2014: 160).

Српску полицију кроз историју карактерисале су репресија и реактивни приступ, централизована и хијерархијски устројена полицијска организација, са комуникацијом војнобироكرатског типа.

Одмах после Другог светског рата, у члану 1 Закона о народној милицији из 1946. („Службени лист ФНРЈ”, бр. 101/46) милиција се организује по територијалном принципу, односно секторском начину рада (мада је руковођење милицијом и даље претежно централизовано), док се од шездесетих година прошлог века јавила друштвена самозаштита као ново виђење по коме безбедност није проблематика којом се баве само органи унутрашњих послова, већ сви субјекти друштвене самозаштите. Секторски начин рада се препознаје као најбоља организациона форма за превентивно деловање и приближавање грађанима. Поред уобичајених послова полиције, на сектору су се обављали и други послови који су доприносили подруштвљавању њене функције: свакодневни контакти и сарадња са грађанима и другим субјектима друштвене самозаштите, њихово адекватно информисање и безбедносно васпитање, пружање помоћи, предлагање решења и давање упутстава како поступити у појединим приликама и слично (Ристовић, 2020а).

Иако је овакав начин рада давао добре резултате, почетком деведесетих он бива у потпуности напуштен и заборављен због тога што је била сасвим другачија друштвена клима којој су допринели ратови, велика економска криза и унутрашња политичка превирања. Последица свега тога је криминализација полиције, губитак угледа и отуђење од грађана. Успостављена је нова организација и начин рада полиције. Долази до милитаризације полиције, успостављања строго централизованог и аутократског начина руковођења, претежно репресије и реактивног приступа, а сходно томе и, кршења људских права и грађанских слобода, пораста криминала и општег незадовољства грађана њеним радом и непостојања поверења у полицију.

После 2000. године почињу реформски процеси са циљем демократизације, деполитизације, декриминализације и професионализације полиције и њеног претварања у јавни сервис грађана. Савремено доба и окружење захтева другачију полицију чији ће фокус бити на превентивном и проактивном приступу у решавању безбедносних проблема.

Први корак у том смислу начињен је у Документу визије за реформу Министарства унутрашњих послова Републике Србије (Министарство унутрашњих послова Републике Србије [МУП РС] 2002) у коме се препознају и успостављају нови стандарди и вредности које ће полиција промовисати у свом раду: деполитизација, професионализам, одговорност, контрола, решавање проблема безбедности са грађанима и локалном заједницом. Опредељење је да полиција буде у служби грађана и да се имплементира нова организација и начин рада полиције у виду полиције у заједници, која ће се заснивати на партнерству са грађанима, превентивном раду, проблемски оријентисаном приступу, мултисекторском раду, сарадњи са медијима и др.

Законски основ за ове промене, односно нову организацију и начин рада полиције после политичких и друштвених промена 2000. године, успостављен је Законом о полицији из 2005. године („Службени гласник РС”, бр. 101/2005, 63/2009 – Одлука УС, 92/2011 и 64/2015). Овај закон прописује да полицију чини заокружена област рада МУП-а за коју се образује Дирекција полиције, а да се полицијски послови обављају са циљем и на начин да се сваком обезбеди једнака заштита безбедности, права и слобода, примени закон и подржи владавина права. Оно што их детерминише је професионализам, сарадња, законитост у раду, сразмерност у примени овлашћења и супсидијарност. Овај закон је у великој мери помогао увођењу полиције у заједници као новог модела рада полиције препознајући циљеве и принципе рада полиције који су у складу са европским стандардима и вредностима, али ће тек актуелни Закон о полицији то опредељење утврдити.

Важећи Закон о полицији („Службени гласник РС”, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018) интегрише правне основе за реорганизацију МУП-а РС која би задовољила препознате потребе за реформом. Нарочито се водило рачуна о очувању функционалног безбедносног система. Овај закон је увео низ новина које су значајно допринеле побољшању реорганизације полиције и квалитета у обављању полицијских послова. Прави се разлика између полицијских и унутрашњих послова, при чему је Дирекција полиције надлежна за обављање полицијских и других послова, а остале унутрашње послове из делокруга Министарства, тј. послове системске подршке или друге специјализоване послови који су у функцији

полицијских послова, обављају сектори. Следствено томе, извршена је подела на полицијске службенике и државне службенике.

Значајан простор заузимају одредбе о сарадњи полиције, било да се ова сарадња заснива на Закону о полицији, неком другом закону или међународним споразумима. На овај начин закон ставља акценат на проактивни рад полиције и спремност да сарађује са свима који могу дати допринос очувању безбедности и доприносе квалитету живота заједнице. Посебно се истиче рад полиције у заједници који је препознат не само као модел рада полиције, већ и као најшири концепт обављања полицијских послова. Овај модел рада заснива се на развијању веза полиције, не само са другим чиниоцима безбедности, већ и са органима јединица локалне самоуправе, другим државним органима и носиоцима јавне власти, правним и физичким лицима.

Анализом Закона о полицији може се закључити да је организационо и функционално положај полиције умногоме измењен у смислу повећања њене аутономности, самосталности и оперативне независности. Актуелна организациона структура полиције у Републици Србији, поред Законом о полицији, утврђена је и на њему заснованим прописима. Тако се важећим Упутством о организовању послова и начину рада полиције у заједници, на секторима и полицијским одељењима (<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Regulativa/Propisi>) регулише организација и начин рада полиције на сектору који се у досадашњој доброј пракси, нарочито у периоду друштвене самозаштите, показао као ефикасан облик организације и начина рада полиције. Према Упутству, „сектори и полицијска одељења утврђују се на подручју испостава и обухватају подручје једне или више месних заједница, односно одређену природну и безбедносну целину на којој се може ефикасно пратити стање безбедности и организовати обављање полицијских послова”.

Подручје сектора се може поделити на позорничке и патролне рејоне. Посебно се регулише делатност позорника, који је устаљен на подручју једног безбедносног сектора и који свој посао обавља пешице и у униформи. Од њега се очекује да у свом раду испољи иницијативу и креативност и примени проблемско-оријентисан приступ у решавању безбедносних проблема заједнице.

Секторски начин рада који се заснива на децентрализацији организације и функције полиције препознат је као одговарајућа организациона форма и начин рада за остваривање полиције у заједници. Ово због тога што оваква организација деловања полиције омогућава приближавање грађанима и остваривање непосредне сарадње са њима и даје могућност за проактивни и превентивни рад полиције који су основни постулати деловања полиције у заједници.

МОДЕЛИ ПРИЛАГОЂАВАЊА ОРГАНИЗАЦИЈЕ И РАДА ПОЛИЦИЈЕ У ОДНОСУ НА КЉУЧНЕ МАЊИНСКЕ И СОЦИЈАЛНО РАЊИВЕ ГРУПЕ

Још 2006. године у организацији Мисије ОЕБС-а у Србији – Одељења за спровођење закона и МУП-а РС започет је пројекат под називом „Однос полиције и мањинских и социјално рањивих група” (ОЕБС, МУП РС, 2006), у коме су препознате групе грађана којима треба посветити посебну пажњу у оквиру деловања полиције. То су: припадници етничких мањина, припадници мањинских сексуалних опредељења, жене, најмлађи и најстарији представници популације, лица са инвалидитетом, припадници мањинских, политичких и религијских уверења. Реализација пројекта је обухватала три фазе: 1. Организацију округлих столова, 2. Избор овлашћеног представника за сарадњу за полицијом и 3. Обуку припадника полиције о питањима ових група (Никач, 2012: 103–104).

Ефекти овог пројекта сведоче да организационо и функционално полиција треба да буде тако успостављена да је прилагодљива безбедносној проблематици локалне заједнице и потребама свих грађана, а посебно мањинским и социјално рањивим групама. Концепт полиције у заједници у виду децентрализоване организације, превентивног рада и проактивне улоге у решавању безбедносних проблема, партнерства са заједницом и подршке грађана, проблемски оријентисаног рада и других облика деловања попут позорника, чине овај модел рада полиције адекватним за приближавање рањивим групама и прилагођавање њиховим безбедносним потребама. Рад полиције са рањивим групама не сме се базирати на статичним програмима, устаљеним процедурама и застарелим тактикама већ на креативности у одговору на криминал који их угрожава.

Децентрализација, поред прилагођавања безбедносним проблемима заједнице, омогућава и непосредан контакт између полицијских службеника и грађана и подстиче двосмерну комуникацију и сарадњу. Надаље, децентрализован начин рада подразумева устаљеност полицијских службеника на одређеном подручју дуги низ година што им омогућава да упознају локалну заједницу и прилике у њој, грађане и њихове проблеме и да истовремено граде поверење и успостављају добре односе са њима. На тај начин могу добро да упознају подручје свог деловања и адекватно одговоре применом проблемски оријентисаног рада (Ристовић, 2021). Позорник посебну одговорност носи за успостављање и унапређивање односа између полиције и мањинских и социјално рањивих група. Од њега се очекује да буде креативан и инвентиван у решавању безбед-

носних проблема посебно рањивих група. Ово је важно јер, када дође до ефикасног решавања проблема, решења која превазилазе традиционалне реакције полиције постају норма (Kappeler & Gaines, 2009: 17–18).

Проактивно и осмишљено *превентивно деловање*, чини добру окосницу полицијског рада и односа према рањивим групама. Полиција у заједници доприноси развоју превенције видљивим присуством полиције на терену, благовременим откривањем узрока и услова криминала, реализацијом различитих превентивних програма и, по потреби, укључивањем грађана у конкретне превентивне активности и радње. За такав начин рада, важна је суштинска, никако декларативна, децентрализација, а уместо субординације треба да доминира координација у раду. Овако постављена самосталност треба да фокусира деловање полиције на проблеме карактеристичне за одређену заједницу, а не само на извршавање налога виших инстанци које не познају безбедносну проблематику конкретне заједнице и одређених категорија лица.

Рад са мањинским и социјално рањивим групама захтева посебно ангажовање полиције у заједници кроз различите акције и прилагодљиве програме који се могу односити на: пружање информација и успостављање мреже социјалних и правних услуга, организовање сменског рада, успостављање пешачких и моторних патрола, имплементација полицајца у суседству, програм „од врата до врата”, оснивање полицијских мини-станица, пројекти надзора над суседством, стварање „сигурносне мреже”, развијање културе дијалога и прилагођене комуникације, заједнички састанци, отварање канцеларије у полицијској станици или месној заједници у којој би полицијски службеници примали припаднике мањинских и социјално рањивих група, разговарали са њима и пружали им савете и помоћ, отварање СОС линије при полицијској станици само за њихове безбедносне проблеме, успостављање прецизних инструкција и развијање програма који инсистирају на квалитетнијем контакту са жртвама, као и други проактивни облици рада полиције. Пожељно је селектовати одређен број полицајаца који ће се примарно бавити безбедносном проблематиком мањинских и социјално рањивих група и организовати њихову теоријску и практичну обуку и у складу са овим потребама извршити измене и допуне наставних садржаја који се изучавају на установама полицијског школства.

Полиција у заједници је такав модел рада полиције који оставља могућност да мањинске и социјално рањиве групе буду у фокусу деловања полиције и да се њено деловање прилагоди њиховим специфичностима и потребама, нарочито имајући у виду њихову разноврсност у погледу пола, година, економских, културних, образовних, социјалних, психич-

ких и других особености. Полиција мора да у припадницима ових група нађе *партнере* у решавању њихових безбедносних проблема, ради на подизању њихове свести и безбедносних знања, као и да афирмише њихово ангажовање у заједничким превентивним програмима и акцијама. Ставови и очекивања мањинских и социјално рањивих група треба да се узимају као релевантан фактор који ће у значајној мери одређивати распоред и садржај послова и задатака полиције.

Добро теоријско и практично утемељење полиције у заједници у демократским земљама западног света које је резултирало добрим искуствима у сузбијању криминала, уверава нас да овај модел рада полиције, имајући у виду његове основне принципе и компоненте (партнерство са заједницом, проблемски оријентисан рад, систем вредности, облици остваривања), може боље, него било који други, да да адекватан одговор на безбедносну проблематику мањинских и социјално рањивих група.

У имплементацији модела рада полиције у заједници у Републици Србији осмишљено је и примењено више значајних пројеката и програма који су се односили на мањинске и социјално рањиве групе.

Имајући у виду да су **деца** најрањивија категорија лица и најтеже жртве кривичних дела и различитих врсте злоупотреба, МУП РС је препознао потребу и реализовао више акција и програма који се односе на њихову заштиту и едукацију о опасностима којима су изложени: „Школа”, „Централна акција појачане контроле саобраћаја селективног садржаја – Школа”, „Акција појачане контроле забране продаје и точења алкохолних пића малолетницима”, „Превентивна делатност код школске деце и омладине”, „Дрога је нула – живот је један”, „Школски полицајац”, „Школа без насиља”, „Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих”, „Спорт је живот – дрога је смрт”, „Безбедност деце у саобраћају”, „Матура” (МУП РС, 2018, 2019), „Основи безбедности деце” (МУП РС, 2019) и други (Никач, 2012: 137–154; Никач, 2019: 257–263). Реализован је значајан број програма и акција које се односе на безбедност деце, али је потребно извршити њихову евалуацију и, у складу са њом, неке поновити, ревидирати или осмислити потпуно нове у складу са актуелним безбедносним ризицима за најмлађу популацију.

Доста је урађено у погледу породичног насиља *над женама* у смислу правне регулативе и обуке полицијских и других државних службеника. Закон о спречавању насиља у породици („Службени гласник РС”, бр. 94/2016) прописује већа овлашћења полиције у борби против насиља у породици, што се огледа у процени ризика непосредне опасности од насиља у породици, могућности изрицања хитне мере у виду привременог удаљења насилника из стана, као и привремене забране

да контактира жртву насиља. Полицијски службеници који поступају у овим случајевима морају имати специјализовану обуку (План и програм специјализоване обуке за полицијске службенике, 2018). Препозната је важност мултисекторског приступа у решавању проблема насиља у породици, а полиција је учествовала у више превентивних и едукативних активности у циљу сузбијања ове врсте насиља. Ипак, да би поступање полиције и других надлежних органа било ефикасније против насиља којима су изложене жене, неопходно је наставити даље у смислу утврђивања стандардних поступака, дефинисања јасних смерница и уједначавања праксе. Треба радити на охрабривању жена да пријаве насиље, а посебно на њиховој заштити и збрињавању након тога. Чини се да се мало посвећује пажње насиљу над *старијим особама*, које је присутније него што се претпостављало (Русац, 2006). Део кривице због тога је и на старим особама које то не пријављују због стида, емоционалне и финансијске зависности од чланова породице, али и на државним органима који или нису препознали овај проблем или му се не посвећују довољно (Ристовић, 2021).

Пракса и сегментарна истраживања недвосмислено кажу да посебно запостављена категорија социјално рањивих група јесу старији грађани који су све чешће жртве криминала, а ако се при томе има у виду њихова бројност и тенденција пораста ове популације, као и чињеница да је Србија једна од најстаријих земаља на свету, реаговање полиције на ову проблематику треба се препознати као посебно значајна и ургентна. У том смислу полиција мора да превазиђе препреке које произлазе из њених организационих и функционалних карактеристика и изнађе нове приступе у превенцији и решавању проблема безбедности старих лица, а чему треба да претходи друштвена видљивост и висока свест о старијим особама као посебно осетљивим жртвама криминала. Модел рада полиције у заједници може дати адекватан одговор и у овом случају, али да би та реакција била што ефикаснија, неопходна је нова перцепција ове проблематике и изналажење нових приступа у превенцији и решавању проблема безбедности старијих лица од стране полиције. У том смислу, потребно је спровести истраживање са циљем објективног сагледавања угрожености безбедности старијих особа криминалом и њихових предлога за побољшање ситуације. Истраживање би могло да обухвати перцепцију криминала и страх од криминала старије популације, могућности остваривања сарадње између полиције и старије популације и партнерства у оквиру концепта полиције у заједници, као и могућности остваривања мултисекторског приступа у њиховој безбедносној заштити. У складу са добијеним показатељима и сазнањима, потребно је осмислити организацију и садржај рада полиције, као и сачинити прилагођене пре-

вентивне програме уз истовремену већу медијску пропраћеност и мултисекторски приступ овом проблему (Ристовић, 2020b). При томе треба користити страна искуства, јер у свету полицајци већ пролазе едукационе курсеве како би се оспособили да лакше разумеју старе особе, уче њихове безбедносне потребе, успешније контактирају са њима, мотивишу их на сарадњу, ангажују волонтере и кроз заједнички осмишљене активности унапреде ниво њихове сигурности и квалитет живота (Dempsey & Forst, 2005: 202–207).

Што се тиче *осталих рањивих група*, а у првом реду, у односу на националну припадност, затим, у односу на инвалидитет и сметње у развоју, као и у односу на сексуалну опредељеност, дошло је до позитивних промена у погледу отклањања предрасуда и стереотипа. „Као професионални стандард, развија се прилагођавање полиције амбијенту мултиетничких хетерогених заједница, јер пружа боље сагледавање и разумевање радне проблематике окружења и ефикасније решавање потенцијалних проблема. У оквиру програма рада полиције са мањинским заједницама присутни су различити аспекти: вредносни, организациони и комуникативни” (Никач, 2012: 95). Надаље, присутни су и многобројни примери добре праксе: периодични радни састанци, скупови, трибине, формирање савета за међунационалне односе у појединим градовима, именовање контакт особе из рањивих група, полицијски службеници се подучавају како да третирају лица са инвалидитетом, организује се едукација полицајаца у области комуникације са глувонемим особама, формирање мултисекторских тимова и побољшање мултисекторске сарадње, донета су повољнија законска решења итд.

ЗАКЉУЧАК

Мањинске и социјално рањиве групе су неодвојиви део наше заједнице, због чега је неопходно прилагођавање организације и функционисања полиције њима и њиховим безбедносним потребама. Бољи положај ових група је одговорност целог друштва, а не само полиције, која може значајно томе да допринесе, али је за то неопходно постојање демократске и правне државе.

Српска полиција се већ дужи временски период налази у процесу реформи који треба да изроди модерну организацију и начин рада који ће истовремено моћи да одговори изазовима савременог окружења и бити у складу са полицијама које припадају развијеном делу међународне заједнице. Промене у организационој структури полиције које се огледају у децентрализацији, подели подручја на секторе, позорничкој и патролној

делатности и раду полиције у заједници, намећу се као одговарајуће за поступање полиције према мањинским и социјално рањивим групама и њихову безбедносну заштиту.

Полиција у заједници као организација и начин деловања полиције може успешно реаговати на безбедносне потребе мањинских и социјално рањивих група. Ово због тога што полиција у заједници није статичан, већ променљив и прилагодљив начин рада полиције, у чијој основи је иницијатива и креативност у решавању безбедносних проблема. Овај концепт може да организационе и функционалне карактеристике полиције прилагоди потребама мањинских и социјално рањивих група и мобилише их у заједничкој борби против криминала.

Задатак целокупног друштва је да допринесе видљивости и препознатљивости, а полиције да означи као приоритет у свом раду, мањинске и социјално рањиве групе као најосетљивије категорије жртава криминала. У том смислу реализовано је више пројеката, програма и конкретних акција којима су учињени значајни помаци у односима полиције према мањинским и социјално рањивим групама. То је важно и значајно, али још увек недовољно па је, стога, неопходно коришћење знања и искуства развијених земаља и земаља са снажном социјалном кохезијом и усаглашавање домаће праксе са стандардима у развијеним земљама ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Dempsey, J. Forst, L. (2005). *An Introduction to Policing*, Thomson Wadsworth.
- Документ визије за реформу Министарства унутрашњих послова Републике Србије. (2002). Београд, МУП РС
- Закон о народној милицији, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 101/46.
- Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 101/2005, 63/2009 – Одлука УС, 92/2011 и 64/2015.
- Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
- Закон о спречавању насиља у породици, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016.
- Kappeler, V. Gaines, L. (2009). *Community Policing, A Contemporary Perspective*, 5th Edition. Anderson Publishing.
- Милетић, С. (1997). *Полицијско право*, I књига. Београд: Полицијска академија.
- Милосављевић, Б. (2004). *Људска права и полиција, стандарди људских права за полицију*. Београд: Центар за антиратну акцију.
- Никач, Ж. (2012). *Концепт полиције у заједници и почетна искуства у Србији*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

- Никач, Ж. (2019). *Полиција у заједници*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
- План и програм специјализоване обуке за полицијске службенике МУП РС. (2018). Београд: Правосудна академија и КПА, бр. 163/16 од 04.09.2018.
- Пројекат „Однос полиције и мањинских и социјално рањивих група”, завршни извештај прве фазе пројекта. (2006). Београд: OSCE, British Council и МУП РС.
- Пројекат „Матура 2018”. (2018). Београд: МУП РС.
- Програм обуке „Основи безбедности деце”. (2017). Београд: МУП РС. бр.01-6012/17 од 7. 6. 2017.
- Ристовић, С. (2014). Основни елементи полицијске организације и њихов утицај на ефикасно деловање полиције, у: С. Мијалковић (ур) *Тематски зборник радова националног значаја „Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму” V*, 159–174, Београд, Криминалистичко-полицијска академија.
- Ristović, S. (2020a). Realization of social self-protection – experiences of importance for community policing. *International scientific conference „Archibald Reiss Days”*, Thematic conference proceedings of international significance, 331–339. Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies.
- Ристовић, С. (2020b). Угроженост старих лица криминалом у Београду. *Геронтологија*, 48(2), 9–24.
- Ristović, S. (2021). Endangerment of the elderly by crime and social response based on community policing concept. *Social Communications: Theory and Practice*, 12(1), 118–127.
- Русац, С. (2006). Насиље над старијим особама. *Љетопис социјалног рада*. 13(2), 331–346.
- Симоновић, Б. Војновић, М. Секулић, М. (2003). Реформа полиције у Србији и имплементација Community Policing, у: Д. Радовановић (ур) *Стратегија државног реаговања против криминала*. 127–141. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Виша школа унутрашњих послова и Удружење за криминологију и кривично право.
- Упутство о организовању послова и начину рада полиције у заједници, на секторима и полицијским одељењима <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Regulativa/Propisi>

THE NEED TO ADAPTATION THE ORGANIZATION AND ACTION OF THE POLICE TO PRESERVE THE SAFETY OF MINORITY AND SOCIALLY VULNERABLE GROUPS

PhD Svetlana Ristović

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

Abstract: The organisation and function of the police are not static – set once and for all. Due to their susceptibility to internal and external influences they changed over time. Current trends are heading towards creation of flexible and decentralized police organization, preventive and problem-oriented policing, building trust and establishing partnership with the citizens. These tendencies in favor of protection of minority and socially vulnerable groups, seen as especially sensitive and discriminated categories of population for which it's necessary to establish adequate safety policy, and adapt the police organizationally and functionally to their successful protection. That approach insists on releasing the police from previously established protocols and requires a high level of inventiveness and creativity of police members.

The paper presents the trends of changes in the organization and activities of the police that affect the preservation of the safety of minority and especially vulnerable groups. After that, a concrete model of adaptation of organization and work of the police in relation to key minority and socially vulnerable groups: women, children and elderly people, will be presented. It will point out the advantages of community policing concept in relating work with especially sensitive categories of population and attempt to answer the question whether its application we can improve the safety of these population groups.

Key words: police organization, community policing, minority and especially vulnerable groups, sectoral work, prevention.

УЛОГА КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ПРОФИЛИСАЊА У ПРОНАЛАЖЕЊУ ИЗВРШИОЦА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА

Др Предраг Поповић*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Мр Давор Ступар**

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Служба за заштиту интегритета и законитости у раду

Апстракт: У овом раду, разматра се улога криминалистичког профилисања у проналажењу извршиоца кривичног дјела. Наиме, велики допринос у повећању квалитета планирања и спровођења истраге има употреба криминалистичког профилисања. И поред тога што се кориштењем овог алата не може идентификовати извршилац кривичног дјела, његов допринос је огроман и огледа се у томе што се њиме олакшава откривање учиниоца, који на лицу мјеста оставља свој „потпис“ (одређене специфичности које су својствене само њему). Његовом примјеном, даје се одређена димензија у погледу стварања нових могућности планирања и спровођења тактике и стратегије криминалистичке дјелатности. Овдје ће се приказати основне карактеристике и значај криминалистичког профилисања, као и на који начин и у којој мјери профилисање личности учиниоца кривичног дјела и географско профилисање доприносе у борби против најтежих облика криминалитета.

Кључне ријечи: криминалистичко профилисање, географско профилисање, криминалитет, кривично дјело, тактика, стратегија.

УВОД

Криминалистичко профилисање је истражна техника која привлачи пажњу посљедњих деценија, како академске заједнице тако и шире друштвене јавности. У свом најосновнијем облику оно представља поку-

* Др Предраг Поповић, виши асистент на Факултету безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци. Имејл: predrag.popovic@fbn.unibl.org

** Мр Давор Ступар, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Служба за заштиту интегритета и законитости у раду, Јединица за професионалне стандарде. Имејл: davortnt@yahoo.com

шај да се разазнају обиљежја извршиоца са мјеста извршења кривичног дјела, као и његово понашање. То је процес који укључује анализу понашања преступника укључујући њихову интеракцију са жртвом и мјестом злочина, њихов избор оружја и употребу језика и слично. Профилисање је најкорисније у злочинима у којима починилац испољава карактеристике психопатологије, приликом вршења силовања, убистава, мучења и сакаћења (Petherick, 2003: 173). Наиме, у случајевима када примјеном класичних криминалистичких метода није могуће разријешити одређено кривично дјело, када је тешко открити мотив извршења, као и када однос између жртве и извршиоца прије манифестовања дјела није уопште постојао или је био незнатан (на пример, када убијени није познавао убицу), примјена профилисања се јавља као неопходна (Симоновић, 2002: 692).

Постоје велике варијације у индивидуалним методологијама профилисања. Многе методе усвајају исту основну структуру, испитивање физичких доказа, виктимологију и мјесто злочина прије утврђивања карактеристика извршиоца. Разлике настају углавном у анализи идиосинкратичних (њему својствених) способности лица које врши профилисање (профајлера) и шта сваки од њих ради са овим информацијама.

На примјер, један метод може да се користи у сврху прикупљања информација на тај начин што се формира основа за статистичку истрагу о типовима преступника, док се помоћу другог метода може покушати извести значење индивидуалног понашања путем реконструкције физичких догађаја. Тако се помоћу индуктивне методе профилисања може користити типологија која помаже у приписивању карактеристика преступника, док се помоћу дедуктивне методе вјероватно користи иста типологија да опише њихово понашање (Petherick, 2003: 174).

Успјешност ове методе у великој мјери зависи од добре информисаности профајлера који врши процјену карактеристика личности извршиоца. Он мора да буде упознат са комплетном фото и видео документацијом са мјеста извршења кривичног дјела, као и цјелокупним доказним материјалом, укључујући све прикупљене предмете и трагове, као и резултате њиховог вјештачења. Осим тога, лице које врши профилисање треба да има приступ комплетним подацима о личности жртве, фотографијама, њеном начину живота и личним навикама, особама са којима је била у блиским контактима, извјештају патолога о повредама на лешу (у случају убиства), токсиколошким налазима и слично (Ressler, Burgess & Douglas, 1988: 135; Маринковић и Стевановић, 2014: 75).

Поред тога, веома је важно поменути и географско профилисање као значајан метод који помаже и олакшава спровођење истраге серијских

кривичних дјела. Његов основни задатак је да се испита низ повезаних мјеста злочина и да се на основу компјутерске анализе утврди гдје се вјероватно налази извршилац (Petherick, 2003: 182). Циљ овог рада је-сте да се прикажу основне карактеристике криминалистичког профилисања, те на који начин израда профила личности и географско профилисање доприносе откривању извршиоца кривичног дјела и планирању даљег тока криминалистичке дјелатности. Искрпним прегледом литературе уочени су радови који третирају ову област (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986; Ressler, Burgess & Douglas, 1988; Douglas & Munn, 1992; Holmes & Holmes, 1992; Muller, 2000; Siegel, Knupfer & Saukko, 2000; Симоновић, 2002; Petherick, 2003; Canter, 2004; Last & Fritzson, 2005; Kocis, 2007; Doan & Snook, 2008; Holmes & Holmes, 2009; Stevenson, Rossmo, Knell & Le Comber, 2012; Kocsis & Palermo, 2013; Miller, 2014; Репишти, 2016; Fox & Farrington, 2018 итд.). У раду је приказан појам и основне карактеристике криминалистичког профилисања; допринос профилисања личности у погледу откривања извршиоца кривичног дјела и значај географског профилисања у погледу борбе против серијских кривичних дјела.

ПОЈАМ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ПРОФИЛИСАЊА

У сврху што квалитетнијег супротстављања различитим врстама криминалитета, изузетно је значајна примјена криминалистичког профилисања. Ријеч је о веома значајној криминалистичкој методи која нуди веома квалитетна рјешења у погледу планирања криминалистичке дјелатности. Криминалистичко профилисање је процес коришћења доступних информација о мјесту злочина у циљу формирања психолошког профила непознатог извршиоца кривичног дјела. Информације које криминалистички профилиер користи често се узимају са мјеста злочина, гдје се имају у виду различити фактори као што су стање мјеста злочина, какво је оружје (ако га има) коришћено у злочину и шта је учињено жртви. Друге информације које се користе у криминалистичком профилисању могу укључивати географски образац злочина, начин на који је извршилац стигао до и са мјеста злочина и гдје извршилац живи. Стварни процес профилисања разликује се од једног до другог (у зависности од обучености лица које врши профилисање), али циљ остаје исти: да се изведе довољно закључака о понашању, личности и физичким карактеристикама извршиоца да би се лакше дошло до његовог хватања (Muller, 2000: 235–236).

Профилисање обухвата планирање могућих верзија о вјероватном извршиоцу кривичног дјела, базираним на информацијама које потичу из контекста тог дјела чији је циљ да се у оквиру актуелне криминалистичке обраде олакша проналазак осумњиченог или сачини листа потенцијалних извршилаца (Симоновић & Пена, 2010:49).

Криминалистичко профилисање чини један цјеловит процес, чији се почетак везује за прикупљање података са мјеста извршења кривичног дјела, те њихово смјештање у контекст доношења одлука о наредним активностима које се односе на спровођења постојећих одлука у дјело. Исто тако, овај процес обухвата и ревизију претходних хипотеза на основу нових и свјежих доказа и сазнања, планирање преговора са извршиоцем, затим, привођење, испитивање и интервју са извршиоцем, све у циљу утврђивања валидности профила. Наиме, криминалистичко профилисање представља симбиозу науке и струке. Наука упозорава и указује на чињеницу да не треба доносити преураћене закључке те да је неопходно примјењивати провјерену методологију у приступу одређеном феномену, док струка има директну везу са предметом истраживања и спознаје (Репишти, 2016: 28).

У вези с тим, са сигурношћу можемо рећи да је за спровођење криминалистичког профилисања неопходан одређени мултидисциплинарни приступ и да у његовом спровођењу учествују експерти из различитих области, у зависности од врсте и начина извршења кривичног дјела. Наиме, поред криминалистичког инспектора (криминалисте), у том процесу треба да учествују и форензичари, криминолози, специјалисти судске медицине, стручњаци из области информатике, психолози, психијатри, лица која одлично познају и примјењују *Географски информациони систем – ГИС* и сл. Ова лица, поред стручног знања, треба да имају огромно практично искуство у погледу борбе против различитих врста криминалитета (Репишти, 2016: 29; Симоновић и Пена, 2010: 51).

Криминалистичко профилисање органима за спровођење закона олакшава посао и представља цијењено средство којим се сужава поље истраге, иако не даје конкретан идентитет извршиоца. Умјесто тога, указује на врсту лица које врши кривична дјела фокусирајући се на одређене карактеристике понашања и личност. Њега треба посматрати као оружје које може бити веома корисно у осмишљавању стратегије планирања оперативне дјелатности. (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986:402; Симоновић и Пена, 2010: 49).

Постоји општи консензус о два циља која чине срж профилисања: први, обезбјеђује описни шаблон највјероватнијих карактеристика извршиоца (извршилаца) кривичног дјела (кривичних дјела) које представља

предмет доказивања и други, обезбјеђује и пружа савјете, препоруке за одабир тактика у поступку доказивања (организовање, планирање, тачније, избор радњи у поступку доказивања; постављање верзија о извршиоцу на основу доступног профила, идентификовање „слабих” тачака извршиоца; идентификација понашања извршиоца након извршеног кривичног дјела; упутства и препоруке у погледу спровођења конкретних радњи – спровођење информативног разговора, избор тактике лишења слободе) (Ђурђевић и Радовић, 2015: 313). Они постоје да помогну систему кривичног правосуђа у његовој борби против злочина. У вези са тим, они омогућавају систему кривичног правосуђа социјалну и психолошку процјену кривичног дјела; обезбјеђују систему кривичног правосуђа психолошке процјене ствари пронађених у посједу учиниоца и пружају приједлоге и стратегије за интервијусање (Holmes & Holmes, 2009: 22).

Са аспекта методолошког приступа овој проблематици, у пракси се разликују двије врсте профилисања: практично-дедуктивно установљавање профила учиниоца и научно-индуктивно утврђивање профила учиниоца. Код првог, полазна тачка за израду профила је увијек једно конкретно, неразјашњено кривично дјело. На основу свих расположивих информација до којих се дошло примјеном оперативно-тактичких и техничких, истражних мјера и радњи (криминалистичка обрада лица мјеста, саслушање свједока и слично) као и на други начин, примјеном криминалистичке, криминолошке, психолошке анализе, формира се фантом слика непознатог учиниоца или персонални тип за којим треба да се трага. Овдје се велики акценат ставља и на информације о жртви кривичног дјела. Дакле, што се више зна о жртви, више се зна о извршиоцу (Симоновић и Пена, 2010: 52; Holmes & Holmes, 2009: 20). Код другог, формирање једног профила заснива се на огромном броју анализа које су вршене у вези са разјашњеним, истоврсним кривичним дјелима. Психолошка обиљежја откривених извршилаца се утврђују, анализирају, статистички обрађују (приказују) и компјутерски сређују у оквиру аутоматизоване базе података.¹ Циљ статистичке анализе је утврђивање

1 У циљу логичке подршке профилисању, у свијету се примјењују компјутерски аналитички програми и базе података. Постоји више програма такве врсте. Први систем је сачињен за потребе FBI-а 1983. године под називом VICAP (*Violent Criminal Apprehension Program*). Ријеч је о компјутерском програму који на основу статистичких прорачуна израчунава корелацију између утврђених чињеница са лица мјеста и личности могућег извршиоца, на основу чега се претпоставља могући профил, односно криминални тип коме може да припада конкретни извршилац кривичног дјела. На основу овог програма, у Канади је формирана ViCLAS (*Violent Crime Linking Analise System*) база података, деведесетих година

оних психолошких особина које су типичне за конкретну врсту кривичног дјела и његових извршилаца. Помоћу емпиријских налаза може се описати типичан извршилац на основу квантификованих и емпиријски фундираних обиљежја понашања. Научници су утврдили и описали типичне профиле учинилаца код различитих кривичних дјела (убиства, сексуални деликти, отмице и слично). Научно-индуктивно оријентисано утврђивање психолошког профила учиниоца представља покушај да се уочљиво, необично понашање статистички класификује и повеже са теоријом вјероватноће ради оперативне дјелатности (Симоновић, 2004: 54). Индуктивни приступ профилисању почива на једноставној премиси, претпоставци да, ако су одређена кривична дјела која су починили различити људи слична, онда починиоци такође морају да дијеле неку врсту заједничких особина личности. Прикупљене информације потичу из прошлих злочина, познатих преступника из прошлости и других извора информација, укључујући медије (Holmes & Holmes, 2009: 20).

Анализом наведених врста профилисања, може се рећи да данас доминирају четири основна модела израде профила личности учинилаца кривичних дјела. То су: криминалистичка истражна анализа, дијагностичко евалуирање понашања, истражна психологија и бихевиорална анализа доказа. Ове прве три се заснивају на индуктивном, док се последња заснива на дедуктивном закључивању, са извјесним примјесама индуктивног третирања расположивих чињеница (Маринковић и Стевановић, 2014: 79).

Криминалистичко-истражна анализа је један од најзначајнијих индуктивних модела који заступа дихотомију „организовани/неорганизовани преступник”. Она се први пут појавила 1980. године, као резултат велике студије коју су почетком те године спровели агенти Јединице за

прошлог вијека у циљу повећања размјене информација у вези са истрагама тешких злочина. У већини европских и ваневропских земаља се користи ова база података (Њемачка, Аустрија, Холандија, Белгија, Аустралија итд.). Она помаже обученим полицијским аналитичарима да идентификују серијске преступнике и/или серије злочина фокусирајући се на одређене аспекте злочина. Овај систем може да учествује у различитим врстама истрага. Области рада ViCLAS-а данас укључују: 1) сва ријешена или неријешена убиства и покушаје убиства; 2) све ријешене или неријешене сексуалне деликте или покушаје; 3) лица која су нестала под сумњивим околностима; 4) неидентификоване лешеве, гдје постоји сумња у погледу смрти лица; 5) све не-родитељске отмице и покушаје отмица; 6) лажне оптужбе за сексуално злостављање или покушај убиства; 7) без обзира на природу истраге, криминалисти могу да унесу свој случај у овај систем. (Martineau & Corey, S. 2008: 51; Симоновић и Пена, 2010: 56; Ђурђевић и Радовић, 2015: 339).

научно изучавање понашања у саставу FBI-ја (*FBI's Behavioral Science Unit*). „Организовани преступници” су буквално организовани у свим аспектима свог живота, уредно чисте своја мјеста злочина, уклањају оружје или доказе и покушавају да сакрију тијело. Они су методични и вољни у предузимању својих активности. Насупрот њима, „неорганизовани” преступници не покушавају да очисте мјесто извршења кривичног дјела, не уклањају оружје или доказе и остављају тијело на мјесту злочина (Petherick, 2003: 176–177; Doan & Snook, 2008: 61).

Дијагностичко евалуирање понашања је модел који има велику примјену у пракси и представља збир психолошких и психијатријских техника које се користе у сврху профилисања учиниоца. Временски посматрано, овај модел је кориштен чак и прије формирања Јединице за научно изучавање понашања у саставу FBI-ја (*FBI's Behavioral Science Unit*), а користи се и данас у многим случајевима када полицијске структуре од експерата за ментално здравље траже савјетодавно мишљење о понашању учинилаца, ради њиховог ефикаснијег откривања и хватања (Маринковић и Стевановић, 2014: 82–83).

Истражна психологија обухвата све аспекте психологије који су важни за спровођење кривичних и грађанских истрага. Њен фокус обухвата начине на које се криминалне активности могу истражити и разумјети како би откривање злочина било ефикасно, а одређени правни поступак успешан. Као таква, она се бави психолошким доприносом и унапређењем различитих сегмената који се односе на руковођење, истрагу и кривично гоњење извршилаца кривичних дјела (Siegel, Knupfer & Saukko, 2000: 1091). Проширивање и продубљивање доприноса који психологија може дати полицијским истрагама у погледу серијских убиства и профилисања личности, путем ефективног коришћења полицијских информација, кроз интервјуе и полицијске евиденције, као и проучавање полицијских истрага и система доношења одлука, довело је до тога да се идентификује раније неименовани дио примијењене психологије, који је (од стране њеног творца Давида Кантера) назван истражна психологија (Canter, 2004: 7).

Бихевиорална анализа доказа – БЕА (*Behavioral evidence analysis – BEA*) јесте модел израде профила извршиоца конкретног кривичног дјела, тачније серије кривичних дјела.² Овдје је ријеч о анализи доказа и то, по аналогији, шта то значи за извршиоца (Ђурђевић и Радовић, 2015: 313). То је првенствено дјело форензичара који се ослањају на утврђене принципе науке, психологије, криминологије и сродних области. Поред тога, она испитује тачност међу профјалерима и она је првенствено де-

2 Творац овог модела је Brant Turevny (Брент Терви).

дуктивне природе. Према овој парадигми, не може се извући закључак о личности или особинама понашања преступника осим ако не постоје конкретни физички докази који то сугеришу. БЕА ради само са оним што је познато као чињеница, а не са оним што се претпоставља или претпоставља на основу нечијег искуства, образовања или обуке (Petherick, 2003: 184; Kocsis & Palermo, 2013: 315).

На основу свега наведеног, јасно се види да је криминалистичко профилисање веома значајан алат у погледу борбе против различитих врста криминалитета. Његов значај се огледа у постојећем мултидисциплинарном приступу који нуди велике могућности у погледу откривања извршилаца кривичних дјела.

ДОПРИНОС ПРОФИЛИСАЊА ЛИЧНОСТИ У ПОГЛЕДУ ОТКРИВАЊА ИЗВРШИОЦА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА

Утврђивање профила извршиоца је веома значајна криминалистичка метода (стратегија) планирања и подразумијева процјену личности учиниоца и могући стил живота одређеног типа криминалца, који је испољен извршењем кривичног дјела. (Симоновић, 2004: 49). У вези с тим, треба разликовати профилисање као дјелатност, тачније, поступак профилисања личности криминалца и профил личности извршиоца (психолошку фантом слику) као коначан производ те врсте поступка који се заснива на формирању профила непознатог извршиоца. Према томе, профилисање личности учиниоца је техника утврђивања особина личности и модела понашања непознатог лица на основу анализе кривичног дјела како би се она индивидуализовала. Састоји се од уочавања и проналажења различитих специфичности понашања која су везана за личност непознатог извршиоца које су у довољној мјери сигнификантне да се лице које је извршило кривично дјело може јасно разликовати од других људи (Симоновић и Пена, 2010: 49).

Наиме, ријеч је о истражном методу који је у функцији откривања извршиоца кривичног дјела, заснован на одговору на питање шта кривично дјело говори о лицу које га је извршило. У том контексту, основ израде профила представљају двије основне хипотезе: прва, кривично дјело је одраз учиниоца и узорка и услова који су утицали на ток и динамику радње кривичног дјела (жртва и детерминанте мјеста и времена) и друга, посљедица кривичног дјела је основа за извођење закључка о учиниоцу (Маринковић и Стевановић, 2014: 75).

Наравно, профили нису прикладни у свим случајевима, чак ни у неким случајевима убиства (Holmes & Holmes, 1992: 53). Обично су ефикаснији у случајевима када непознати извршилац показује индикације психопатологије. Злочини који су најприкладнији за психолошко профилисање су они код којих се уочљиви обрасци могу дешифровати са мјеста злочина или они гдје је фантазија/мотив извршиоца лако очигледна. Важно је доћи до општег разумијевања типа особе која би извршила кривично дјело као што је убиство из пожуде или масовно убиство. У оквиру премисе валидности и поузданости профила је да особа која почини ова кривична дјела има личност која одражава патологију. У неким случајевима злочини могу бити темељно планирани и извршени, док је у другим хаос, недостатак планирања, сакаћења и други елементи који се одражавају на мјесту злочина који, такође, обично одражавају његову/њену личност, гдје само мјесто злочина одражава патологију (Holmes & Holmes, 2009: 18–19).

Овдје се јасно уочава да је фокус искључиво на самој личности извршиоца кривичног дјела. На примјер, поједини аутори указују да, иако серијски убица можда не познаје своје жртве, њихов одабир није случајан. Умјесто тога, он се заснива на перцепцији убице о одређеним карактеристикама својих жртава које за њега имају симболичан значај. Анализа сличности и разлика међу жртвама одређеног серијског убице даје важне информације о „мотиву” у, наизглед, безмотивном злочину. Ово, заузврат, може дати информације о самом извршиоцу. На примјер, убиство може бити резултат садистичке фантазије у уму убице, а одређена жртва може бити мета због симболичког аспекта фантазије. Исто тако, постоје ситуације у којима жртва испровоцира извршиоца, гдје он врши кривично дјело у стању бијеса. Наведени приступ криминалисти олакшава идентификацију могућих осумњичених, као и развој техника и стратегија за њихово испитивање (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986: 403; Last & Fritzon, 2005: 180). Насилни серијски преступници често показују један елемент криминалног понашања за вријеме извршења кривичног дјела, а то је њихов „потпис”. На примјер, употреба прекомјерне силе или бруталности указује на један од аспеката „потписа” преступника. Такође, многе серијске убице сакупљају трофеје са мјеста злочина које чувају као успомене на убиство. Они могу варирати од накита или одјеће до унутрашњих органа или других дијелова тијела. (Douglas & Munn, 1992: 3; Miller, 2014: 5).

Поред убиства, профилисање личности извршиоца кривичног дјела може да се примијени и на нека друга кривична дјела, као сексуално мо-

тивисана кривична дјела, отмице, уцјене и слично (Симоновић и Пена, 2010: 50).

Силоватељи су веома специфична врста извршилаца која могу бити предмет профилисања. Пажљивим интервјуисањем жртве силовања о понашању силоватеља, органи кривичног гоњења почињу да граде профил извршиоца. Наиме, његово понашање одражава личност, а испитивањем понашања, криминалиста има могућност да утврди о каквој личности је ријеч. Такође, силоватељ оставља свој потпис различитим актима доминације, манипулације или контроле током вербалне, физичке или сексуалне фазе напада. На примјер, употреба изузетно вулгарног или увредљивог језика, или припремање сценарија за жртву у намјери да га она понови, представља „вербални потпис”. Када силоватељ припреми сценарио за жртву, он тражи одређени вербални одговор од ње, као што је: „Реци ми колико уживаш у сексу са мном”, или „Реци ми колико сам добар” (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986: 402–403; Douglas & Munn, 1992: 3). Када је ријеч о профилисању отмицара, органи кривичног гоњења треба да сазнају што је више могуће информација о њему како би заштитили животе талаца. У таквим случајевима, полицији помаже вербални контакт (иако често ограничен) са извршиоцем, а можда и разговор са његовом породицом и пријатељима. Они морају бити у стању да процијене лице у смислу какав ће поступак он вјероватно предузети и какве би могле бити његове реакције на различите стимулусе (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986: 403).

Профилисање се такође користи за идентификацију анонимних писаца писама и особа које упућују писмене или говорне пријетње насиљем. Психолингвистичке технике се користе за састављање „рјечника пријетњи”, при чему је свака ријеч у поруци додијељена, компјутерски, одређеној категорији. Ријечи које су садржане у пријетећој поруци се пореде са тим истим ријечима онако како се оне користе у обичном говору или писању. Кориштењем одређеног вокабулара у поруци извршилац може дати свој „потпис”. Дакле, то значи да је извршилац користио ријечи које су само њему јединствене и својствене. На овај начин полиција не само да може да утврди да је више писама написала иста особа, већ и да дође до сазнања о позадини и психологији учиниоца (Douglas, Ressler, Burgess & Hartman, 1986: 403).

Из свега наведеног, јасно је видљиво да ће сваки извршилац оставити нешто карактеристично на мјесту злочина и да своја кривична дјела врши на одређен начин. Ако су у питању серијски злочин, они су слични, али не увијек идентични. Из тог разлога постоји одговорност лица које врши профилисање да из физичких доказа понуди увид о патологији

која је приказана на мјесту злочина. Такође, важно је констатовати да се профили криминалног дјеловања обично попуњавају након утврђивања чињеничног стања. Иако полиција и службе јавног здравства често знају да су одређена лица способна за веома гнусно насиље, не постоји једноставан начин на који би ми или било који психолог или психијатар могли предвидјети будуће понашање ових преступника. Наравно, добра процјена криминалистичке истраге ће донекле зависити и од односа између полицијске агенције која жели профил и лица које врши профилисање (профајлера). Ово би требало да буде само по себи разумљиво, али је ипак то важно констатовати. Један од разлога за такав став је то што ако полицијска агенција нема повјерења у процес или у лице које врши профилисање, у том случају можда неће бити укључене информације које имају витални значај за сам профил. Из тог разлога, израда профила је осуђена на пропаст. Овај пропуст може да се деси из немара или може бити намјерно учињен (Holmes & Holmes, 2009: 19).

На основу свега наведеног, можемо видјети да профилисање личности даје огроман допринос у погледу откривања извршиоца кривичног дјела. Уколико се на квалитетан начин изврши криминалистичка обрада лица мјеста, ако се жртви кривичног дјела посвети велика пажња и ако се истините и стварне информације достављају лицу које врши профилисање, тада се може на квалитетан начин извршити планирање криминалистичке дјелатности и олакшати откривање извршиоца кривичног дјела.

ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКОГ ПРОФИЛИСАЊА У ПОГЛЕДУ БОРБЕ ПРОТИВ СЕРИЈСКИХ КРИВИЧНИХ ДЈЕЛА

Географско профилисање представља метод истраге гдје се употребом информација о локацијама на којима су извршена кривична дјела која припадају серији, детерминише зона највјероватнијег мјеста становања извршиоца (Stevenson, Rossmo, Knell & Le Comber, 2012: 1). Оно представља једну од многих других специјалних форензичких метода које могу да пруже извјесну помоћ у истраживању серијских кривичних дјела (Симоновић и Пена, 2010: 60). Дакле, ријеч је о истражној техници којом се анализира просторни образац локација гдје су извршена кривична дјела која припадају серији чији је циљ одређење мјеста становања учиниоца (Kocis, 2007: 347).

Метода се заснива у графичком приказивању и повезивању локација извршења кривичних дјела на основу чега се обавља анализа, покушава утврдити центар криминалних активности и планирају верзије о вјероватном мјесту живљења непознатог извршиоца. Примјењује се матема-

тичко моделовање и израчунавање могућих локација задржавања, кретања или становања непознатог учиниоца са циљем његовог лоцирања, откривања и хапшења. Овдје се полази од претпоставке да извршилац не бира случајно мјесто извршења кривичног дјела већ је то условљено приликама, мотивацијом, покретљивошћу и могућношћу да опазе конкретне објекте напада и потенцијалне жртве. Географска анализа се обавља на основу минималног броја информација, а њеном примјеном отварају се нови видици и перспективе у криминалистичком планирању и прогнозирању (Симоновић, 2004: 57).

У циљу успјешног спровођења географског профилисања потребно је обавити детаљну анализу кривичних дјела на једном простору и на основу тога утврдити, према начину извршења и другим карактеристикама, она кривична дјела која је вјероватно извршио исти извршилац у оквиру серије. На основу повезивања тих лица мјеста, анализе трагова које је остављао непознати извршилац на њима, узимајући у обзир временску компоненту, сачињавају се верзије о његовом животном простору. У овој фази, геофорензичка анализа покушава да реконструише путање кретања убице и жртве прије извршења кривичног дјела, као и убице након извршења. Улаже се максималан напор за сачињавање скице комплетних путних праваца свих особа укључених у конкретно кривично дјело. Такође, у анализу се уводе и подаци о регистрованим извршиоцима истоврсних кривичних дјела који живе на конкретном простору, сачињавају се листе сумњивих лица, одређују територије у којима треба укључити грађане ради пружања помоћи и прибављања потребних информација (Симоновић и Пена, 2010: 58).

Основу географског профилисања чини функционална анализа повезаности мјеста на којима су предузимане радње кривичних дјела и места становања извршиоца уз помоћ различитих математичких операција. Наиме, не можемо лишити слободе учиниоца уколико не знамо гдје се он налази. Циљ географског профилисања су информације о могућој зони, гдје треба усмјерити криминалистичке активности како би се пронашао и лишио слободе извршилац серије кривичних дјела. Ријеч је о функционалном, управљачком систему, који је дизајниран да се усмјери истрага, односно одреде приоритетне географске зоне у потрази за извршиоцима, нарочито кривичних дјела убиства, силовања, тешке крађе обијањем или проваљивањем затворених простора и изазивања опште опасности пожаром или експлозијом (Ђурђевић и Радовић, 2015: 313).

У циљу побољшања квалитета географског профилисања користе се различити компјутерски програми, дизајнирани да помогну у процесу математичког рачунања података повезаних са мјестима гдје су вршена

кривична дјела. Ријеч је о сљедећим програмима: ГИС (Географско информациони систем); Dragent (Пакет за одређивање географских приоритета); CGT (Систем географског означавања мета од учиниоца) и слично (Ђурђевић и Радовић, 2015: 313).

Ипак, географско профилисање не може да „ријешити“ случај, али оно представља значајну методу која, прије свега, обезбјеђује додатни приступ у научном истраживању злочина. Геофорензичке технике могу да обезбиједе додатну перспективу која може да помогне приликом спровођења оперативне дјелатности истраживања серијских убиства у којима су тијела жртви сакривена на великом географском подручју. Ова метода може да укаже на то да ли секвенце злочина припадају истој серији, чак и кад полиција одбацује такву могућност. Такође, она може бити корисна и при одбрани окривљеног у оним случајевима када је оптужен за извршење серијских кривичних дјела, тачније, када поједина или сва дјела из те серије не улазе у нормалне руте његовог кретања, понашања и живљења (Симоновић и Пена, 2010: 60).

На примјер, случајеви силовања који су се десили у граду Кноксвилу у држави Тенеси 1997. године ријешени су примјеном теорије о просторној обавјештености. Израђена је мапа која је показивала да пет сексуалних преступника живе у близини мјеста злочина. Полиција је набавила њихове фотографије и ставила их једну поред друге. Посљедње двије жртве су одмах идентификовале истог сексуалног насилника који је живио близу мјеста извршења кривичног дјела и који их је напао (Swope, 2001: 46).

Из свега наведеног, произлази да географско профилисање даје велики допринос у погледу истраге серијских кривичних дјела.

ЗАКЉУЧАК

Криминалистичко профилисање представља значајну истражну технику у погледу откривања извршиоца кривичног дјела. Иако постоје извјесне варијације у погледу његове примјене (а ту се, прије свега, мисли на то: која лица могу да врше профилисање, која методологија је најадекватнија приликом његовог спровођења, који налази су постигнути те гдје и како су резултати представљени) можемо рећи да је за израду профила извршиоца у великој мјери неопходан мултидисциплинарни приступ, који зависи од саме врсте и природе кривичног дјела. У прилог томе иде примјена поменутих метода и различитих модела који се користе приликом профилисања. Њиховим кориштењем долази се до значајног квалитета и свеобухватности у погледу израде профила извршиоца.

На примјер, једна од метода (индуктивна) даје допринос у приписивању карактеристика преступника, док се другом (дедуктивном) описује њихово понашање.

Криминалистичко профилисање се предузима у оним ситуацијама када се класичним криминалистичким методама не може повезати извршилац са жртвом и мјестом извршења кривичног дјела. Ријеч је о веома значајном алату који олакшава откривање извршиоца кривичног дјела. На основу њега се не може идентификовати учинилац, али се може утврдити каквом типу личности он припада, што у великој мјери олакшава рад полиције у погледу планирања криминалистичке дјелатности. То је и разумљиво, с обзиром на то да извршилац на мјесту извршења кривичног дјела оставља своја обиљежја (потпис) која су само њему својствена. Овај метод даје најбоље резултате код тежих кривичних дјела гдје је испољена психопатологија, бруталност или свирепост према жртви. У таквим ситуацијама се јасно виде специфична обиљежја извршиоца.

Да би криминалистичко профилисање било успјешно, потребно је да лице које врши профилисање располаже са свим информацијама које се односе на само кривично дјело. Дакле, оно треба да се информише о свим предметима и траговима, тачније, треба да располаже цјелокупном доказном документацијом и различитим извјештајима, као и са комплетним подацима о жртви кривичног дјела. Уколико лице које врши профилисање не добије неку од наведених информација, то ће се одразити на квалитет израде профила личности учиниоца кривичног дјела.

Поред наведеног, може се примијетити да и географско профилисање олакшава спровођење истраге серијских кривичних дјела. Његов допринос се огледа у самој анализи локација извршења кривичних дјела, гдје се настоји утврдити мјесто становања извршиоца. Дакле, овај метод омогућава планирање криминалистичких верзија о могућем мјесту живљења учиниоца кривичних дјела. Он нам помаже у планирању даљег тока криминалистичке дјелатности, као и у проналажењу и хватању учиниоца.

ЛИТЕРАТУРА

- Canter, D. (2004). Offender profiling and investigative psychology. *Journal of investigative psychology and offender profiling*, 1(1), 1–15.
- Doan, B. Snook, B. (2008). A Failure to Find Empirical Support for the Homology Assumption in Criminal Profiling. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 23(2), 61–70.

- Douglas, E. J. & Munn, C. (1992). Violent Crime Scene Analysis: Modus Operandi, Signature, and Staging. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 61(2), 1–10.
- Douglas, E. J. Ressler, K. R. Burgess, W. A. & Hartman, R. C. (1986). Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behavioral Sciences & The Law*, 4(4), 401–421.
- Ђурђевић, З., Радовић, Н., (2015). Криминалистичка оператива. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Fox, B. & Farrington, D. P. (2018). What have we learned from offender profiling? A systematic review and meta-analysis of 40 years of research. *Psychological Bulletin*, 144(12), 1247–1274.
- Holmes, R. & Holmes, S. (1992). Understanding mass murder: A starting point. *Federal Probation*, 56(1) 53–61.
- Holmes, R., Holmes, S. (2009). *Profiling Violent Crimes*. Thousand Oaks: Sage Publishing.
- Kocsis, N. R. (2007). *Criminal Profiling: International Theory, Research, and Practice*. New Jersey: Human Press.
- Kocsis, R. N. & Palermo, G. B. (2013). Disentangling Criminal Profiling. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(3), 313–332.
- Last, S. K. & Fritzson, K. (2005). Investigating the nature of expressiveness in stranger, acquaintance and intrafamilial homicides. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2(3), 179–193.
- Маринковић, Д. и Стевановић, А. (2014). Методе профилисања извршилаца кривичних дјела у криминалистичким истрагама. НБП – Журнал за криминалистику и право, 19 (3), 73–91.
- Martineau, M. M. & Corey, S. (2008). Investigating the Reliability of the Violent Crime Linkage Analysis System (ViCLAS) Crime Report. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 23(2), 51–60.
- Miller, L. (2014). Serial killers: I. Subtypes, patterns, and motives. *Aggression and Violent Behavior*, 19(1), 1–11.
- Muller, D. (2000). Criminal profiling: Real science or just wishful thinking? *Homicide studies*, 4(3), 235–236.
- Petherick, W. A. (2003). What's in a Name? Comparing Applied Profiling Methodologies. *Journal of Law and Social Challenges*, 5(1), 173–188.
- Ressler, R. K. Burgess, A. W. Douglas, J. E. (1988). *Sexual Homicide Sexual Homicide: Patterns and Motives*. Lexington, MA: DC Heath & Company.
- Репишти, С. (2016). Криминалистичко профилирање и феноменологија масовних, неконтролисаних и серијских убистава. *Антропологија*, 16(1), 27–47.
- Siegel, J. Knupfer, G. & Saukko, P. (2000). *Encyclopedia of forensic science*. Boston: Elsevier.
- Симоновић, Б. (2002). Нове методе криминалистичког планирања. *Безбедност*, 44(5), 685–716.

- Симоновић, Б. (2004). Криминалистика. Крагујевац: Правни факултет.
- Симоновић, Б. и Пена, У. (2010). Криминалистика. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Stevenson, M. D. Rossmo, D. K. Knell R. J. & Le Comber, S. C. (2012). Geographic profiling as a novel spatial tool for targeting the control of invasive species. *A Journal of Space and time in Ecology*, 35(8), 704–715.
- Swope, R. E. (2001). Constructively Developed Analytical Crime Mapping Approaches. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 74(1), 42–49.

THE ROLE OF CRIMINAL PROFILING IN FINDING THE PERPETRATOR OF A CRIMINAL OFFENSE

PhD Predrag Popovic

Faculty of Security Sciences, University of Banja Luka

Davor Stupar, MA

Ministry of Internal Affairs of the Republika Srpska

Service for the Protection of Integrity and Legality in Work

Abstract: In this paper, the role of criminal profiling in finding the perpetrator is considered. Namely, the use of criminal profiling has a great contribution to increasing the quality of planning and conducting investigations. Despite the fact that the use of this tool cannot identify the perpetrator of the crime, his contribution is huge and is reflected in the fact that it facilitates the detection of the perpetrator, who leaves his “signature” on the spot (certain specifics that are unique to him).). Its application provides a certain dimension in terms of creating new opportunities for planning and implementing tactics and strategies of criminal activity. Here, the basic characteristics and importance of criminal profiling will be presented, as well as the manner and extent to which the profiling of the perpetrator and geographical profiling contribute to improving the fight against the most serious forms of crime.

Key words: criminal profiling, geographical profiling, crime, crime, tactics, strategy.

САОБРАЋАЈНЕ НЕЗГОДЕ СА ПОГИНУЛИМ ЛИЦИМА КАО ВАНРЕДНИ ДОГАЂАЈИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Доц. др Горан Амиџић*

Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци

Мр Милан Саламадија**

Управа полиције, Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Апстракт: Развој друштва је уско повезан са развојем саобраћаја и обрнуто. Поред свих предности саобраћаја, он производи и одређене штетне последице, као што су загађење животне средине издувним гасовима, бука и штете које произлазе из саобраћајних незгода. Најизраженије штетне последице у саобраћају јесу последице које настају у саобраћајним незгодама. У саобраћајним незгодама годишње у свијету погине више од 1,35 милиона људи, а на десетине милиона задобије тјелесне повреде. На путевима Републике Српске, од 1996. до 2021. године, у саобраћајним незгодама погинуло је 4.442 лица, а на десетине хиљада је задобило тешке или лаке тјелесне повреде. Имајући у виду наведено, као и чињеницу да је ријеч о области у којој погине велики број људи, а за чије је спречавање и отклањање посљедица неопходно ангажовање већег броја институција и служби, са правом саобраћајне незгоде са погинулим лицима можемо сматрати ванредним догађајима. У раду ће бити обрађене специфичности и посљедице саобраћајних незгода, али и сложеност и широк спектар мјера и радњи које предузимају надлежне институције и службе. Циљ рада је да се укаже на опасност и штетност саобраћајних незгода са погинулим и тешко повријеђеним лицима, као и на неопходност да се у друштву овој проблематици посвети много више пажње, како би се догађање ових незгода спријечило или умањиле њихове посљедице за појединца, друштвену заједницу и Републику Српску у цјелини.

Кључне ријечи: саобраћај, ванредни догађај, саобраћајна незгода, погинуло лице, тешко повријеђено лице.

* др Горан Амиџић је доцент на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: goran.amidzic@mup.vladars.net.

** Милан Саламадија, мр је инспектор у Управи полиције Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Имејл: milan.salamadija@mup.vladars.net.

УВОД

Јавни саобраћај убраја се у дјелатности које су по својој природи опасне и код којих је стално присутна могућност да се доведе у опасност живот људи или имовина. Са развојем саобраћаја, са све већим порастом броја возила, повећањем брзина, укључивањем у саобраћај нових саобраћајница и слаба техничка опремљеност појединих путева, објективно се повећава опасност у саобраћају. Све то проузрокује да у саобраћају, првенствено у друмском саобраћају, често долази до саобраћајних незгода са људским жртвама и материјалном штетом, тако да ово представља општу карактеристику савременог друштва у свим земљама свијета (Милетић, 2004: 146).

Дакле, може се рећи да је безбједност друмског саобраћаја акутни проблем друштва. Противправна понашања у области саобраћаја су веома присутна и ни у једној области друштвеног живота није тако масовно непоштовање друштвених норми као што је то случај са друмским саобраћајем. Број повријеђених и погинулих лица у друмском саобраћају је веома висок и зато је потребно планирати и предузимати адекватне мјере и радње на њиховом спречавању, али исто тако пажњу треба посветити и њиховом документовању и доказивању (Марић и Саламадија, 2014а: 221).

У Републици Српској, узимајући у обзир десетогодишњи просјек од 2011. до 2020. године, евидентира се годишње око 9.337 саобраћајних незгода, од чега 122 саобраћајне незгоде са погинулим лицима, 537 са тешко повријеђеним лицима, 1.569 са лакше повријеђеним лицима, а 7.109 саобраћајних незгода се односи на материјалну штету. Такође, анализирајући настрадала лица од 2011. до 2020. године, може се констатовати да десетогодишњи просјек погинулих лица у саобраћајним незгодама износи 133, док просјек за тешко повријеђена лица износи 643, а за лакше повријеђена лица 2.511. Исто тако, неопходно је истаћи да полицијски службеници у просјеку годишње изврше око 9.337 увиђаја саобраћајних незгода, од чега је око 659 увиђаја саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела.

Узимајући у обзир наведене податке, као и податке о настрадалим лицима у саобраћајним незгодама из 2020. и 2021. године, а који указују да на 100.000 становника на путевима Републике Српске погине 8,6 учесника у саобраћају те да је од 1996. године у саобраћајним незгодама погинуло 4.442 учесника, што је број становника једне мање општине, са правом можемо рећи да је ријеч о друштвеној дјелатности у којој погине највише становништва и која проузрокује највеће посљедице по Републику Српску.

САОБРАЋАЈНА НЕЗГОДА СА ЕЛЕМЕНТИМА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА

Кривична дјела против безбједности јавног саобраћаја, са развојем саобраћаја, као привредне дјелатности, има тенденцију пораста са свом својом комплексношћу, узроцима и посљедицама. Свако организовано друштво, па и наше, има интерес да штити одређене друштвене вриједности. Један од најзначајнијих облика те заштите је кривичноправна, кроз коју се повреде тих вриједности инкриминишу као кривична дјела и за учиниоце прописују кривичне санкције (Милетић, 2004: 145).

Кривично дјело угрожавања јавног саобраћаја прописано је чл. 402 Кривичног законика Републике Српске. У ст. 1 овог члана прописан је основни облик кривичног дјела угрожавања јавног саобраћаја, а чини га онај учесник у саобраћају на путевима, који се не придржава саобраћајних прописа и тиме тако угрози јавни саобраћај да доведе у опасност живот људи, па усљед тога код другог наступи тешка тјелесна повреда, за шта ће се казнити затвором од шест мјесеци до пет година (Кривични законик Републике Српске – КЗРС, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 64/17, 15/21).

Радња извршења овог кривичног дјела одређена је као непридржавање саобраћајних прописа. Због таквог одређења радње извршења, кривично дјело угрожавања јавног саобраћаја је бланкетног карактера, јер кривични законик не одређује облике његовог извршења, већ они произлазе из забрана и упутстава које за учеснике у саобраћају на путевима садрже одговарајући саобраћајни прописи (Марић и Саламадија, 2014а, цитирано према Бабић, 2008: 336). Међутим, усвајањем новог Кривичног законика Републике Српске, у ст. 2, чл. 402, прописане су одређене радње/стања извршиоца кривичног дјела, односно учесника у саобраћају, за кривично дјело из ст. 1 наведеног члана. Наиме, казна затвора од једне до осам година и казна забране управљања моторним возилом прописана је за извршиоца кривичног дјела из ст. 1, чл. 402, уколико је исти био под дејством алкохола преко 1,5 g/kg алкохола у крви или под утицајем наркотичких средстава или који је возио брзином која прелази 50 km/h изнад допуштене брзине.

Такође, битно је истаћи да се у пракси, радња извршења овог кривичног дјела најчешће састоји у управљању моторним возилом недозвољеном или неприлагођеном брзином, управљању возилом под утицајем алкохола или дрога, неправилном, односно непрописном претицању, непрописном мимоилажењу или заобилажењу, недржању одстојања, неправилном скретању, употреба неисправног возила, непрописном

поступању при употреби свјетлосних сигнала у саобраћају, погрешном заустављању и паркирању, непоштовању права првенства пролаза пјешака на пјешачком прелазу или у непоштовању права првенства пролаза другим учесницима у саобраћају, необраћању пажње на пјешака који се налази на коловозу или који ступа на коловоз, непрописној вожњи уназад и др.

Да би непридржавање саобраћајних прописа представљало радњу извршења овог кривичног дјела потребно је да је тиме угрожен јавни саобраћај, тако да је доведен у опасност живот људи. Свако непридржавање саобраћајних прописа, односно свако угрожавање јавног саобраћаја не представља ово кривично дјело. С обзиром на овако одређену последицу дјела, кривично дјело угрожавања јавног саобраћаја је деликт конкретног угрожавања. Угрожавање јавног саобраћаја којима није створена конкретна опасност спадају у саобраћајне прекршаје. Иако се у закону говори о довођењу у опасност живота људи, последица овог кривичног дјела ће бити остварена и у случају када је доведен у опасност живот и само једне особе. Међутим, за постојање кривичног дјела мора бити угрожен неко други. То друго лице може се налазити и у возилу којим је управљао учинилац кривичног дјела. Према томе, ово кривично дјело не постоји уколико је непридржавањем саобраћајних прописа учинилац угрозио властити живот.

Међутим, за постојање дјела из ст. 1 овог члана није довољно да је услед непридржавања саобраћајних прописа од стране учесника у саобраћају тако угрожен јавни саобраћај, да је доведен у опасност живот људи, него је потребно и да је због тога код другог наступила тешка тјелесна повреда. Наступање код другог тешке тјелесне повреде представља објективни услов инкриминације. С обзиром на то, овај елеменат законског описа кривичног дјела угрожавања јавног саобраћаја не мора бити обухваћен виошћу учинитеља. Дакле, неће бити остварено ово кривично дјело ако је тешку тјелесну повреду задобио извршилац (Марић и Саламадија, 2014а: 222–223).

Дјело се може учинити само у саобраћају на путевима чиме је његово извршење просторно ограничено. Према Закону о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини под појмом „пут” подразумијева се сваки јавни пут и некатегорисани пут на којем се одвија саобраћај (Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини – ЗОБС БиХ, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, број 6/06, 75/06, 44/07, 84/09, 48/10, 18/13, 8/17, 89/17, 9/18). С обзиром на законски опис кривичног дјела из ст. 1 овог члана, дјело се може учинити не само на јавном путу него и на некатегорисаном путу, али је неопходно

да се ради о путу на којем се врши јавни саобраћај (Марић и Саламадија, 2014а, цитирано према Бабић, 2014: 434).

Извршилац кривичног дјела може бити само учесник у саобраћају. Да ли је лице учесник у саобраћају утврђује се у сваком конкретном случају на основу одговарајућих саобраћајних прописа (Марић и Саламадија, 2014а, цитирано према Бабић и Марковић, 2007: 333–334).

Субјективну страну овог кривичног дјела чини умишљај. Умишљај постоји када је извршилац био свјестан да се не придржава саобраћајних прописа и да ће на тај начин довести или да може довести у опасност живот људи, па хоће или пристаје на наступање такве посљедице (Марић и Саламадија, 2014а, цитирано према Бабић, 2008: 337).

У ст. 3, чл. 402 прописано је нехатно извршење дјела из ст. 1, што је и најчешћи облик виности код овог кривичног дјела. Наиме, ако је дјело из ст. 1 извршено нехатно, извршилац ће бити кажњен новчаном казном или затвором до три године и ово је уједно и лакши облик наведеног кривичног дјела. Такође, у ст. 5 прописано је да ће се извршилац казнити казном затвора од једне до осам година и казном забране управљања моторним возилом ако је услед нехатног извршења дјела наступила смрт једног или више лица.

У ст. 4, прописане су санкције за дјела из ст. 1 или 2, чл. 402 уколико наступи смрт једног или више лица. Наиме, за извршиоца дјела из става 1. овог члана прописана је казна затвора од двије до дванаест година и казна забране управљања моторним возилом овог члана, а за дјело из ст. 2. прописана је казна затвора од три до петнаест година и казна забране управљања моторним возилом (КЗРС, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 64/17, 15/21). Ово је уједно и тежи облик кривичног дјела угрожавања јавног саобраћаја.

АКТИВНОСТИ НА ЛИЦУ МЈЕСТА САОБРАЋАЈНЕ НЕЗГОДЕ

Саобраћајне незгоде (удеси и катастрофе) могу се подијелити у двије групе: оне које се дешавају у индустријским објектима и које нису непосредно у вези са премјештањем транспортних средстава (у депоу, на станицама, у лукама, на аеродромима) и оне до којих долази у тренутку њиховог кретања. Другу групу незгода, које су најчешће у друмском саобраћају, карактеришу удаљеност од великих насељених мјеста, тешкоћа прилаза спасилачких јединица до тих мјеста и знатан број настрадалих, којима је потребна хитна медицинска помоћ (Млађан, 2015: 374).

Активности радника Службе хитне медицинске помоћи – Прва помоћ подразумејева сет медицинских мјера, које се проводе непосредно на мјесту повређивања или у његовој близини. Пружање прве медицинске помоћи у првих 5–15 минута од момента повреде (трауме), чак и при одлагању специјалистичке помоћи до 24 сата, смањује вјероватноћу смртог исхода скоро три пута. Прва медицинска помоћ се пружа на мјесту гдје је дошло до повреде, у виду самопомоћи и узајамне помоћи настрадалима, као и од стране пристиглих спасилачких јединица. Типске медицинске мјере прве медицинске помоћи јесу: прекид дјеловања фактора који могу отежати стање повријеђених или довести до смртог исхода; одстрањивање појава које им непосредно угрожавају живот – крварење, престанак дисања и друго; превентива компликација и обезбјеђивање евакуације повријеђених без суштинског погоршавања њиховог стања (Млађан, 2015: 346).

Активности радника Ватрогасно-спасилачке бригаде – Од начина догађања саобраћајних незгода (директни судар, превртање, пожар, слијетања са стрмих падина, слијетања у различите водене површине итд.) и степена повреде учесника незгоде зависи обим и сложеност послова радника Ватрогасно-спасилачке бригаде. Приликом ових саобраћајних незгода, мјесто извршавања техничко-спасилачких задатака дијели се у три зоне. У првој зони (у радијусу од 5 m од мјеста догађаја) налазе се ватрогасци – спасиоци, који непосредно извршавају послове пружања помоћи настрадалима. У другој зони (у радијусу од 10 m) распоређени су остали чланови ватрогасно-спасилачких група, који обезбјеђују припрему за рад спасилачких средстава. У трећој зони (у радијусу већем од 10 m) распоређују се превозна средства спасилаца, средства за освјетљавање и обезбјеђење мјеста догађаја и друга техничка средства. По правилу, прво се пружа помоћ настрадалима који нису прикљештени, већ су блокирани у деформисаној унутрашњости аутомобила и могу самостално или уз помоћ спасилаца да изађу из аутомобила кроз незастакљене прозорске оквири, отворе или врата. Након тога се ослобађају прикљештени дијелови тијела настрадалих. У зависности од конкретних услова врши се савијање лима и профила метала, сјечење амортизера, преграда, сједишта и др. При реализацији техничко-спасилачких послова, спасиоци морају стално да буду спремни за гашење пожара, који може да настане приликом рада са опремом на електрични погон или због просутог горива.

Такође, посебну пажњу треба обратити ако је у питању саобраћајна незгода у којој су учествовала моторна возила којим се превозе опасне материје. У том случају, потребно је руководити се информацијама које се налазе у теретним документима (товарни лист), као и таблама

и листицама опасности на транспортним средствима. Табле опасности садрже идентификациони број опасне материје према УН списку и врсту опасности, а листице опасности показују врсту опасности уз употребу симбола. При транспорту опасних терета, мора постојати план дјеловања у случају саобраћајне незгоде и ванредне ситуације, за сваку врсту опасних материја. План мора да садржи редослијед обавјештавања, вријеме доласка и дјеловања ватрогасно-спасилачких и других служби, листу неопходне опреме и инструмената и начин њихове примјене (Млађан, 2015: 374–376).

Активности полицијских службеника – Основни задаци и активности које ће полицијски службеник предузети на лицу мјеста саобраћајне незгоде и начин поступања, условљени су, прије свега, тежином саобраћајне незгоде, тј. посљедицама које су изазване, затим временским условима и мјестом гдје се незгода догодила, бројем учесника, итд. Ако се ради о саобраћајној незгоди са настрадалим лицима, односно незгоди са тешко повријеђеним и погинулим лицима, што представља кривично дјело, задатак полицијских службеника је обимнији и сложенији. У том случају, полицијски службеници имају четири основна задатка:

- обезбјеђење лица мјеста саобраћајне незгоде и спречавање настанка нових незгода;
- пружање помоћи повријеђеним лицима и организовање њиховог транспорта;
- учешће у вршењу увиђаја или самостално вршење увиђаја и
- успостављање могуће проточности саобраћаја и максималне безбједности у зони саобраћајне незгоде.

Наведени задаци подразумијевају предузимање групе послова, међусобно условљених и повезаних, а све у циљу ефикасне и квалитетне обраде саобраћајне незгоде и утврђивања узрока и начина њеног настанка, као и нормализације саобраћаја на лицу мјеста саобраћајне незгоде.

Послови које полицијски службеници предузимају у вези са саобраћајном незгодом су:

- запримање пријаве/обавјештења о саобраћајној незгоди;
- излазак на лице мјеста саобраћајне незгоде;
- обезбјеђење лица мјеста саобраћајне незгоде;
- пружање помоћи повријеђеним лицима;
- предузимање мјера када постоји погинуло лице;
- регулисање саобраћаја на лицу мјеста саобраћајне незгоде;
- обезбјеђење учесника и свједока у саобраћајној незгоди;

- обезбјеђење возила;
- пружање помоћи увиђајној екипи;
- организација и вршење увиђаја и
- остали послови (Милетић, 2004: 152–153).

Од наведених послова, увиђај саобраћајне незгоде, а нарочито са елементима кривичног дјела, убраја се у насложеније послове полицијских службеника због обима посљедица, специфичностима извршиоца дјела и потребним посебним стручним знањима (Вуловић, 2007: 337).

Наиме, након прикупљања почетних информација о саобраћајној незгоди и прегледу лица мјеста саобраћајне незгоде, увиђајни орган (тузилац и/или полицијски службеници) приступа планирању увиђаја. Планирање увиђаја саобраћајне незгоде садржи сљедеће елементе: одређивање врсте саобраћајне незгоде и обима чињеница које су потребне за даљу обраду саобраћајне незгоде; одређивање почетне тачке од које ће се увиђај почети вршити; утврђивање редосљеда прегледа лица мјеста; задаци за чланове увиђајне екипе; одређивање техничких средстава потребних за вршење увиђаја; подјела лица мјеста на поједине секторе; задаци обезбјеђења лица мјеста и регулисања саобраћаја за вријеме вршења увиђаја и мјере послије извршеног прегледа мјеста саобраћајне незгоде (Марић и Саламадија, 2014б, цитирано према Водинелић, 1986: 83).

Руководилац увиђаја заједно са члановима увиђајне екипе, на основу почетних сазнања и информација која добије од овлашћених лица на обезбјеђењу лица мјеста и затечених грађана, те на основу увида у стање на лицу мјеста, утврђује о којој врсти саобраћајне незгоде се ради (судар два возила, слијетање, удар у пјешака и слично). Зависно од врсте саобраћајне незгоде, увиђајни орган указује које чињенице и околности је неопходно утврдити са циљем потврђивања или обарања постављених верзија о врсти саобраћајне незгоде. Након тога одређује се почетна тачка од које ће се увиђај вршити и за њу се најчешће узима мјесто на путу које представља границу лица мјеста. Непосредно затим утврђује се начин и редосљед прегледа лица мјеста. Руководилац увиђаја на основу до тад прикупљених сазнања и информација, утврђује чије ангажовање је потребно на увиђају и тим члановима увиђајне екипе одређује задатке које треба да изврше те заједно са осталим члановима увиђајне екипе утврђује која опрема и средства су потребна за вршење увиђаја конкретне саобраћајне незгоде (Марић и Саламадија, 2014б, цитирано према Водинелић, 1986: 84–87).

Приликом прегледа лица мјеста, увиђајни орган настоји да утврди што више чињеница и околности које могу довести до разјашњавања са-

обраћајне незгоде. Настоји се утврдити начин настанка незгоде, правац кретања возила учесника, мјесто контакта возила са другим возилом, тијелом пјешака или предметом, мјесто слијетања возила са пута и др. Вршећи преглед лица мјеста пажљиво се посматра сваки његов дио са циљем проналаска свих трагова и предмета на лицу мјеста саобраћајне незгоде. За стручно проналажење, фиксирање и оперативно коришћење трагова код свих видова саобраћајних незгода, нужно је познавати начин њиховог настанка, облике испољавања и њихов криминалистички значај. Трагове обавезно треба тражити и на мјестима ван пута, на возилу и објектима поред пута, на лицима која су била у возилима, односно на повријеђеним лицима и лешевима. Трагови на лицу мјеста, а нарочито трагови кочења, заносења, стругања и други трагови на коловозу настали најчешће од пнеуматика возила, због своје слабе видљивости маркирају се од стране криминалистичког техничара. Маркирање трага је врло важан поступак на лицу мјеста и предузима се у случају да пријети опасност да се траг уништи за вријеме вршења увиђаја, уколико постоји потреба да се неки траг или предмет помјери прије завршетка увиђаја, ако би то олакшало мјерења или ако постоји опасност да се неки траг неће добро видјети на фотографијама (Липовац, 2000: 41–42). Сваки пронађени предмет и траг на лицу мјеста криминалистички техничар након обиљежавања фотографише, појединачно и приказујући његов положај у односу на друге трагове и предмете на лицу мјеста. Том приликом сачињава се и кроки скица лица мјеста на коју се уцртава лице мјеста са положајем возила, тијела настрадалих, свих предмета и трагова (Марић и Саламадија, 2014б, цитирано према Липовац, 2000: 41–42).

Након фиксирања лица мјеста саобраћајне незгоде, свих пронађених трагова и предмета, прелази се на појединачно прегледање сваког возила које је учествовало у незгоди, свих трагова и предмета. Прегледа се унутрашњост возила са циљем проналаска до тад непримијећених трагова и предмета, утврђују се положаји одређених команди возила (ручица мјењача, положај паркирне кочнице, прекидача за свјетла, показиваче правца и слично), уколико није утврђен идентитет возача или других лица из возила прегледа се унутрашњост са циљем проналажења личних докумената. Отпали дијелови са возила се подижу са тла и детаљно прегледају са циљем проналаска евентуалних трагова боје, лака, гребања или стругања, који указују на возило или дио возила које је остварило контакт са тим возилом. Лични предмети и ствари који су пронађени на лицу мјеста такође се детаљно прегледају ради проналажења трагова контакта са возилом (лака, боје, стакла, пнеуматика), трагова крви и других трагова који до тад нису уочени. Након детаљног прегледа лица мјеста, проналажења свих трагова и предмета на лицу мјеста саобраћајне незгоде и

фиксирања затеченог стања, руководилац увиђаја по потреби консултује стручна лица и вјештаке саобраћајне струке у погледу одређених трагова, начина њиховог настанка, положаја возила или предмета на лицу мјеста, уочених оштећења на возилима и других чињеница и околности, а са циљем јасног и недвосмисленог разјашњавања свих чињеница и околности које су релевантне за разјашњавање саобраћајне незгоде (Марић и Саламадија, 2014б: 238–239).

Такође, приликом вршења увиђаја саобраћајне незгоде понекад је неопходно на лицу мјеста обавити одређене посебне радње које нису значајне код осталих увиђаја, као што су: изузимање тахографских листића, тахографа, картица возача, читавање података са картице возача и дигиталних тахографа, изузимање сијалица, ванредни технички преглед возила, здравствени преглед лица – учесника незгоде, мјерење успорења возила или коефицијента пријањања, мјерење конкретне видљивости, мјерење нагиба коловоза, мјерење конкретне прегледности и слично (Липовац, 2007: 213).

Завршетком увиђаја саобраћајне незгоде не завршавају се послови полицијског службеника, већ се приступа изради увиђајне документације у циљу фиксирања свих околности и чињеница које су утврђене и разјашњене, као и доказа који су пронађени и прикупљени приликом вршења увиђаја. С тим у вези, битно је истаћи да специфичности увиђаја саобраћајних незгода условљавају и специфичности увиђајне документације, односно њених елемената. Увиђајна документација саобраћајне незгоде састоји се од записника о увиђају, фото-документације са увиђаја, скице лица мјеста/ситуационог плана и прилога. Сваки од садржаја увиђајне документације на специфичан начин даје битне елементе за фиксирање затеченог стања на мјесту саобраћајне незгоде. Међутим, ниједан од садржаја није довољан, тек сви садржаји заједно могу адекватно фиксирати затечено стање, јер сваки од њих има своје предности и недостатке (Гавриловић, 1981: 32; Липовац, 1994: 30).

ПРЕГЛЕД САОБРАЋАЈНИХ НЕЗГОДА СА ЕЛЕМЕНТИМА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА НА ПОДРУЧЈУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

На основу података презентованих у табели број 1, а који се односе на саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела, може се констатовати да се у периоду од десет година, тачније од 2012. до 2021. године, на путевима Републике Српске догодило 93.927 саобраћајних незгода. У наведеном временском периоду, евидентирано је 6.412 саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела, од чега је 1.168 саобраћајних

незгода са погинулим лицима у којима је 1.168 лица погинуло и 5.244 са тешко повријеђеним лицима у којима је 6.272 лица задобило тешке тјелесне повреде. Удио саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела је 6,8% од укупног броја евидентираних саобраћајних незгода. Такође, битно је истаћи да број саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела, уједно представља и број извршених увиђаја од стране полицијских службеника.

Анализирајући наведене показатеље, евидентно је да је стање безбједности саобраћаја било најбоље у 2020. и 2021. години, што је свакако утицало и на смањење броја саобраћајних незгода са кривичном одговорношћу. Међутим и поред чињенице да су наведене године најбоље са аспекта безбједности саобраћаја, неопходно је истаћи да су полицијски службеници у 2020. години извршили 520 увиђаја саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела (90 увиђаја саобраћајних незгода са погинулим лицима и 430 са тешко повријеђеним лицима) и 551 увиђај у 2021. години (95 увиђаја саобраћајних незгода са погинулим лицима и 456 са тешко повријеђеним лицима).

Наведени подаци указују на чињеницу да су саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела свакодневница у раду полицијских службеника и да исте захтијевају велике људске и материјалне ресурсе полиције, као и других надлежних институција и служби. Такође, неопходно је истаћи да су саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела уједно и најштетније посљедице саобраћаја у Републици Српској, које, осим што огромним трошковима оптерећују друштво, као посљедицу имају и велики број погинулих и тешко повријеђених лица.

Табела 1. Преглед саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела

Р.б.	Опис	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Укупно
1.	Број саоб. незгода	8.441	8.589	8.581	9.300	9.784	9.638	10.369	10.221	9.069	9.935	93.927
1.1.	- са поги. лицима	130	146	123	136	121	103	120	104	90	95	1.168
1.2.	- са тешко повријеђ. лицима	541	498	534	603	583	562	534	503	430	456	5.244
2.	- погинула лица	140	153	131	151	130	115	130	118	101	101	1.270
3.	- тешко повријеђ. лица	654	607	632	751	709	664	621	589	488	557	6.272

Наиме, Република Српска сваке године у саобраћајним незгодама губи оно што је највриједније, а то су животи њених грађана. Друштвено-економски трошкови проузроковани саобраћајним незгодама процјењују се да износе 2,1% бруто домаћег производа Републике Српске. У просјеку, Република Српска губи око 82 милиона КМ годишње, посматрајући само настрадала лица, а трошкови једне саобраћајне незгоде са погинулим лицем износе око 620.618,00 КМ, док је трошак саобраћајне незгоде са тешким тјелесним повредама процијењен на око 66.683,00 КМ.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду презентоване податке, можемо констатовати да проблем безбједности саобраћаја у Републици Српској представљају заправо посљедице саобраћајних незгода. Ово се посебно односи на саобраћајне незгоде са погинулим и тешко повријеђеним лицима, односно на саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела, које превазилазе посљедице свих осталих дјела.

Посљедице саобраћајних незгода са погинулим и тешко повријеђеним лицима, осим што се рефлектују на безбједност саобраћаја, представљају и здравствени проблем који зависи од величине посљедица за свако лице и неопходне медицинске његе, али и економски проблем који се испољава кроз штете, трошкове и губитке (медицински трошкови, трошкови хитних служби, трошкови рехабилитације, трошкови смањење продуктивности на раду, људски трошкови, материјалне штете, административни трошкови, трошкови осигурања, трошкови судских и других процеса, итд.).

Такође, битно је истаћи да се саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела, међу бројним облицима криминалитета, издвајају по обиму посљедице, учесталости, врсти извршиоца, специфичностима вршења увиђаја и потребним специфичним знањима полицијских службеника за вршење увиђаја.

С тим у вези, вршење увиђаја саобраћајних незгода, а нарочито саобраћајних незгода са елементима кривичног дјела, представљају обиман и сложен посао полицијских службеника, који захтијева благовремено, стручно и ефикасно поступање. Вршење увиђаја захтијева и одговорност полицијских службеника јер од квалитета њиховог рада на лицу мјеста зависи утврђивање узрока настанка саобраћајне незгоде, документовање и обезбјеђивање поузданих података за вођење судског поступка. Такође, и израда увиђајне документације је сложен посао полицијских службе-

ника, јер је у питању веома значајна документација која омогућава разматрање околности, чињеница и доказа утврђених током увиђаја, а често је и једини званични извор података за вођење судског поступка, као и за налазе и мишљење вјештака.

Дакле, узимајући у обзир број увиђаја саобраћајних незгода са погинулим и тешко повријеђеним лицима на годишњем нивоу у Републици Српској, комплексност радњи које полицијски службеници предузимају по доласку на лице мјеста саобраћајне незгоде, као што су обезбјеђење лица мјеста, регулисање саобраћаја, прикупљање информација о свједоцима и учесницима у незгоди, затим сложеност радње увиђаја и његова специфичност у односу на увиђаје других кривичних дјела, радње које се односе на пружање помоћи учесницима незгоде, као и радњи које предузимају друге институције и службе (службе хитне медицинске помоћи, ватрогасно-спасилачке бригаде, Ауто-мото савез и слично), неспорно можемо констатовати да саобраћајне незгоде са елементима кривичног дјела, превасходно саобраћајне незгоде са погинулим лицима, представљају ванредни догађај.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, М. (2008). *Кривично право – општи и посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет.
- Бабић, М. (2014). *Кривично право – општи и посебни дио*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Бабић, М., Марковић, И. (2007). *Кривично право – посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет.
- Гавриловић, П. (1981). *Обрада саобраћајне незгоде*. Београд: Службени лист СФРЈ.
- Липовац, К. (1994). *Увиђај саобраћајних незгода - израда скица и ситуационих планова*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Липовац, К. (2000). *Увиђај саобраћајних незгода - елементи саобраћајне трасологије*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Липовац, К. (2007). *Безбједност саобраћаја*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Малетић, Б. (2004). *Контрола и регулисање саобраћаја*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Марић, М., Саламадија, М. (2014а). Анализа судских одлука за кривично дјело угрожавање јавног саобраћаја. *Безбједност саобраћаја у локалној заједници*, 221–229.
- Марић, М., Саламадија, М. (2014б). Утврђивање чињеничног стања код увиђаја саобраћајних незгода. *Безбједност, полиција, грађани*, 1-2/14, 233–243.

- Млађан, Д. (2015). *Безбједност у ванредним ситуацијама*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Водинелић, В. (1986). *Саобраћајна криминалистика – методика обраде саобраћајних несрећа на путевима, води и ваздуху*. Београд: Савремена администрација.
- Вуловић, Д. (2007). Обезбјеђење лица мјеста и обрада саобраћајних незгода. *Унапређење полицијске праксе у безбједности саобраћаја*, 331–338.
- Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини – ЗОБС БиХ, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, број 6/06, 75/06, 44/07, 84/09, 48/10, 18/13, 8/17, 89/17, 9/18).
- Кривични законик Републике Српске – КЗРС, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 64/17, 15/21).

TRAFFIC ACCIDENTS WITH FATAL INJURIES AS EXTRAORDINARY EVENTS IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

PhD Goran Amidžić

Faculty of Security Sciences, University of Banja Luka

Milan Salamadija, mr

Police Administration, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska

Abstract: The development of society is closely related to the development of traffic and *vice versa*. In addition to all the benefits of traffic, it also produces certain harmful consequences, such as environmental pollution by exhaust gases, noise and damage resulting from traffic accidents. The most pronounced harmful consequences in traffic are the consequences that occur in traffic accidents. Every year, more than 1.35 million people die in traffic accidents in the world, and tens of millions suffer non-fatal injuries. On the roads of the Republic of Srpska, from 1996 to 2021, 4.442 people were killed in traffic accidents, and tens of thousands suffered severe or light non-fatal injuries. Having in mind the above, as well as the fact that this is an area where a large number of people die, and for the prevention and elimination of consequences it is necessary to engage a larger number of institutions and services, with the right of traffic accidents we can consider it an extraordinary event. The task will deal with the specifics and consequences of traffic accidents, but also the complexity and wide range of measures and actions taken by the competent institutions and services. The aim of this paper is to point out the danger and harmfulness of traffic accidents with fatalities and serious injuries, as well as the need to pay much more attention to this issue in society, in order to prevent or reduce their consequences for individuals, society and the Republic of Srpska as a whole.

Key words: traffic, emergency, traffic accident, dead person, severely injured person.

КОНТРОЛА И НАДЗОР НАД РАДОМ ШТАБОВА ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У ЈЕДИНИЦАМА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Драгољуб Вукајловић, МА*

Цивилна заштита, Бања Лука

Доц. др Велибор Лалић

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: Штабови за ванредне ситуације као стручно-оперативна тијела имају значајну улогу у систему безбједности када је ријеч о одговорима на кризе. У систему заштите и спасавања Републике Српске управљање у ванредним ситуацијама врше штабови за ванредне ситуације који се формирају на републичком и локалном нивоу. У овом раду анализира се контрола и надзор над радом штабова за ванредне ситуације у јединицама локалне самоуправе у Републици Српској. Истраживање је спроведено у Бањој Луци – на најкомплекснијем стручно-оперативном тијелу, Градском штабу за ванредне ситуације града Бања Лука. Истраживање је утемељено у квалитативном истраживачком приступу, уз примјену интервјуа и секундарне анализе података. Налази овог истраживања указују на нормативне недоречености и недостатак коришћења постојећих механизма контроле и надзора над штабовима за ванредне ситуације у јединицама локалне самоуправе. Методолошки приступ коришћен у овом истраживању могуће је примјењивати у свим јединицама локалне самоуправе у Републици Српској у циљу идентификовања проблема у вези са контролом и надзором над радом штабова за ванредне ситуације.

Кључне ријечи: штабови за ванредне ситуације, локална самоуправа, контрола, надзор.

УВОД

Управљање ванредним ситуацијама, по правилу, обавља надлежни орган, односно стручно-оперативно тијело. У различитим државама оно

* Драгољуб Вукајловић, МА, Цивилна заштита, Бања Лука. Имејл: dragoljubvukajlovic5@gmail.com

има различит назив (штабови за ванредне ситуације, кризни штабови, штабови цивилне заштите, штабови за одговор на катастрофе), али у суштини имају исти задатак – управљање ванредним ситуацијама. Прегледом литературе евидентан је недостатак истраживања о раду штабова за ванредне ситуације у односу на друге аспекте управљања кризама. Идентификовали смо мањи број радова (студија случаја) у вези са елементарним непогодама (Lutz & Lindell, 2008), планирањем рада штабова за ванредне ситуације (*енгл. Emergency operation center*) (Ryan, 2013) или кризним комуницирањем када је ријеч о штабовима за ванредне ситуације (Onorati, Díaz & Carrion, 2019; Arias-Hernandez & Fisher, 2013). Прегледом литературе из области контроле сектора безбједности у Босни и Херцеговини (Hubbard, 2006; Kržalić, 2011; Lurås, 2014, Ђеранић и Башкало, 2021) и иностранству, нисмо идентификовали радове који за предмет истраживања имају контролу и надзор над радом штабова за ванредне ситуације.

Руковођење акцијама заштите и спасавања у случају природних непогода и других несрећа изузетно је сложено. Успјешност реализације мјера у акцијама заштите и спасавања људи и материјалних добара зависи од ефикасности штабова за ванредне ситуације. Обученост, мотивисаност, способност комуникације и разумијевање кризе од стране стручног особља штаба – имају кључни значај за праћење, одговор и санирање посљедица кризе. Приликом одговора на кризе примјењују се стратешке и тактичке мјере (Куљба & Архипова, 1998: 241). Под стратешким мјерама приликом ванредних ситуација подразумијевамо реорганизацију система управљања, увођење нових мјера одговора, нови начин комуникације и информисања. Оперативно-тактичке мјере не разликују се много у ванредној ситуацији у односу на редован рад служби, а разлика је само у условима у којима се оне проводе. Ако се организације не могу адекватно носити са посљедицама елементарних непогода и других несрећа, онда је ријеч о кризи (Alexander, 2002: 3).

Да би се адекватно анализирао ефикасност штабова за ванредне ситуације није довољно посматрати њихов рад искључиво у фази одговора на постојеће кризе. С тим у вези, неопходно је извршити темељан увид у њихову ефикасност током свих фаза кризног менаџмента (ограничавање, планирање, одговор, опоравак, завршетак кризе, учење из криза). У том контексту, веома је значајна контрола и надзор над радом штабова за ванредне ситуације. У овом раду анализирамо одређене аспекте контроле и надзора над радом штабова за ванредне ситуације у јединицама локалне самоуправе у Републици Српској, са посебним освртом на рад Градског штаба за ванредне ситуације града Бања Лука.

ШТАБОВИ ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Улога и надлежност штабова за ванредне ситуације у систему заштите и спасавања у Републици Српској регулисана је Законом о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21). У члану 40 одређено је да се за координацију и руковођење ванредним ситуацијама формирају оперативна стручна тијела – штабови за ванредне ситуације:

- за територију Републике – републички штаб за ванредне ситуације,
- за подручје града – градски штаб за ванредне ситуације и
- за подручје општине – општински штаб за ванредне ситуације.

Законом је утврђено да штабови имају команданта, замјеника, начелника и чланове штаба, те да штаб по потреби може формирати помоћне и стручно-оперативне тимове за специфичне задатке заштите и спасавања. Надлежности и послови штабова за ванредне ситуације предвиђене су у члану 45 наведеног закона:

- руководи и координира рад субјеката и снага система заштите и спасавања на спровођењу утврђених задатака,
- руководи и координира спровођење мјера и задатака заштите и спасавања,
- разматра и даје мишљење на приједлог Процјене угрожености и приједлог Плана заштите и спасавања од елементарне непогоде и друге несреће,
- прати стање и организацију заштите и спасавања и предлаже мјере за њихово побољшање,
- наређује употребу снага за заштиту и спасавање средстава помоћи и других средстава која се користе у ванредним ситуацијама, ради на редовном информисању и обавјештавању становништва о ризицима, опасностима и предузетим мјерама,
- прати организацију, опремање и обучавање јединица и тимова за заштиту и спасавање, овлашћених и оспособљених правних лица и
- доноси приједлоге, закључке и препоруке.

Република Српска састоји се од девет градова и 55 општина у којима се оснивају градски или општински штабови за ванредне ситуације.

У овом раду изложен је дио налаза ширег истраживачког пројекта чији су циљеви били да се идентификују надлежности, начини и проблеми у функционисању штабова за ванредне ситуације у Републици Српској (Вукајловић, 2021). Истраживање је спроведено у Бањој Луци, административном центру Републике Српске у периоду од октобра 2020. до маја 2021. године. За потребе овог рада анализирали смо дијелове истраживачке грађе која се односи на контролу и надзор штабова за ванредне ситуације. Тај сегмент истраживања утемељен је на квалитативном истраживачком приступу, уз примјену полуструктурираних интервјуа и секундарне анализе података.

Интервјуисањем смо обухватили двије групе испитаника. У првој групи су чланови Градског штаба за ванредне ситуације града Бања Лука, у другој групи су испитаници запослени у службама и институцијама које имају интерес за заштиту и спасавање.¹ Укупан број интервјуисаних испитаника износи 18. Просјечне године радног искуства испитаника је двадесет година и два мјесеца. Просјечно вријеме трајања интервјуа је један сат и десет минута. Водич за интервју садржи питања у вези са надлежностима, начинима и спровођењем контроле и надзора над радом штабова за ванредне ситуације и осталих субјеката и снага заштите и спасавања.

Секундарну анализу података примијенили смо првенствено приликом анализе документације архива Одсјека за послове цивилне заштите града Бања Лука и анализе правних прописа из области заштите и спасавања.

КОНТРОЛА И НАДЗОР НАД ШТАБОМ ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ У ЈЕДИНИЦАМА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Законом о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21) предвиђено је да инспекцијски надзор над организовањем и функционисањем система заштите и спасавања врши Републичка управа цивилне заштите Републике Српске у склопу својих надлежности. Инспекцијски надзор обављају инспектори Републичке управе. Наведеним законом дефиниса-

¹ Службе и институције које имају интерес за заштиту и спасавање на територији града Бања Лука, а које су обухваћене интервјуом су: Професионално територијално ватрогасно-спасилачка бригада, ЈУ „Центар за социјални рад” Бања Лука, Црвени крст Бања Лука, Републичка управа цивилне заштите Републике Српске, Одсјек за послове цивилне заштите града Бања Лука.

на су овлашћења инспектора у вршењу инспекцијског надзора. Инспектори врше инспекцијски надзор над субјектима заштите² и спасавања, а надзор над снагама заштите и спасавања³ није у њиховој надлежности. С обзиром на то да штабови за ванредне ситуације обављају стручно-оперативне послове и представљају снаге заштите и спасавања а не субјекте, тумачећи ту одредбу закона, они не могу бити предмет инспекцијског надзора. Међутим, у члану 159б тачка ђ Закона о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21) дефинисано је да инспектор утврђује стање организованости и спремности система за извршавање послова заштите и спасавања. С обзиром на то да су штабови за ванредне ситуације дио система заштите и спасавања, тумачећи наведену одредбу закона, инспектор има законски основ да изврши инспекцијски надзор код надлежне службе заштите и спасавања у циљу утврђивања њихове спремности и организованости.

Резултати истраживања указују да инспектори Републичке управе цивилне заштите у посљедњих десет година никада нису извршили инспекцијски надзор у Одсјеку за послове цивилне заштите града Бања Лука (интервју #1, #3, #5).

Саговорник из овог одсјека, који је уједно и члан Градског штаба за ванредне ситуације, наводи:

„Да будем искрен, не знам у шта би они и извршили увид. Како ће извршити увид у документа ако ми нисмо имали прилику да своја документа ускладимо са републичким документима, односно они нису донијели одређена документа на нивоу Републике и наша слична документа не могу бити предмет контроле у том смислу. Они могу доћи и само констатовати имамо ли ми урађена документа или не, а ако имамо, јесу ли израђени у складу са методологијом. Овдје сам запослен 12 година и нико из републичких органа никад није извршио надзор над радом Одсјека” (интервју #5).

Испитаник, инспектор заштите и спасавања Републичке управе цивилне заштите у том контексту наводи:

„Ја никада лично нисам вршио инспекцијски надзор у граду Бања Лука” (интервју #4).

Такође, резултати истраживања указују да активности Одсјека за послове цивилне заштите нису у довољној мјери усмјерене на мотиваци-

2 Види члан 7 Закона о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21).

3 Види члан 8 Закона о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12 и 46/17 и 111/21).

ју снага и субјеката заштите и спасавања на подручју града Бања Лука, а које би се темељиле на надзору над изградом планских и других докумената. Да је то у пракси стварно тако, потврђује већина испитаника, а један од њих наводи:

„Не, до сада није било таквих контрола, у последњих петнаест година нико није дошао у мјесну заједницу да погледа документа цивилне заштите” (интервју #14).

Законом о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21), нису предвиђене казнене мјере за јединице локалне самоуправе које не примјењују законом прописане норме. Ово потврђује републички инспектор:

„Што се тиче инспекције заштите и спасавања, ту прича није доведена до краја. Одредбе овог новог закона нису још скроз усклађене са Законом о управном поступку и није јасно дефинисано санкционисање, односно изрицање мјера приликом уочавања непоступања или неправилности. Није дефинисано како можемо и кога казнити. Сада се ради на отклањању тих недостатака” (интервју #4).

Оваква законска рјешења указују на недовољну одлучност законодавца да предвиди обавезу и одговорност јединица локалне самоуправе када је ријеч о планирању и провођењу мјера заштите и спасавања.

Постојеће законодавство у Републици Српској предвиђа могућност и другим тијелима да врше надзор над радом штабова у јединицама локалне самоуправе. Овдје је ријеч о Републичком штабу за ванредне ситуације. Чланом 47 Закона о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број: 121/12, 46/17 и 111/21) дефинисано је да Републички штаб за ванредне ситуације наређује локалним штабовима предузимање мјера и активности за заштиту и спасавање. Овако одређена законска норма омогућује Републичком штабу за ванредне ситуације да нареди мјере и затражи извјештај о њиховој реализацији од штабова у јединицама локалне самоуправе.

Испитаник са дугогодишњим радним искуством у Одељењу за послове цивилне заштите града Бања Лука наводи да такав извјештај никада није захтијевао од Градског штаба за ванредне ситуације:

„Републички штаб за ванредне ситуације никада није тражио извјештај о раду Градског штаба за ванредне ситуације града Бања Лука” (интервју #3).

Када се ради о штабовима локалних заједница у Републици Српској, одлуку о њиховом оснивању према члану 22 Закона о заштити и спасавању у ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”,

број: 121/12, 46/17 и 111/21) доноси скупштина општине, односно града. Као оснивач штаба за ванредне ситуације, скупштина може да затражи извјештај или информацију о раду штаба за ванредне ситуације која би била предмет расправе на сједницама скупштине. Ово је један од значајних механизма надзора над радом штабова за ванредне ситуације у јединицама локалне самоуправе. Са друге стране, овакав начин надзора над радом штабова за ванредне ситуације може се тумачити као притисак од стране политичких актера за утврђивањем одговорности за евентуалне пропусте у функционисању система заштите и спасавања. Без обзира на различита тумачења, требало би да скупштина у јединици локалне самоуправе затражи информацију о раду штаба за ванредне ситуације након сваког кризног догађаја како би се шири јавност упознала са поступцима штаба и адекватношћу донесених одлука током трајања кризе као и припремама за будуће кризе.

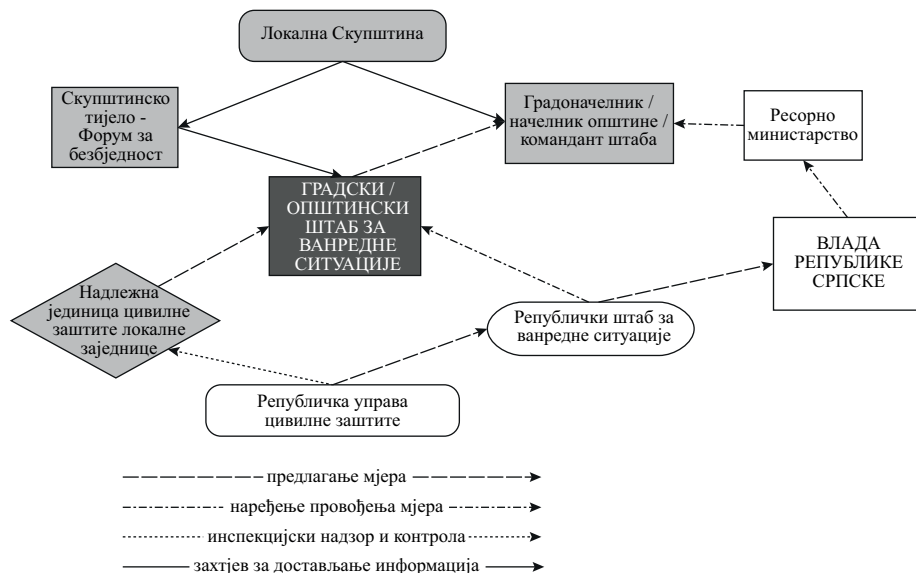
Резултати истраживања у Бањој Луци указују да се наведени начин надзора не спроводи. Скупштина града Бања Лука у посматраном периоду од 2010. до 2020. године никада није затражила извјештај о раду Градског штаба што потврђују чланови штаба (интервју #1, #5, #9), а један од њих конкретно наводи:

„За вријеме колико сам члан штаба, Скупштине града никада није затражила такав извјештај штаба” (интервју #5).

Током ванредне ситуације, у вези са активностима Градског штаба у сузбијању ширења пандемије вируса корона, настао је проблем у комуникацији између Градског штаба за ванредне ситуације града Бања Лука и Скупштине града. Досадашња пракса која се одражава у томе да Скупштина не тражи извјештај о раду Градског штаба, нити да Градски штаб доставља извјештаје Скупштини града, негативно је утицала на репутацију штаба, што је добило политичку димензију. На сједници Скупштине града која је одржана 5. 3. 2021. године донесени су одређени закључци који обавезују градоначелника/команданта Градског штаба за ванредне ситуације да доставља извјештаје о активностима штаба током трајања ванредне ситуације. Са друге стране, градоначелник је овакве одлуке Скупштине града окарактерисао као својеврсни политички притисак на Градски штаб у циљу представљања широј јавности да штаб није способан да координира и руководи системом у ситуацији пандемије вируса корона. Сигурно је да до ове ситуацију не би дошло да је у претходном периоду била пракса да штаб редовно доставља извјештаје о раду и предузетим мјерама Скупштини града.

У наставку је приказан шематски приказ контроле и надзора Градског штаба за ванредне ситуације града Бања Лука од стране Републичке

управе цивилне заштите Републике Српске, Скупштине града Бања Лука, Владе Републике Српске и Републичког штаба за ванредне ситуације.

Дијаграм: Контролно-надзорни односи у систему заштите и спасавања у односу на локалне штабове за ванредне ситуације

ЗАКЉУЧАК

Штабови за ванредне ситуације као стручно-оперативна тијела имају велики значај у управљању ванредним ситуацијама. Њихова улога није само реактивна – када се заједница суочи са одређеном пријетњом, већ и проактивна, како би се предузеле мјере које ће систем заштите и спасавања учинити ефикаснијим, а заједницу отпорнијом на будуће кризе. У том смислу, контрола и надзор над радом штабова за ванредне ситуације је посебно значајна. На основу овог истраживања можемо закључити да постоје три механизма надзора над радом штабова за ванредне ситуације у јединицама локалне самоуправе у Републици Српској: 1) инспекцијски надзор Републичке управе цивилне заштите, 2) надзор скупштина у јединицама локалне самоуправе које су уједно и оснивачи локалних штабова за ванредне ситуације, 3) надзор Републичког штаба за ванредне ситуације. Резултати истраживања потврђују да се ти видови надзора не врше у граду Бања Лука. Такав приступ чини систем заштите

и спасавања у граду Бања Лука рањивим. Истраживање је спроведено у једној јединици локалне самоуправе – Граду Бања Лука, највећој политичко-територијалној јединици и административном центру Републике Српске. За сагледавање стања на нивоу Републике Српске потребно је извршити истраживања и у осталим јединицама локалне самоуправе. Такође, указујемо на одређене нормативне недоречености које отежавају ефикасно функционисање система заштите и спасавања у Републици Српској. Потребно је анализирати компаративна законска рјешења и ефикасност њихове примјене у вези са надзором и контролом штабова за ванредне ситуације.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, D. (2002). *Principles of Emergency planning and Management*, Harpenden: Terra Publishing.
- Arias-Hernandez, R. & Fisher, B. (2013, January): A qualitative methodology for the design of visual analytic tools for emergency operation centers. In *2013 46th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 126–135). IEEE.
- Букајловић, Д. (2021). *Кризни менаџмент у природним катастрофама – улога штабова за ванредне ситуације*. Мастер рад. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука.
- Закон о заштити и спасавању ванредним ситуацијама („Службени гласник Републике Српске”, број 121/12, 46/17 и 111/21).
- Kržalić, A. (2011). Pregled reforme sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini.
- Кульба В. В., Архипова Н. И. (1998): *Управление чрезвычайных ситуациях*, Москва, здательский центр Российского государственного гуманитарного университета.
- Lurås, H. (2014). Democratic Oversight in Fragile States: The Case of Intelligence Reform in Bosnia and Herzegovina. *Intelligence and National Security*, 29(4), 600–618.
- Lutz, L. D. & Lindell, M. K. (2008): Incident command system as a response model within emergency operation centers during Hurricane Rita. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 16(3), 122–134.
- Onorati, T., Díaz, P., & Carrion, B. (2019): From social networks to emergency operation centers: A semantic visualization approach. *Future Generation Computer Systems*, 95, 829–840.
- Ryan, M. (2013): Planning in the emergency operations center. *Technological forecasting and social change*, 80(9), 1725–1731.
- Теранић, П. (2011). Ко чува чуваре – Контрола система безбједности у БиХ. Бања Лука: Banja Luka College i Besjeda.

Теранић, П. и Башкало, Д. (2021). Питање контроле цивилне обавјештајне службе у Босни и Херцеговини. *Журнал за безбједност и криминалистику*, 3(2), 23–33.

Hubbard, E. (2006). Democratic Control of Armed Forces: An Analysis of the Role of the Parliamentary Assembly in the Defense Reform in Bosnia and Herzegovina.

CONTROL AND OVERSIGHT OF THE WORK OF EMERGENCY RESPONSE TEAMS IN LOCAL SELF- GOVERNMENT UNITS IN REPUBLIKA SRPSKA

Dragoljub Vukajlović, MA

Civil Protection, Banja Luka

Velibor Lalić, PhD

Faculty of Security Studies, University of Banja Luka

Abstract: Emergency response teams as professional and operational bodies play a significant role in the security system regarding responding to crises. In the system of protection and rescue of Republika Srpska, emergency response teams, which are formed at the levels of Republika Srpska and cities/municipalities, are responsible for emergency management. This paper analyzes the control and oversight of the work of emergency response teams in local self-government units in Republika Srpska. Our research was conducted in Banja Luka, encompassing the most complex professional operational body – the City Emergency Response Team of the City of Banja Luka. The research is mostly based on a qualitative research approach, using interviews and secondary data analysis. The findings of this research indicate normative ambiguities and the insufficient use of the existing mechanisms of control and oversight of emergency response teams in local self-government units. The methodological approach used in this research can be applied to all local self-government units in Republika Srpska in order to identify problems regarding control and oversight of the work of emergency response teams.

Keywords: emergency response teams, local self-government unit, control, oversight.

АНАЛИТИЧКИ МОДЕЛ ДИСПЕРЗИЈЕ АЕРОПОЛУТАНАТА ИЗ СТАЦИОНАРНИХ ТАЧКАСТИХ ИЗВОРА

Проф. др Стево Јаћимовски*

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Проф. др Горан Јованов

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Апстракт: Под загађењем ваздуха обично подразумевамо присуство одређене концентрације гасовитих и честичних загађивача у атмосфери. Стационарним и тачкастим извором загађења ваздуха називамо непокретан извор емисије загађивача, као што је, на пример, индустријско постројење. Брзина ширења загађења из тачкастог извора је одлучујући параметар када говоримо о утицају загађења на природне ресурсе или изграђене објекте, али је најважнији њен утицај на људско здравље. Моделовање процеса дисперзије загађивача ваздуха је важан инжењерски алат у истраживању утицаја загађења на природну средину. У раду је дато аналитичко решење транспортне дводимензионалне градијентне једначине адвективне-турбулентне дифузије у стационарном стању, за одговарајуће граничне услове. У случају када су коефицијенти дифузије константне величине, решење једначине адвективне-турбулентне дифузије у стационарном стању је идентично са изразом за концентрацију полутаната добијеног на основу Гаусовог модела. Овај модел је погодан за прецизно предвиђање нивоа концентрације емитованих полутаната у близини извора као и даље низ ветар. Параметри неопходни за конкретне прорачуне су усвојени из литературних података.

Кључне речи: аналитички модел, дисперзија полутаната, турбулентна дифузија, стање атмосфере, тачкасти извор

УВОД

У свету расте забринутост због све већег глобалног загађења животне средине, посебно услед повећаног броја инцидената окончаних загађењем ваздуха, тла и воде у многољудним градовима широм света.

* Стево Јаћимовски је редовни професор на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду, имејл: stevo.jacimovski@kpu.edu.rs

Због схватања значаја проучавања и спречавања загађења животне средине, информације о полутантима и њиховом утицају на живи свет постају све доступније.

Проблем загађења ваздуха је глобални проблем јер погађа практично све земље у свету тј. све њихове регионе, насеља, социоекономске и старосне групе. Постоје важне географске разлике у изложености загађењу ваздуха. Грађани Африке, Азије и Средњег Истока удишу много веће концентрације полутаната од осталих у свету.

Према подацима Светске здравствене организације, загађење ваздуха је највећа претња очувању животне средине и годишње је одговорно за један од девет смртних случајева, што је око три милиона људи сваке године. Само једна од десет особа живи у градовима који испуњавају стандарде о квалитету ваздуха. Због тога смо суочени са постојањем великог броја оболелих од хроничних неинфективних обољења (болести срца и органа за дисање), која утичу на квалитет живота људи, али и на економски развој друштва (Brown, 2002). Може се рећи да квалитет ваздуха представља маркер одрживог развоја друштва (Neira, 2016.).

Атмосферско загађење је глобално, јер од тога не страдају само они који доводе до загађења, већ и остали субјекти и остале земље због примеса канцерогених супстанци на велика растојања.

Примесе које достављају у атмосферу су по својој структури гасовите, чврсте и течне супстанце. Од тога су гасовите супстанце (CO , CO_2 , једињења сумпора, оксиди азота, органска једињења) 90% примеса. Маса чврстих супстанци у примесама је 10% (прашина, тешки метали, радиоактивне супстанце, минералима и органским једињењима). Количине течних примеса (сумпорна киселина) мале су у поређењу са гасним и чврстим примесама.

Од физичко-хемијских примеса посебну улогу играју оксиди сумпора и азота, јер њихово постојање је узрок стварања тзв. киселих киша. Процеси, захваљујући којима ови оксиди излазе у атмосферу су врло сложени и зависе од много фактора, укључујући метеоролошке услове, рељефност површине, седиментацију итд.

Када говоримо о загађењу ваздуха опасном по људе, најчешће мислимо на постојање недозвољених концентрација честичне материје у ваздуху. Најважније компоненте честичног материјала су сулфати, нитрати, амонијак, натријум-хлорид, угљена прашина, минерална прашина и вода.

Честице малих димензија имају велики утицај на здравље живог света и у малим концентрацијама. Највећу опасност представљају чести-

це пречника мањег од $10\ \mu\text{m}$ које могу да продру дубоко у плућа (Guo, 2020). Међу њима су посебно значајне честице чије су димензије мање од $2.5\ \mu\text{m}$ и њихова концентрација се најчешће користи као представник индикатора изложености загађењу ваздуха ($\text{PM}_{2.5}$) (Calmet, 2018).

Мониторинг квалитета ваздуха у великим градовима света, који је вршен у периоду од 2008. до 2013. године, указао је на повећање концентрације честица $\text{PM}_{2.5}$ од 8% (Neira, 2016). Поред унапређења мреже станица за мониторинг ваздуха, истраживачи, научници и међународне организације удружују напоре да развију што прецизније математичке моделе за прорачун концентрација и изложености популације првенствено честичном загађењу.

Сама идеја о моделовању ширења полутаната настала је двадестих година XX века. Основни циљ је био да се процени ширење бојних отрова који су коришћени на ратиштима. Идеја се касније пренела на процену утицаја ширења полутаната у индустријским областима.

Интерес за бављење проблемом загађења стално расте, посебно када је у питању безбедност људи. Проблеми загађења животне средине након дешавања природних катастрофа или катастрофа приликом транспорта радионуклеотида или биолошких и хемијских агенаса су врло актуелни (Buitjes, 2010).

МОДЕЛОВАЊЕ ПРОЦЕСА ЗАГАЂЕЊА ВАЗДУХА

Мерења концентрације загађивача дају важне квантитативне информације о стању квалитета ваздуха на специфичним локацијама у одређеном тренутку. Она не могу указати на разлоге који су довели до проблема са квалитетом ваздуха.

Физика транспорта или дисперзије честица је комплексна област која обухвата и математички описује расподелу концентрације честица загађивача услед процеса адвекције и турбулентне дифузије који управљају ваздушним масама у близини тла. Она представља базу за моделовање процеса ширења загађивача.

Моделовање загађења ваздуха даје комплетан детерминистички опис настанка проблема загађења ваздуха, укључујући и анализу узрочно-последичних веза између различитих параметара (броја и распореда извора емисије загађивача, топографије терена у околини извора, метеоролошких услова као што су правац и брзина ветра, стабилност атмосфере и температурни градијенти, физичко-хемијских промена загађивача итд), као и неке смернице о примени мера за ублажавање последица загађења.

Резултати примењеног модела могу да нам послуже и за процену одговарајућих локација за постављање мерних станица, за различите законске, истраживачке или форензичке апликације (Daly, 2007; Никезић, 2011).

МАТЕМАТИЧКА ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА И МЕТОД РЕШАВАЊА

Код математичког моделовања атмосферске дисперзије полутаната користе се различити приступи. Они се у основи деле на статистичке и детерминистичке. У детерминистичком приступу до налажења концентрације полутаната у функцији растојања од извора долази се решавањем парцијалне диференцијалне адвективно-дифузионе једначине. Решења ове једначине се добијају нумерички, аналитички или комбинацијом аналитичког и нумеричког приступа (Тошић, 2018). Расподела концентрације полутаната са растојањем од извора у правцу низ ветар добија се коришћењем познатих брзина емисије честица из извора и на основу метеоролошких података.

Једначина која описује градијентно, адвективно-турбулентно струјање честица полутаната је у општем случају облика (Chanady, 1973; Crank, 1975):

$$\frac{\partial C}{\partial t} + u \frac{\partial C}{\partial x} + v \frac{\partial C}{\partial y} + w \frac{\partial C}{\partial z} = \frac{\partial}{\partial x} K_x \frac{\partial C}{\partial x} + \frac{\partial}{\partial y} K_y \frac{\partial C}{\partial y} + \frac{\partial}{\partial z} K_z \frac{\partial C}{\partial z} - \zeta C + C \quad (1)$$

где су u , v , w брзине ветра у правцу одговарајућих оса, K_x , K_y , K_z коефицијенти дифузије дуж тих оса, ζ коефицијент трансформације (хемијске промене) полутаната, а C представља члан који карактерише извор полутаната.

Почетни задати услови су да је струјање атмосфере стационарно ($\frac{\partial C}{\partial t} = 0$), да је ветар усмерен дуж x осе, тако да се узима да је $v = 0$, јер су хоризонтална дифузиона кретања у атмосфери мала. Како је z оса вертикална, брзина w има знак минус за тешке честице, јер она представља брзину таложења честице. За лаке честице ову брзину сматрамо $w \approx 0$. У раду је анализиран случај дисперзије лаких честица код којих не долази до хемијских трансформација. Тада онда важи: $w = 0$; $\zeta = 0$ (Kumar, 2010).

Такође, сматраћемо да су коефицијенти дифузије функције од координате x

$$K_y(x); K_z(x) \quad (3)$$

а да су особине извора дате као

$$C = \frac{Q}{u} \delta(x) \delta(y) \delta(z - H); \quad H = h + \Delta h \quad (4)$$

где је H ефективна висина перјанице полутаната, h висина извора (димњака), а Δh је пораст димне перјанице изнад висине димњака и зависи од метеоролошких особина атмосфере у датом тренутку.

Партикуларно решење парцијалне диференцијалне једначине адвективне турбулентне дифузије зависи од граничних услова. Претпостављени гранични услови за налажење решења ове једначне су следећи (Stockie, 2011):

1. Загађивач се емитује константном брзином $Q[kg/s]$ из тачкастог извора са координатама $\vec{x}(0,0,H)$ смештеног на висини $X[m]$ од површине. Термином *извор* сматраћемо члан $S(\vec{x}) = Q\delta(x)\delta(y)\delta(z-H)$ где је δ Диракова делта функција.
2. Брзина ветра је константна и има јединицу $[m/s]$ усмерена је дуж позитивног смера x осе, има координате $\vec{u}(u,0,0)$; $u > 0$.
3. Решење је за стационарни случај, што одговара ситуацији када је брзина ветра константа и остали параметри не зависе од времена и што је случај када је време анализе процеса ширења полутаната довољно велико.
4. Коефицијенти турбулентне дифузије $[m^2/s]$ јесу функције положаја само на оси у правцу ветра од извора, тј. x оси.
5. Брзина ветра је довољно велика за ефекат дифузије у смеру x осе, па је процес дифузије занемарљив у односу на процес адвекције дуж те осе тако да се члан $\frac{\partial}{\partial x} \left(K_x \frac{\partial C}{\partial x} \right)$ у једначини (1) може да занемари.
6. Варијације у топографији су безначајне, па се може узети да је површина равна тј. $z = 0$.
7. Полутанти не продиру у земљиште.

Уз све наведене услове, једначина адвективне турбулентне дифузије честица из стационарног тачкастог извора добија следећи облик (Китаг, 2016):

$$u \frac{\partial C}{\partial x} = K_y \frac{\partial^2 C}{\partial y^2} + K_z \frac{\partial^2 C}{\partial z^2}; \quad 0 \leq x < \infty; \quad -\infty < y < \infty; \quad 0 \leq z < \infty \quad (5)$$

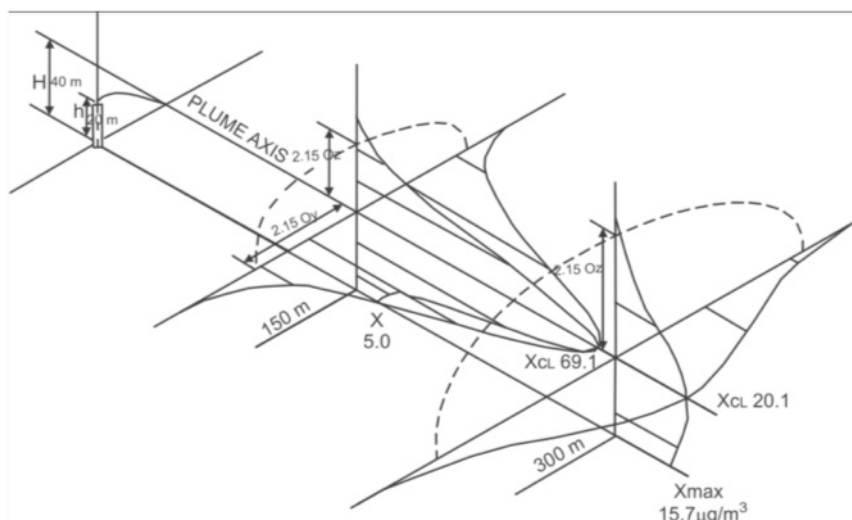
Решење једначине (5) добија следећи облик (Sienfeld, 2016):

$$C(x, y, z) = \frac{Q}{2\pi u \sigma_y(x) \sigma_z(x)} \exp\left(-\frac{y^2}{2\sigma_y^2(x)}\right) \cdot \left\{ \exp\left[-\frac{(z-H)^2}{2\sigma_z^2(x)}\right] + \exp\left[-\frac{(z+H)^2}{2\sigma_z^2(x)}\right] \right\} \quad (6)$$

при чему су дисперзије σ_y^2, σ_z^2 функције координате x и повезане су са коефицијентима дифузије на следећи начин:

$$\sigma_y^2(x) = 2K_x \frac{x}{u}; \quad \sigma_z^2(x) = 2K_z \frac{x}{u} \quad (7)$$

Коначно се види да се решавањем једначине адвективне турбулентне дифузије, за случај константних дифузионих коефицијената, добија добро познати израз за концентрације ширења аерополутаната из Гаусовог модела (Jaćimovski, 2017).

Слика 1. Пример расподела полутаната из стационарног извора према Гаусовом моделу (Lazaridis, 2011)

На површини земље, када је $z = 0$, концентрација полутаната је дата као:

$$C(x, y, 0) = \frac{Q}{2\pi i \sigma_y \sigma_z} \exp\left(-\frac{(y^2 + H^2)}{2\sigma_z^2}\right) \quad (8)$$

На централном делу перјанице, када је $y = 0$, може се наћи максимална концентрација полутаната на површини земље и она износи

$$C_{\max} = \frac{2Q}{\pi i H^2 e} \frac{\sigma_z}{\sigma_y} \quad (9)$$

где је $e=2,78...$ Ојлеров бесконачан децималан број који чини основу природних логаритама. Растојање по x оси на коме се постиже максимална вредност концентрације се може наћи на следећи начин. Дисперзија по z оси се налази из израза $\sigma_z(x_{\max}) = \frac{H}{\sqrt{2}}$, а растојање $x_{\max}$ се налази из вредности за σ_z на основу одговарајуће класе стабилности атмосфере.

ИЛУСТРАТИВНИ ПРИМЕР

Општи број честица који загађују атмосферу је неколико стотина. Од физичко-хемијских примеса који се из извора емитују у атмосферу посебну улогу играју оксиди сумпора и азота, јер њихово постојање је узрок стварања тзв. киселих киша. Процеси, захваљујући којима се ови оксиди емитују у атмосферу су врло сложени и зависе од много фактора, укључујући метеоролошке услове, рељефност површине, седиментацију итд.

Сумпор-диоксид SO_2 је други по распрострањености гас. Највише најстаје сагоревањем угља у топланама и домаћинствима. Сумпор-диоксид у комбинацији са чврстим честицама и влагом изазива обољење плућа.

У моделовању ширења полутаната стање атмосфере битно утиче на њихову дистрибуцију. То се, пре свега, односи на пораст димне перјанице Δh изнад извора, а потом и на величине дисперзија σ_y, σ_z .

Утицај сунчевог зрачења и брзине ветра на стабилност навело је Пасквила да идентификује стабилност класа на скали од А (врло

нестабилне) до G (веома стабилне). Његова подела на класе стабилности је дата у табели 2.

Табела 2. Класе стабилности атмосфере по Пасквилу (Hanna, 1982)

Брзина ветра на 10м у м/с	Класе стабилности				
	Дан			Ноћ	
	Сунчано			Облачно	
	Јако	Умерено	Слабо	Мало облачно	Углавном јасно
Област	1	2	3	4	5
< 2	A	A-B	B	G	G
2-3	A-B	B	C	E	F
3-5	B	B-C	C	D	E
5-6	C	C-D	D	D	D
>6	C	D	D	D	D

Брзина ветра на висини димњака се одређује као $u_s = u_{z_0} \left(\frac{z_s}{z_0} \right)^p$ где се експонент p одређује из класа стабилности атмосфере према следећој табели 3 (Hanna, 1982).

Табела 3. Вредности експонента p према класама стабилности атмосфере

Класа стабилности	Рурална средина	Урбана средина
A	0,07	0,15
B	0,07	0,15
C	1	0,2
D	0,15	0,25
E	0,35	0,3
F	0,55	0,3

У вези са одређивањем пораста димне перјанице постоји обимна литературе. За налажење Δh потребно је имати пуно података о особинама самог извора полутаната. У пракси Δh се може проценити на основу стабилности атмосфере.

Величина дисперзија се према Бригсу може изразити као у табели 4 (Hanna, 1982).

Табела 4. Категорије стабилности атмосфере по Пасквилу и коефицијенти дисперзије према Бригсу

Пасквилове категорије	$\sigma_y(x)$	$\sigma_z(x)$
На отвореном (рурална средина)		
A	$0,22x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,20x$
B	$0,16x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,12x$
C	$0,11x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,08x(1+0,0002x)^{-0,5}$
D	$0,08x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,06x(1+0,0015x)^{-0,5}$
E	$0,06x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,03x(1+0,0003x)^{-0,5}$
F	$0,04x(1+0,0001x)^{-0,5}$	$0,016x(1+0,0003x)^{-0,5}$
Урбана средина		
A-B	$0,32x(1+0,0004x)^{-0,5}$	$0,024x(1+0,001x)^{-0,5}$
C	$0,22x(1+0,0004x)^{-0,5}$	$0,20x$
D	$0,16x(1+0,0004x)^{-0,5}$	$0,14x(1+0,0003x)^{-0,5}$
E-F	$0,11x(1+0,0004x)^{-0,5}$	$0,08x(1+0,0015x)^{-0,5}$

За одређивање ових дисперзија користе се и следеће релације, према методологији Брукхејвн лабораторије:

$$\sigma_y = \alpha x^\beta; \quad \sigma_z = \gamma x^\delta$$

где су α , β , γ , δ коефицијенти који зависе од стабилности атмосфере и рељефа површине и одређују се експериментално. Вредност ових коефицијената је дата у табели 5 (Lazaridis, 2011).

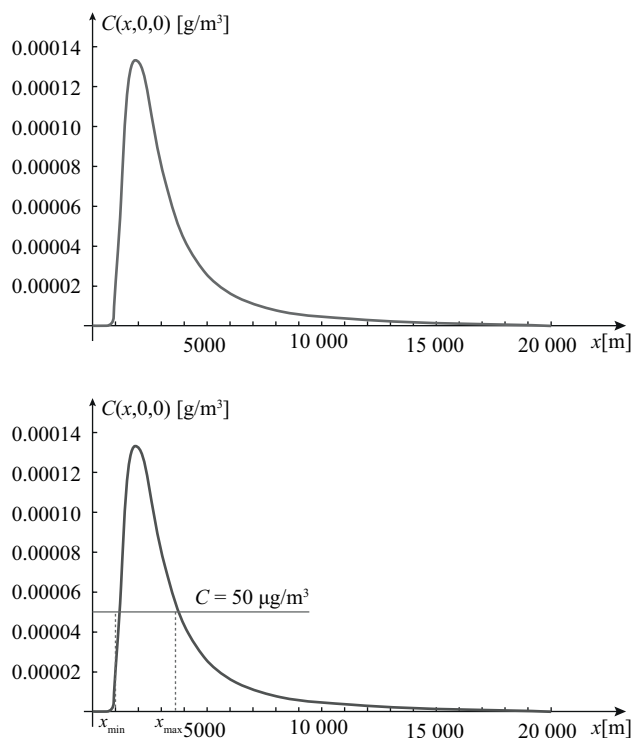
Табела 5. Коефицијенти дисперзије према Брукхејвн лабораторији

		α	β	γ	δ
Врло нестабилна	A	0,527	0,865	0,28	0,90
Нестабилна	B	0,371	0,866	0,23	0,85
Слабо нестабилна	C	0,209	0,897	0,22	0,80
Неутрална	D	0,128	0,905	0,20	0,76
Стабилна	E	0,098	0,902	0,15	0,73
Врло стабилна	F	0,065	0,902	0,12	0,67

Табела 6. Усвојене вредности параметара за илустративни пример

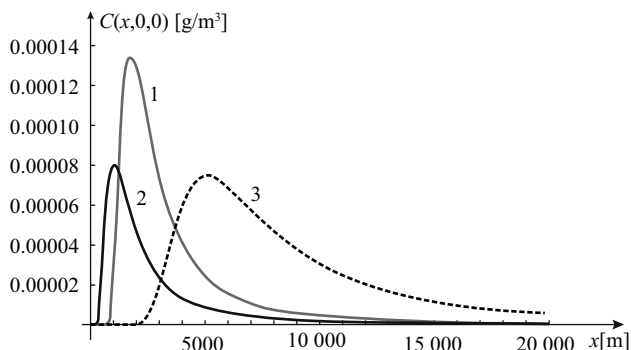
$h[m]$	$\Delta h[m]$	$U_{z0}[m/s]$
40	247	4,6

Коефицијенте дисперзије одређујемо по Бригсовој методологији, за ситуацију у руралној средини. График димензионе зависности расподеле концентрације полутаната је дат на слици 2.

Слика 2. Распореда полутаната за неутралну стабилност атмосфере

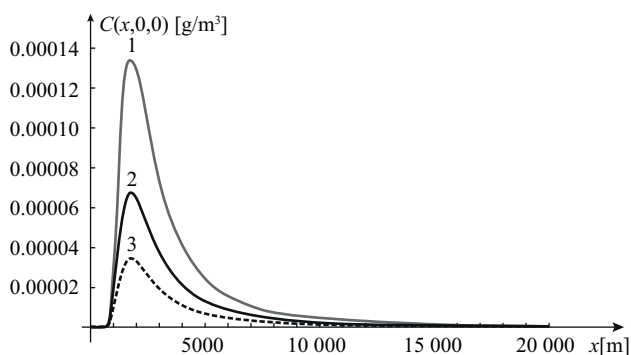
Са графика се види да је концентрација полутаната у близини извора (димњака) занемарљива. За усвојене податке тај простор је ширине око 800 m од извора. Затим, концентрација полутаната нагло расте и постиже свој максимум, на око 2000 m од извора, после чега лагано опада и шири се на велика растојања и до 20.000 m од извора. Максимум концентрације за усвојене параметре износи око $130 \mu\text{g/m}^3$. Како је дозвољена концентрација за CO_2 , $C_d = 50 \mu\text{g/m}^3$, за ову ситуацију налазимо да је зона у којој је вредност концентрације полутаната већа од дозвољене у границама од $x_{\min} = 1183 \text{ m}$, до $x_{\max} = 3713 \text{ m}$.

Слика 3. Распредела концентрација у зависности од класа стабилности (1- класа D, 2- класа A, 3- класа F)

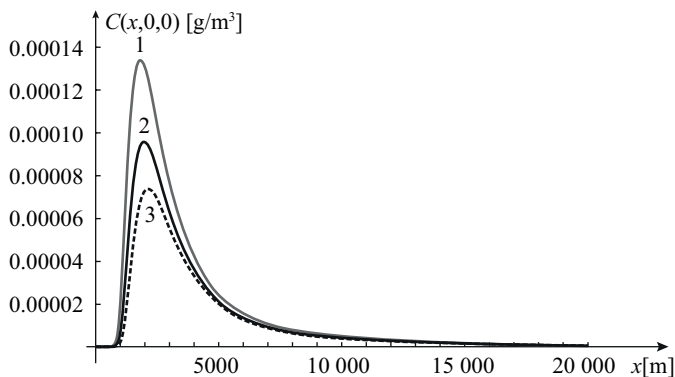
У раду је даље анализирана зависност расподеле концентрације полутаната од класа стабилности атмосфере. Узете су класа A, класа D и класа F у разматрање. Сви параметри су као и у претходном случају, осим пораста димне перјанице Δh и брзине струјања ваздуха изнад извора y_c који зависе од класе стабилности атмосфере. Резултат је дат на слици 3.

Са графика на слици 3 се може закључити да се при стабилној атмосфери максимум концентрације полутаната помера даље од извора и да је вредност максимума концентрације нижа него у случају неутралне и нестабилне атмосфере. Такође, са слике 3 види се да се у случају нестабилне атмосфере максимум концентрације прво постиже, да је он већи него у случају стабилне атмосфере, а мањи него у случају неутралне атмосфере. Простор у коме је концентрација полутаната око извора занемарљива је најмањи у случају нестабилне атмосфере.

Слика 4. Распредела концентрације полутаната за различите снаге извора и исту класу стабилности атмосфере (D) (1- $Q=200$ g/s, 2- $Q=100$ g/s, 3- $Q=50$ g/s)

На слици 4 је приказана расподела концентрације полутаната у зависности од различитих снага извора. Види се да су максимуми концентрације полутаната пропорционални снази извора, а да је растојање на коме се постиже максимум концентрације полутаната приближно исто, тј. не зависи од снаге извора.

Слика 5. Расподела концентрације полутаната у зависности од висине извора (1- $h=40$ m, 2- $h=80$ m, 3- $h=120$ m) за исту класу стабилности атмосфере (D)

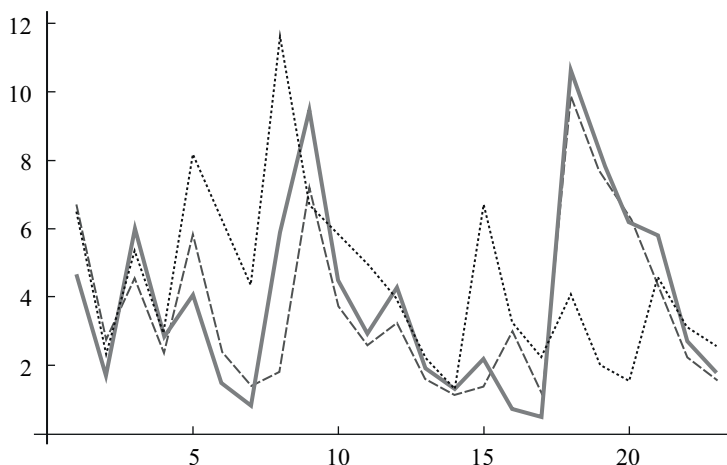
Са слике 5 се види да је максимум концентрације полутаната обрнуто пропорционалан висинама извора (димњака). Растојање од извора на којима се постиже максимум концентрације је приближно исто у свим случајевима.

ПРОВЕРА ВАЛИДНОСТИ МОДЕЛА

У Копенхагену је 1987. године рађен експеримент у коме су мерене вредности концентрације SF_6 у одређеном временском периоду за различите класе стабилности атмосфере (Грунинг и други, 1987). Резултати мерења су, преко тзв. нормализоване концентрације $C/Q[10^{-4} \text{ s m}^{-2}]$ дати у табели 7. Такође, у табели 7 дате су нормализоване вредности концентрације израчунате према Гаусовом моделу, за исте услове као у експерименту.

Табела 7. Упоредне вредности мерених и израчунатих по Гаусовом моделу нормализованих концентрација C/Q

$x[m]$	Класе стабилности	$U_{20}[m\ s^{-1}]$	Мерене вредности $C/Q[10^{-4}\ s\ m^{-3}]$	Рачунате вредности $C/Q[10^{-4}\ s\ m^{-3}]$ према Бригсу	Рачунате вредности $C/Q[10^{-4}\ s\ m^{-3}]$ према Брукхејвн лабораторији
1900	A	2,1	6,48	6,70	4,67
3700	A	2,1	2,31	2,73	1,68
2100	C	4,9	5,38	4,57	6,03
4200	C	4,9	2,95	2,36	2,84
1900	B	2,4	8,20	5,86	4,09
3700	B	2,4	6,22	2,39	1,47
5400	B	2,4	4,30	1,40	0,82
2100	C	2,5	6,72	1,82	5,87
4200	C	3,1	5,84	7,22	9,51
6100	C	3,1	4,97	3,72	4,48
2000	C	3,1	3,96	2,58	2,92
4200	C	7,2	2,22	3,26	4,31
5900	C	7,2	1,83	1,60	1,93
2000	B	4,1	6,70	1,40	2,21
4100	B	4,1	3,25	3,01	0,74
5300	B	4,1	2,23	1,17	0,50
1900	D	4,2	4,16	9,93	10,62
3600	D	4,2	3,02	7,64	8,25
5300	D	4,2	1,52	6,39	6,18
2100	C	5,1	4,58	4,40	5,79
4200	C	5,1	3,11	2,26	2,73
6000	C	5,1	2,59	1,59	1,81

Слика 7. Упоредне вредности нормализоване концентрације (црна линија – мерене вредности, црвена линија – израчунате нормализоване вредности концентрација према Гаусовом моделу Бригсовим методом, плава линија – према Гаусовом моделу методом Брукхејвн лабораторије)

На слици 7 је дат графички приказ нормализованих вредности концентрације полутаната чије су вредности дате у табели 7.

Из табеле 7 се могу наћи статистички показатељи разлике мерених и предвиђених вредности нормализоване концентрације као што су средња квадратна грешка, коефицијент корелације итд.

Према Хани (Hanna, 1993), статистички параметри неопходни за упоређивање квалитета модела са експериментално одређеним нормализованим концентрацијама су:

$$\text{Нормализована средња квадратна грешка } NSKG = \frac{\langle (C_M - C_G)^2 \rangle}{\langle C_M C_G \rangle}$$

$$\text{Коефицијент корелације } R = \frac{\langle (C_M - \langle C_G \rangle)(C_G - \langle C_G \rangle) \rangle}{\sigma_{C_M} \sigma_{C_G}}$$

$$\text{Однос концентрација } FAC2: 0,5 \leq \frac{C_G}{C_M} \leq 2,0$$

$$\text{Разломачка тенденција } FB = \frac{(\langle C_M \rangle - \langle C_G \rangle)}{0,5(\langle C_M \rangle + \langle C_G \rangle)}$$

У горњим изразима угласта заграда означава средњу вредност величине у гради.

Уколико би модел био савршен, тј. давао резултате идентичне са мереним вредностима, параметри R и $FAC2$ треба да имају вредност 1,0, а параметри $NSKG$ и FB вредност 0,0. Због утицаја случајности на атмосферске процесе, ниједан модел није савршен и поменути параметри никада не достижу идеалне вредности.

У табели 8 дате су вредности ових параметара за случај када се дисперзије одређују на основу Бригсовог и Брукхејвн лабораторије приступа одређивања класе стабилности атмосфере у Гаусовом моделу.

Табела 8. Упоредни приказ статистичких показатеља валидности модела

Случај	Модели	NSKG	R	FAC2	FB
Гаусов модел	Бригсов метод	0,68	0,09	1,06	0,09
	Брукхејвн лабораторија метод	0,54	0,32	1,02	0,21

Из табеле 8 се види да рачунање нормализоване концентрације полутаната у Гаусовом моделу, одређивања дисперзије методом Брукхејвн лабораторије, даје резултате који су усаглашенији са мереним вредностима добијеним у експерименту у односу на Бригсов метод (има мању средњу квадратну грешку, бољу корелацију са мереним вредностима, однос концентрација ближи 1. Једино је нешто лошија разломачка тенденција у односу на Бригсов метод одређивања коефицијента дисперзије).

ЗАКЉУЧАК

У раду је анализирана расподела концентрације једног од најчешћих загађивача ваздуха, а то је сумпор-диоксид који у атмосферу долази сагоревањем различитих горива или процесима прераде сировина у индустријским јединицама. Ширење сумпор-диоксида у атмосферу узето је као пример који је илустровао употребу Гаусовог модела за прорачунавање концентрације загађења ваздуха у ситуацији стабилних временских услова. Иако сваки модел нужно захтева за одговарајућа поједностављења, очигледно је да се математичко моделовање ширења полутаната у атмосферу може израчунати релативно брзо (до 24 сата).

У даљим истраживањима ови математички модели могли би се применити у стварне системе, а подацима добијеним праћењем одређеног подручја у близини извора загађења и употребом Географског информационог система добија се концентрација и смер ширења гасовитих супстанци у односу на геотопографски садржај који је коришћен за анализу и подручје покривености. Даља анализа може се фокусирати на процену утицаја у односу на категорије земљишта и насељених подручја. На тај начин, могло би се добити моћно оружје за превенцију и анализу ширења штетних материја које би помогло побољшању квалитета живота у одређеним областима.

ЛИТЕРАТУРА

- Brown, J. S., Zeman, K. L. & Bennett, W. D. (2002). Ultrafine particle deposition and clearance in the healthy and obstructed lung. *American journal of respiratory and critical care medicine*, 166(9), 1240–1247.
- Builtjes P., Paine R., *The problem – Air pollution*, Chapter 1 of Air Quality Modeling-Theories, Methodologies, Computational techniques and Available Databases and Software, The Envirocomp institute, 2010.

- Calmet, H., Kleinstreuer, C., Houzeaux, G., Kolanjiyil, A. V., Lehmkuhl, O., Olivares, E. & Vázquez, M. (2018). Subject-variability effects on micron particle deposition in human nasal cavities. *Journal of Aerosol Science*, 115, 12–28.
- Chanady G. T. (1973). *Tubulent Diffusion in the Environment*, Dordrecht- Holland / Boston – USA, D. Reidel Publishing Company
- Crank J. (1975). *The Mathematic of Diffusion*, Oxford, Clarendon Press Oxford.
- Gryning, S. E., Holtslag, A. A. M., Irwin, J. S. and Sivertsen, B., 1987, Applied dispersion modeling based on meteorological scaling parameters, *Atmos. Environ.*, 21, 1, 79–89.
- Guo, Y., Wei, J., Ou, C., Liu, L., Sadrizadeh, S., Jin, T., Tang, L., Zhang, Y. & Li, Y. (2020). Deposition of droplets from the trachea or bronchus in the respiratory tract during exhalation: a steady-state numerical investigation. *Aerosol Science and Technology*, 54(8), 869–879.
- Hanna S. R., Briggs G. A., Hosker R. P. Jr. (1982). *Handbook on atmospheric diffusion*, Technical information center U. S. department of energy.
- Hanna, S., J. Chang, and D. Strimaitis., (1993). Hazardous Gas Model Evaluation with Field Observations. *Atmospheric Environment. Part A. General Topics*, Vol. 27, No. 15, pp. 2265–2285.
- Jačimovski, S., Miladinović, S., Radovanović, R. i Ilijazi, V. (2017). Use of Gaussian mathematical model in the distribution of sulphur dioxide into the atmosphere from point source. *Tehnički vjesnik-Technical gazette*, 24 (Supplement 1), 157–162, <https://doi.org/10.17559/TV-20150716093937>
- Kumar P., Sharan M., *Proceedings of Royal Society A*, 466, pp. 383–406, 2010.
- Kumar, P. & Sharan, M. (2016). An analytical dispersion model for sources in the atmospheric surface layer with dry deposition to the ground surface. *Aerosol and Air Quality Research*, 16(5), 1284–1293.
- Lazaridis M. (2011). *First principles of Meteorology and Air Pollutant*, Springer, New York, pp. 201–232
- Neira M. (2016). *Ambient Air Pollution: A global assessment of exposure and burden of disease*. World Health Organization
- Nikezić D. P. i drugi, Modeling air concentration of fly ash in Belgrade emitted from thermal power plants TNTA and TNTB, *Process Safety and Environmental protection* 106(2017) 274–283.
- Seinfeld J. H., Pandis S. N. (2016). *Atmospheric Chemistry and Physics*, New Yersey, J. Wiley & Sons, Inc.
- Stockie J. M., SIAM Review, *Society for Industrial and Applied Mathematics*, Vol. 53, No2, pp. 349–372, 2011
- Тошић Б. С., Шетрајчић Ј. П., Јаћимовски С. К. (2018). *Методи теоријске физике*, Београд, КПУ.

ANALYTICAL MODEL OF AEROPOLUTANTS DISPERSION FROM STATIONARY POINT SOURCES

PhD Stevo Jaćimovski

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Serbia

PhD Goran Jovanov

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Serbia

Abstract: By air pollution we usually mean the presence of a certain concentration of gaseous and particulate pollutants in the atmosphere. Stationary and point sources of air pollution are called stationary sources of pollutant emissions, such as, for example, industrial plant. The speed of spread of pollution from a point source is a decisive parameter when we talk about the impact of pollution on natural resources or built facilities, but the most important is its impact on human health. Modeling the process of air pollutant dispersion is an important engineering tool in researching the impact of pollution on the environment. The paper presents an analytical solution of the transport two-dimensional gradient equation of advective-turbulent diffusion in the steady state, for appropriate boundary conditions. In the case when the diffusion coefficients have constant values, the solution of the equation of advective-turbulent diffusion in the steady state is identical to the expression for the concentration of pollutants obtained on the basis of the Gaussian model. The Gaussian model is suitable for accurately predicting the concentration levels of emitted pollutants near the source and further downwind. The parameters necessary for specific calculations were adopted from the literature.

Key words: analytical model, aeropolutants dispersion, turbulent diffusion, atmosphere condition, point source.

СТРУКТУРНА КЛАСИФИКАЦИЈА НОВИХ ПСИХОАКТИВНИХ СУПСТАНЦИ

Доц. др Саша Мићин*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Данијела Татић

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: Интензиван развој фармакологије довео је до значајног пораста броја синтетских хемијских супстанци које карактерише различити ниво психоактивног дејства на људски организам. Одређене групе ових супстанци нашле су примјену у хуманој медицини, при чему је већи број супстанци синтетизованих у сврху злоупотребе. С обзиром на велики број хемијских једињења, указује се потреба за усаглашеном класификацијом ових материја. У раду је приказана класификација нових психоактивних супстанци (НПС) на основу хемијске структуре узимајући у обзир до сада представљене класификације на основу структурних карактеристика.

Кључне ријечи: нове психоактивне супстанце, хемијска структура.

УВОД

Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал (*UNODC*) дефинисала је термин нове психоактивне супстанце (НПС) као „супстанце за злоупотребу, било у чистом облику или препарату, које нису контролисане Јединственом конвенцијом о опојним дрогама из 1961. или Конвенцијом о психотропним супстанцама из 1971. године, али које могу представљати пријетњу по јавно здравље” (*United Nations Office on Drugs and Crime*, 2021). Слична дефиниција дата је у документу Одлука Савјета 2005/387/JXA од 10. маја 2005. о размјени информација, процјени ризика и контроли нових психоактивних супстанци, израђеног од стране Европског центра за праћење дрога и зависности од дрога (*EMCDDA*). Дефинишу се као „нови наркотик или психотропна дрога, у чистом облику или у припреми, која није под контролом конвенција Уједињених

* Саша Мићин, доцент на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Имејл: sasa.micin@fbn.unibl.org

нација о дрогама, али која може представљати опасност по јавно здравље упоредиву са оном коју представљају супстанце наведене у овим конвенцијама” (*European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*, 2021).

Нове психоактивне супстанце чини велика група различитих хемијских једињења, које представљају аналози постојећих контролисаних лијекова и фармацеутских производа и новосинтетизоване хемикалије створене да oponaшају радње и психоактивне ефекте лиценцираних лијекова и других контролисаних супстанци (*Batisse, Eiden, Peyriere, Djezzar & French, Addictovigilance Network*, 2020).

Уочена је веза између кориштења нових психоактивних супстанци и низа негативних посљедица по различите физиолошке системе човјека, а које се појављују код особа које користе НПС (*Schifano, Orsolini, Papanti & Corkery*, 2017). Осим негативног утицаја на кардиоваскуларни и уринарни систем, веома изражен утицај се испољава на нервни систем који се огледа кроз различите психопатолошке проблеме повезане са уносом НПС. Појаве различитих психоза су повезане са значајном активацијом различитих рецептора као и утицајем на повећање нивоа допамина у људском организму (*Schifano*, 2018). Вишеструко кориштење НПС доводи до смртних исхода, самоубиства, тешких повреда и других штетних ефеката по здравље (*Soria*, 2018).

Са једне стране, појава већег броја различитих хемијских једињења у кратком временском периоду, а са друге, недостатак информација везаних за структурне карактеристике НПС узрокују смањење ефикасности примјене стандардних метода детекције и идентификације (*Fu, Stovee & Elliott*, 2019) као важног сегмента система супротстављања овој негативној појави. Неуједначени приступи класификације НПС су један од фактора који додатно оптерећују различите активности које се спровode са циљем смањења и спречавања злоупотребе ових супстанци.

Класификација НПС са становишта фармакологије и хемијске структуре није у потпуности усаглашена (*Shafi, Berry, Sumnall, Wood & Tracy*, 2020) те се класификација врши на основу различитих критерија (*Tracy, Wood & Baumeister*, 2017). Често кориштени критеријуми за класификацију су хемијска структура, поријекло материја (Лукић, Мицић, Арсић, Недовић & Радосављевић, 2021) и фармаколошко дјеловање на централни нервни систем (*Shafi et al*, 2020). На основу поријекла материја разликују се супстанце природног и синтетичког поријекла. На основу дејства на централни нервни систем врши се подјела на: стимулансе, канабиноиде, халуциногене и депресанте (*Tracy et al*, 2017; *Miliano et al*, 2016). Сличну класификацију су представили Завилска (*Zawilska*) и Војчешек (*Wojcieszak*) засновану на шест главних група супстанци

коју чине психостимуланси, синтетички канабимиметици, психоделична једињења, дисоцијативи, синтетички опиоиди и седативи (Zawilska & Wojcieszak, 2018). Једна од предложених класификација материја на основу хемијске структуре обухвата синтетичке канабиноиде, синтетичке катиноне, фенетилаmine, арилциклохексилаmine, триптаmine, индолалкилаmine, нове синтетичке опиоиде, пиперазине и дизајниране бензодиазепине (Лукић *et al*, 2021). У раду је извршена класификација НПС на основу хемијске структуре узимајући у обзир до сада представљене класификације на основу структурних карактеристика.

СИНТЕТИЧКИ КАНАБИНОИДИ

Синтетички канабиноиди представљају синтетичке супстанце које изазивају ефекте сличне ефектима проузрокованим кориштењем биљног канабиса, односно синтетичка хемијска једињења која oponашају Δ^9 -тетрахидроканабинол (THC) који је примарна активна материја присутна у канабису (Лукић *et al*, 2021). Структурне карактеристике ових једињења омогућавају њихово везивање за канабиноидне рецепторе у људским ћелијама (CB_1 , CB_2). Ове супстанце се на илегалном тржишту налазе под различитим називима као што су „спајс”, „сребрни зачин”, „златни зачин”, „дијамантски зачин”, „јукатанска ватра”, „дим” и „K2” (Auwärter *et al*, 2009). Класификација синтетичких канабиноида на основу хемијске структуре се врши на стандардне канабиноиде, нестандартне канабиноиде, хибридне канабиониде, аминокил индоле, аминокил индазоле, еикозаноиде и остале (Alam & Keating, 2020; Tetley *et al*, 2021).

У групу стандардних синтетичких канабиноида сврстава се синтетички добијен делта-9-тетрахидроканабинол (THC), иначе главни фитоканабиноид присутан у биљном материјалу (марихуана) и његов метаболит 11-хидрокси-делта-9-тетрахидроканабинол који има 3–4 пута јаче дјеловање.

Нестандардне синтетичке канабиноиде представља група супстанци чија хемијска структура садржи основни скелет од циклохексил и фенол функционалне групе, међусобно везане, при чему се на фенолној функционалној групи налази бочни ланац са различитим бројем угљикових атома. Нестандардни синтетички агонист канабиноидних рецептора (SCRAs) под називом CP-47,497 и серија различитих хомолога (CP-47,497-C6, CP-47,497-C8, CP-47,497-C9, CP-55,940, Dimethyl CP-47,497-C8) синтетизована је осамдесетих година од стране компаније Фајзер (Pfizer) у сврху истраживања нових лијекова (Compton, Johnson, Melvin & Martin, 1992). Приликом фармаколошких испитивања зависно-

сти нивоа аналгетичке активности од структурних карактеристика супстанци уочен је значајан ниво канабиноидне активности ових једињења (*Melvin et al*, 1993). Употреба нестандартних синтетичких канабиноида потврђена је хемијском анализом узорака „спајса” поријеклом са тржишта рекреативних дрога (*Atwood, Lee, Straiker, Widlanski & Mackie*, 2011; *Antonides et al*, 2019).

Хибридне синтетичке канабиноиде (*AM-4030*) чине једињења чије су структурне карактеристике комбинација структурних карактеристика стандардних и нестандартних синтетичких канабиноида (*Drake et al*, 1998).

У групу аминокил индола сврставају се једињења које карактерише присуство индолног прстена и различитих супституената у структури супстанце. У зависности од супституента класификација аминокил индола се врши на: нафтоил индоли (*AM-1220*, *AM-2201*, *JWH-015*, *JWH-018*, *JWH-072*, *JWH-387*, *MAM-2201*), фенилацетил индоле (*JWH-201*, *JWH-250*, *JWH-302*, *RCS-8*), бензоил индоле (*AM-694*, *AM-2233*, *RCS-4*, *WIN 48,098*), нафтилметил индоли (*JWH-184*), циклопропил индоли (*FUB-144*, *UR-144*, *XLR-11*), адамантоил индоли (*AB-001*, *AM-1248*), индоли карбоксамиди (*AB-CHMICA*, *APICA*, *APP-CHMICA*, *5F-MN-24*, *CUMYL-5F-PICA*, *MDMB-CHMICA*, *MDMB-FUBICA*, *5F-APICA*) и индоли карбоксилати (*BB-22*, *FUD-PB-22*, *NM-2201*, *FUB-PB-22*) (*Tetty et al*, 2021). Присуство аминокил индола у материјама за конзумацију први пут је детектовано 2008. године (*JWH-018*) (*Auwärter et al*, 2009). Истраживања су показала интензивнији утицај на психотропне ефекте у односу на природни *THC*. Једноставна хемијска синтеза ових материја условила је даљу продукцију хомолога ових материја. У прву генерацију се убрајају *JWH-073*, *JWH-018*, *JWH-250*, а у другу генерацију *RCS-4*, *JWH-122* и *AM2201* (*Dunham, Hooker & Hyde*, 2012).

Аминокил индазоли у својој структури садрже индазолски прстен и супституенте. Класификација аминокил индазола се врши на: нафтоил индазоле (*THJ-018*, *THJ-2201*) и индазол карбоксамиде (*ADB-FUBINACA*, *APINACA*, *5CI-AB-PINACA*, *5F-AB-PINACA*, *5F-AMB-PINACA*, *5F-APP-PINACA*, *5F-MDMB-PINACA*, *AMB-CHMINACA*, *MDMB-CHMINACA*, *FUB-AMB* (*MMB-FUBINACA*, *AMBFUBINACA*)). Експерименталне студије су показале већу распрострањеност и израженији психотропни ефекат у односу на остале синтетичке агонисте канабиноидних рецептора (*Synthetic cannabinoid receptor agonists, SCRAs*) (*Antonides et al*, 2019).

Еикозаноиди су супстанце настале оксидацијом есенцијалних масних киселина у људском организму са улогом вршења контроле над ра-

зличитим тјелесним функцијама (*DeCaterina & Basta*, 2001). Испитивањем синтетичког једињења под називом метанандамид (*AM-356*) уочен је утицај на канабиноидне рецепторе, првенствено на CB_1 рецептор (*Abadji et al*, 1994).

У групи осталих синтетичких канабиноида припада већи број супстанци различитих структурних карактеристика, као што су диарил пирозоли, нафтоил пироли (*Ernst, Krüger, Lindigkeit, Schiebel & Beuerle*, 2012), нафтил метилиндени (*Haschimi et al*, 2021) и материје на бази гама-карболина (*Huffman & Padgett*, 2005; *Haschimi et al*, 2021) које показују сличности у интеракцији ових једињења са канабиноидним рецепторима у односу на традиционалне канабиноиде.

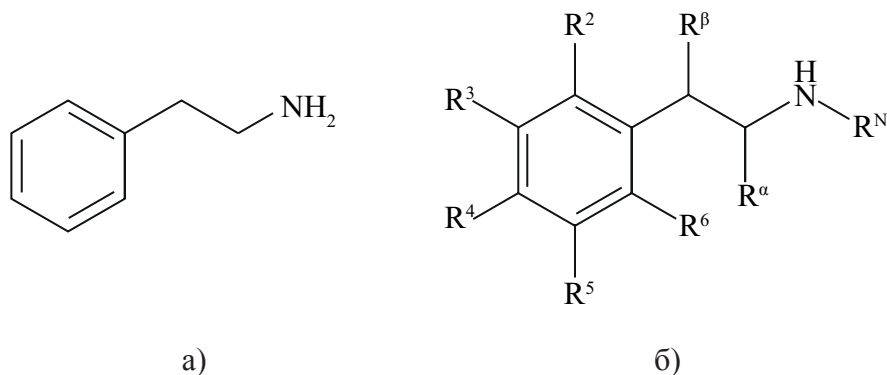
СИНТЕТИЧКИ КАТИНОНИ

Синтетички катинони су деривати катинона. Катинон је главни представник природних катинона, присутан у биљци *Catha edulis* (кат), који показује стимулативно дјеловање на централни нервни систем (стимуланс). Структурно, катинон посједује фенилетиламинско језгро са кетонском функционалном групом ($-C=O$) на позицији β водиковог атома (R^β , слика 16) (*Simmons et al*, 2018). На основу хемијске структуре могу се класификовати у четири групе. Прву групу представљају *N*-алкил једињења и једињења са халогеним или алкилним супституентом на ароматичном прстену (ефедрон, еткатинон, флефедрон, мефедрон, буфедрон, бупропион, амфепрамон). Једињења са другим супституентима, осим претходно наведених, представљају другу групу синтетичких катинона (пентилон, метилон, бутинол). Трећу групу чине аналози природних катинона са *N*-пиролидинил супституентом (*PPP*, *MPPP*, *MOPPP*, *MPHP*, *MPBP*, α -пировалерон). Четврту групу карактерише присуство у структури *N*-пиролидинил и метилен диоксил супституената (*MDPPP*, *MDPV*) (Лукић *et al*, 2021; *EMCDDA*, 2021). Синтетички катинони показују психостимулативно дејство на централни нервни систем, слично ефектима који настају приликом конзумирања кокаина, амфетамина или МДМА („екстази“). Изазивају еуфорију, осјећај повећане емпатије, повећану отвореност и самопоуздање (*Gardos & Cole*, 1971).

ФЕНЕТИЛАМИНИ

Фенетиламине чини велика група хемијских једињења које карактерише присуство фенилног прстена, етилног бочног ланца ($-CH_2-CH_2-$) и

амино групе ($-NH_2$) у хемијској структури (слика 1а). Они представљају деривате једињења фенетиламина који настају замјеном једног или више атома водоника у структури фенетиламина са различитим супституентима (слика 1б).

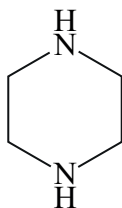
Слика 1. Хемијска структура а) фенетиламина, б) означавање положаја супституената у структури супституисаних фенетиламина

На основу хемијске структуре разликују се двије главне групе супституисаних фенетиламина. Прву групу чине деривати амфетамина. Амфетамин („спид“) представља супституисани фенетиламин, једињење код којег је супституција извршена на позицији α -угљеника (R^a , слика 1б) са метил групом ($-CH_3$). Најзначајнији представници деривата амфетамина су метамфетамин (кристал мет) и 3,4-метилендиоксиамфетамин (MDMA), познат као „екстази“. С обзиром на то да су фармако-токсиколошке карактеристике амфетамина и метамфетмина у значајном мјери испитане, њихова класификација се не може строго подвести под нове психоактивне супстанце (Hill & Thomas, 2011). Другу групу чине једињења код којих је извршена супституција у структури фенетиламина или амфетамина на позицијама 2 и 5 са метокси групом ($-O-CH_3$), (R^2 , R^5 , слика 1б) и на позицији 4 (R^4 , слика 1б). Једињења настала супституцијом структуре фенетиламина се називају тзв. 2Ц серија (2C-B, 2C-C, 2C-D, 2C-E, 2C-F, 2C-G, 2C-I, 2C-N, 2C-P, 2C-CE, 2C-T) (Nelson, Bryant, Aks, 2014) док се једињења настала супституцијом амфетамина називају тзв. 2Д серија (DOB, DOI, DOM, TMA-2) (Maurer, 2010; Zawilska & Wojcieszak, 2018). На основу једињења 2Ц серије урађена је синтеза различитих аналога (бензодифуранил, тетрахидробензофуранил) који су означени суфиксом „fly“ (2C-B-FLY, 2C-I-FLY) (Shulgin & Shulgin, 1991). Једињења чија је синтеза новијег датума, из ове групе НПС, представљају азот-бензил деривати 2Ц-X серије под називом NBOMe (Н-(меток-

сибензил)-2,5-диметоксифенетиламини). Овој групи једињења припадају *25-B-NBOMe*, *25-I-NBOMe* и *25-C-NBOMe* (Elz, Klas, Warnke & Pertz, 2002). На основу психотропног утицаја једињења настала супституцијом амфетамина (2Д серије) припадају класи психостимулативних материја, док се једињења серије 2Ц, *NBOMe* и суфикса *FLY* сврставају у класу халуциногена (психоделици) (Zawilska & Wojcieszak, 2018).

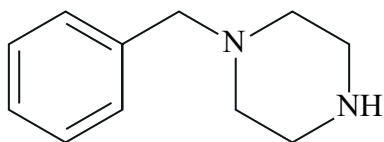
ПИПЕРАЗИНИ

Пиперазини представљају широку групу једињења чију хемијску структуру карактерише присуство структуре пиперазина (слика 2) (Luethi & Liechti, 2020).

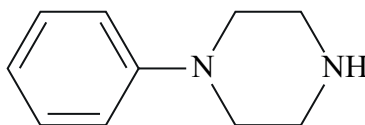

Слика 2. Хемијска структура пиперазина

Имају примјену у хуманој медицини и индустрији. Пиперазини који се користе као „рекреационалне” супстанце могу се класификовати у двије главне групе: бензилпиперазини и фенилпиперазини (Hill & Thomas, 2011).

а)

б)

Слика 3. Хемијска структура а) бензилпиперазина
б) фенилпиперазина

Хемијску структуру бензилпиперазина карактерише присуство структуре пиперазина при чему је водиков атом везан за атом азота у структури пиперазина супституисан бензил групом ($C_6H_5CH_2-$). У ову групу се сврставају *BZP*, *MBZP*, *2C-B-BZP*, *DBZP* и (*MDBZP*).

У структури фенилпиперазина умјесто водиковог атома везаног за атом азота у структури пиперазина, налази се бензенев прстен. Карактеристични представници су *TFMPP*, *CPP*, (*MeOPP*), *mCPP*, *pFPP*, *DCPP*, *MeOP* и *pCPP*. Пиперазини се сврставају у психостимулативна средства.

ТРИПТАМИНИ

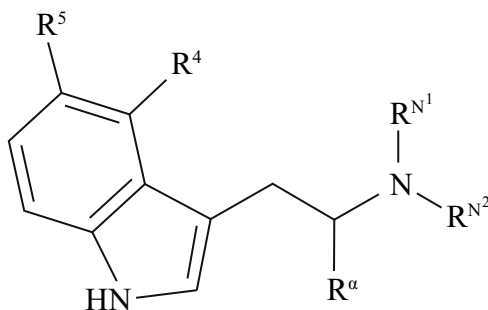
Једињења под називом триптамини у хемијској структури посједују индолну структуру везану са аминок функционалном групом ($-NH_2$) помоћу бочног ланца од 2 атома угљеника и различитим супституентима на различитим положајима (слика 4). Природни, психоактивни триптамини су присутни у појединим врстама гљива из рода *Psilocybe* (псилоцибин, псилоцин, диметилтриптами), биљака рода *Banisteriopsiscaapi* и *Psychotriaviridis* (5-метокси-триптами) и животиња рода *Incilius* (буфотенин) (Lemke & Williams, 2007). Први синтетички психоактивни триптами (диетиламид лизергинске киселине, *LSD*) синтетизован је 1938. године (Хофман), а затим α -метил триптами (*AMT*), 5-метокси-Н,Н-диметилтриптами (*5-MeO-DMT*) и 5-метокси-Н,Н-диизопропилтриптами (*5-MeO-DIPT*) (Araujo et al, 2015). Класификација нових психоактивних супстанци, триптамина, на основу хемијске структуре врши се на три главне групе једињења (Hill & Thomas, 2011).

Прву групу под називом једноставни триптамини чине једињења са структуром триптамина без модификације (супституције) на индолној структури (*DIPT*, *DPT*, *AMT*).

Другу групу представљају једињења са модификацијом на позицији 4 индолног прстена (R^4 , слика 4). У оквиру друге групе супституисаних (модификованих) триптамина налазе се једињења модификована са ацетилокси функционалном групом ($CH_3-C(=O)-O-$) на позицији 4 и идентичним модификацијама на обје позиције на атому азота у аминок групи (слика 4, R^{N1} , R^{N2}) функционалном групом различитом од ацетилокси групе (*4-AcO-DALT*, *4-AcO-DET*, *4-AcO-DIPT*, *4-AcO-DMT*, *4-AcO-DPT*) као и једињења модификована ацетилокси групом на позицији 4 и различитим модификацијама на атому азота у аминок групи, различитим функционалним групама од ацетилокси групе на позицији R^{N1} и R^{N2} (*4-AcO-MIPT*, *4-AcO-MET*). Другу подгрупу чине једињења модификована хидроксилном групом ($-OH$) на позицији 4 и идентичним модификацијама на обје позиције на атому азота у аминок групи (слика 4, R^{N1} , R^{N2}) функционалном групом различитом од хидроксилне групе (*4-HO-DET*, *4-HO-DIPT*, *4-HO-DPT*) те једињења модификована хидроксилном групом на позицији 4 и различитим модификацијама на атому азота у аминок

групи различитим функционалним групама од хидроксил групе на R^{N1} и R^{N2} позицији (4-HO-MiPT, 4-HO-MET) (Tittarelli, Mannocchi, Pantano & Romolo, 2015; United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2013).

Трећу групу сачињавају једињења са модификацијом на позицији 5 индолне структуре (R^5 , слика 4). Модификација је извршена са метокси функционалном групом (OCH_3 -) и идентичним модификацијама на атому азота у amino групи (слика 4, R^{N1} , R^{N2}), функционалним групама различитим од метокси групе (5-MeO-DALT, 5-MeO-DiPT, 5-MeO-DMT, 5-MeO-DPT), те једињења модификована метокси групом на позицији 4 и различитим модификацијама на атому азота у amino групи на R^{N1} и R^{N2} позицији, различитим функционалним групама од метокси групе (5-MeO-MiPT, 5-MeO-MET) (Tittarelli et al, 2015; UNODC, 2013). Синтетички триптамини изазивају изражене халуциногене ефекте (Shulgin & Shulgin, 1997).

Слика 4. Општа структура супституисаних триптамина

Специфичну групу хемијских једињења унутар класе триптамина представљају спојеви код којих је amino група везана за бензенов прстен (слика 4 позиција R^5 , R^4 за разлику од претходно описаних спојева код којих је amino група везана за пиролов прстен (5-(2-аминопропил) индол (5-IT, 5-API).

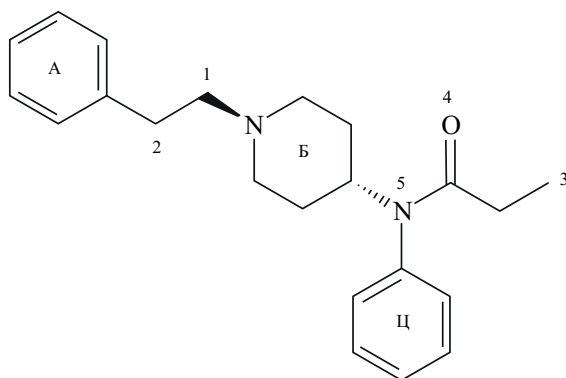
СИНТЕТИЧКИ ОПИОИДИ

Групу хемијских једињења под називом синтетички опиоиди представљају супстанце које показују изражено психоактивно (халуциногенно) дејство слично морфину или хероину (Zawilska & Wojcieszak, 2018). У односу на „традиционалне” опиоиде (хероин) посједују веома изражену потенцију, а самим тим и веома низак праг латентних доза а последи-

ца тога је велики број смртних случајева (услед предозирања) приликом недозвољеног кориштења (*Kathy, Vo, Barr-Walker & Lynch, 2018*). Класификација синтетичких опиоида на основу хемијске структуре се може вршити на фентанил и аналози фентанила и остала једињења.

На основу хемијске структуре, фентанил припада класи фенилпиперидина. Фенилпиперадини су хемијске материје које садрже фенилни остатак (C_6H_5-) (позиција А, слика 5) директно везан за пиперидин (позиција Б, слика 5). (*Kathy et al, 2018*).

Након синтезе фентанила, развијани су и синтетизовани аналози фентанила ради примјене у медицинске и ветеринарске сврхе (мефентанил, фенаридин, α -мефентанил, карфентанил, лофентанил, суфентанил, алфентанил, брифентанил, ремифентанил, трефентанил, мирфентанил). Креирање већег броја нових једињења на основу фентанила омогућено је услед карактеристика хемијске структуре фентанила (централне фенилпиперидинске структуре) (*Vardanyan & Hruby, 2014*). На слици 5 су приказане позиције мјеста модификације на структури фентанила на основу којих су синтетизоване серије једињења аналога фентанила.

Слика 5. Општа структура фентанила

Аналози фентанила у зависности од позиције мјеста модификације у структури фентанила могу се класификовати на аналоге фентанила настале (*Vardanyan & Hruby, 2014*) а) супституцијом на фенилном остатку; супституцијом фенилног остатка са другим хетероцикличким групама (позиција А, слика 5); б) увођењем супституената у етиленски ланац између фенилног остатка и пиперадина (позиција 1, 2, слика 5) α -метил-фентанил; в) замјеном супституента на азотном атому; замјеном азотног атома са кисеоником, сумпором или угљиком (позиција Б, слика 5); г) синтезом структуре отвореног ланца; замјеном пиперидинског прстена с пирролидином, азепином или другим хетероцикличким прсте-

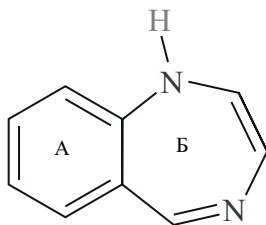
ном; модификацијом супституентима на позицијама 2, 3, 4 пиперидинског прстена (позиција Б, слика 5), (пиролидин, перхидроазепин, 2-метил-фентанил, 3-метил-фентанил, 2,5-диметил-фентанил, карфентанил, суфентанил, алфентанил); д) замјеном пропионил групе са другим алкил супституентима (позиција 3, слика 5); ђ) супституцијом карбонил групе са тиокарбонил групом (позиција 4, слика 5), е) супституцијом атома азота са атомом угљика (позиција 5, слика 5), (1-(етоксикарбонил)-4-(фениламино) пиперидине- 4-карбоксилна киселина, оксазолидин-2,5-дион, пиперидиндикарбоксилат), ж) супституцијом 4-Н-бензеновог прстена са ароматичним и неароматичним групама (позиција Ц, слика 5), (трефентанил, брифентанил); з) спајањем пропиониланилидне групе на орто позицији са анилид фенилиним прстеном (позиција 4 и Ц, слика 5).

У групу осталих једињења сврставају се синтетички опиоиди који посједују хемијску структуру, различиту структури фентанила. Најзначајнији представници ове групе једињења су МТ-45 (аналози пиперазина), АХ-7921 (аналози бензамида), У-47,700 (изомер АХ-7921), исотонитазен и ацетилфентанил (фенилпиперидин) (*Maurer & Brandt*, 2018; Лукић *et al*, 2021)

БЕНЗОДИАЗЕПИНИ

У периоду од средине педесетих до 1960. године развијена су нова средства за смирење под називом бензодиазепини (1,4 бензодиазепин, 7-хлоро-2-(метиламино)-5-фенил-3Х-1,4-бензодиазепин 4-оксид (либриум)). Истраживања су показала да кориштење ових једињења у дужем временском периоду доводи до стварања зависности те су стављена под контролу (*Brunetti, Giorgetti, Tagliabracci, Huestis & Busardò*, 2021). У новије вријеме на илегалном тржишту се, осим „медицинских” бензодиазепина, појављују и немедицински бензодиазепини под називом „дизајнирани бензодиазепини” (*Maurer & Brandt*, 2018). Дизајнирани бензодиазепини представљају једну од класа НПС чија је хемијска структура слична структури медицинских бензодиазепина са различитим функционалним групама од традиционалних медицинских бензодиазепина (*Mastrovito, Papsun & Logan*, 2021). У класу дизајнираних бензодиазепина укључују се фармацеутски лијекови који нису одобрени за медицинску употребу (десхлороетизолам, клоназолам, флубромазепам, дилазепам, пиразолам и меклоназепам), деривати настали модификацијом регистрованих лијекова (флубромазолам) и појединих метаболита легалних бензодиазепина (десметилфлунитразепам и 3-хидроксидесметилфлунитразепам) (*Zawilska & Wojcieszak*, 2019). Са становишта хемијске структуре

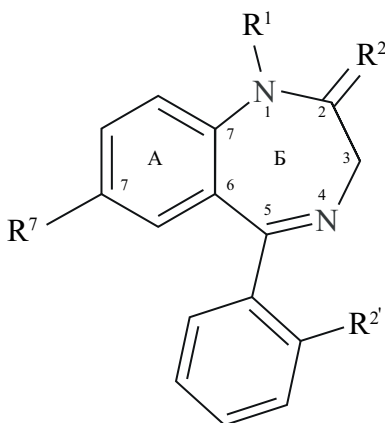
бензодиазепини представљају хемијска једињења у чијој структури је присутан хетероциклички прстенасти систем који сачињавају спојени бензенов (слика 6, позиција А) и диазепински прстен (слика 6, позиција Б) (Moss, 1998).

Слика 6. Хетероциклички прстенасти систем бензодиазепина

Класификација бензодиазепина на основу хемијске структуре се врши на: 1) 1,4-бензодиазепине; 2) 1,5-бензодиазепине; 3) имидазобензодиазепине; 4) тиенодиазепини; 5) тиенотриазолодиазепини 6) триазолодиазепини; 7) оксазолобензодиазепини (Maurer & Brandt, 2018).

Подкласу 1,4-бензодиазепина представљају супстанце код којих се атоми азота налазе на позицијама 1 и 4 (слика 7, позиција 1, 4) у диазепинском прстену (слика 7, позиција Б). У ову групу једињења се сврставају диклазепам, флубромазепам, нифоксипам, клонипразепам, фоназепам, нитемазепам, феназепам, метилциклоназепам и норфлуразепам, а у групу 1, 5-бензодиазепиначине супстанце код којих се атоми азота налазе на позицијама 1 и 5 (слика 7, позиција 1, 5) у диазепинском прстену (слика 7, позиција Б; клобазам).

Слика 7. Структурне позиције бензодиазепина

Структуру имидазобензодиазепина представља имидазолов прстен спојен са Diazepinским прстеном (слика 7, позиција Б) на позиција 1, 2 (слика 7, позиција R^1 , R^2 ; климазолам, лопразолам, мидазолам) (Juergens & Steven, 2012).

За групу тиенодиазепина карактеристичан је Diazepinски прстен спојен са тиофенским прстеном (слика 7, позиција 6, 7) умјесто бензенског прстена (слика 7, позиција А; бентазепам, клотиазепам, етизолам, метизолам, дехлороетизолам).

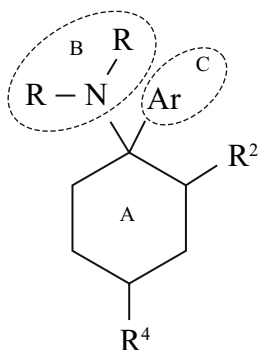
Кад је у структури једињења Diazepinски прстен истовремено спојен са тиофенским прстеном (слика 7, позиција 6, 7) и триазолним прстеном (слика 7, позиција R^1 , R^2), ове супстанце се називају тиенотриазолодиазепини (бротизолам, циклотизолам, десхлороетизолам, етизолам, флуклотизолам, метизолам).

Триазолодиазепини су хемијска једињења које карактерише триазолов прстен спојен са Diazepinским прстеном (слика 7, позиција Б) на позиција 1,2 (слика 7, позиција R^1 , R^2 ; адиназолам, алпразолам, естазолам, триазолам).

Структурну карактеристику оксазолобензодиазепина представља оксазоло прстен спојен са Diazepinским прстеном (слика 7, позиција Б) на позицији 4, 5 (слика 7, позиција 4, 5; оксазолам).

АРИЛЦИКЛОХЕКСАМИНИ

Арилциклохексамини су хемијска једињења чија хемијска структура се састоји од циклохексиламинске јединице (слика 8, позиција А) са везаним арил остатком (слика 8, позиција Ц) и аминском функционалном групом (слика 8, позиција Б). Арилни остатак, типично представља фенилни прстен (C_6H_5-), везан за исти атом за који је везана аминска група. Аминску групу (слика 8, позиција Б) претежно чине секундарни амини или терцијарни циклоалкиламини (Brent et al, 2017). Арилциклохексамини показују дисоцијативне ефекте услед дјеловања на НМДА (*N-methyl-D-aspartate*) рецептор. Истраживања везана за арилциклохексамине су вршена у правцу развоја нових анестетика.

Слика 8. Општа структурна формула арилциклохексамина

На основу карактеристика хемијске структуре разликују се фенциклидин и аналози фенциклидина, кетамини и аналози кетамина, метоксетамини (*MXE*) и остали аналози арил аминоклохексанона.

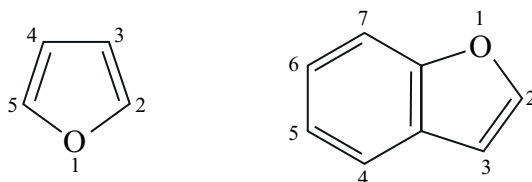
Први познати арилциклохесамин, фенциклидин (пиперидин, *PCP*) синтетизован је 1956. године, а затим и аналози фенциклидина (морфолин (*PCMo*); теноциклидин, (*TCP*); ролициклин; 3-хидрокси фенциклидин (*3-HO-PCP*); 1-пиперидинциклохексанкарбонитрил (*PCC*)) (*Morris & Wallach, 2014*). Хемијску структуру фенциклидина карактерише фенилни прстен који представља арилну групу (слика 8, позиција Ц) и пиперидински остатак ($(CH_2)_5N-$) (слика 8, позиција Б) везан за циклохексиламинску јединицу.

Кетамини и аналози кетамина за разлику од фенциклидина у структури посједују секундарне аmine ($R1-NH-R2$; $R1$ – циклохексаминска јединица) умјесто пиперидинског остатка (слика 8, позиција Б) и модификовани фенолни прстен са атомом хлора на позицији 2 (слика 8, позиција Ц), (кетамин; етициклидин (*PCE*); тилетамин). Кетамини посједују особину хиралности (*Chankvetadze et al, 2002; Brent et al, 2017*).

Метоксетамини представљају групу једињења насталих процесом метоксилације фенциклидина, аналога фенциклидина, кетамина и аналога кетамина. Карактерише их замјена пиперидинског прстена (слика 8, позиција Б) са примарним аминима (R_1-NH_2 ; R_1 – циклохексаминска јединица) и модификацијом фенолног прстена (слика 8, позиција Ц) са метокси групом ($-OCH_3$) на позицији 3 (*3-MeO-PCM*, *3-MeO-PCP*, *2-MeO-PCP*, *4-MeO-PCP*, *MXE*, 2-метокис-кетамин, (*Simmler et al, 2013*). У новије вријеме на илегалном тржишту наркотика појављују се и други аналози арилциклохексамина као што су норкетамини (*N-EK*). (*EMCDDA, 2015*).

БЕНЗОФУРАНИ

Групу хемијских једињења под називом бензофурани карактерише присуство кондензованог бензенског и фуранског прстена (слика 9). Бензофуран представља хетероциклично једињење који услед физичко-хемијских карактеристика представља основу за већи број комплексних једињења. Поједини супституисани бензофурани показују психостимулативан ефекат на људе. Супституенти који се појављују у структури психоактивних супституисаних бензофурана су бочни ланац са два угљикова атома и амино групом на α позицији бочног угљиковог ланца супституисан на позицији 5 (слика 9б, позиција 5) (4-APB, 5-APB, 6-APB), бочни ланац са два угљикова атома и секундарним амином (2-MAPB, 5-MAPB, 6-MAPB), бочни ланац са два угљикова атома и секундарним амином са продуженим угљиковим ланцем 2-EAPB, 5-EAPB, 6-EAPB) (Nichols, Hoffman, Oberlender & Riggs, 1986; Liu, Jia, Qian, Li & Hua, 2017; Hägele, Hubner & Schmid, 2020).

Слика 9. а) хемијска структура фуранског прстена;
б) хемијска структура бензофурана

АМИНОИНДАНИ

Аминоиндани представљају релативно нову класу НПС. Након што је влада Велике Британије, 2010. године ставила под контролу пиперазине и деривате катиона на илегалном тржишту су се појавила нови структурни аналози под називом синтетички аминоиндани (2-AI, 5-AI, MDAI, MDMAI, MMAI, NM-2AI, 1-AI, фенфлумарим (аналог ETAI) (Corkery, Elliott, Schifano, Corazza & Ghodse, 2013). У односу на хемијску структуру, аминоиндани представљају аналоге амфетамина. Карактерише их чврста веза између угљиковог атома у α позицији и ароматичног прстена (Fuller, Baker, Molloy, 1977; Nichols, Oberlender, Burris, Hoffman, Johnson, 1989).

ЗАКЉУЧАК

С обзиром на велики број супстанци, са тенденцијом повећања броја новосинтетизованих једињења различитих хемијских структура, класификација НПС-а са становишта хемијске структуре представља веома сложен проблем. Представљена класификација се заснива на присуству различитих основних структурних система (скелета) који карактеришу одређену групу психоактивних једињења. Информације везане за структурне карактеристике могу значајно помоћи у правцу развоја различитих сегмената супротстављања илегалном кориштењу, нарочито у подручју развоја метода детекције и идентификације НПС. Потреба за јединственом класификацијом је узрокована адекватним одговором на злоупотребу НПС-а.

ЛИТЕРАТУРА

- Abadji, V., Lin, S., Taha, G., Griffin, G., Stevenson, L. A., Pertwee, R. G. & Makriyannis, A. (1994). (R)-methanandamide: A chiral novel anandamide possessing higher potency and metabolic stability. *Journal of Medicinal Chemistry*, 37(12), 1889–1893.
- Alam, R. M. & Keating, J. J. (2020). Adding more “spice” to the pot: A review of the chemistry and pharmacology of newly emerging heterocyclic synthetic cannabinoid receptor agonists. *Drug testing and analysis*, 12(3), 297–315.
- Antonides, L. H., Cannaert, A., Norman, C., Vives, L., Harrison, A., Costello, A., NicDaeid, N., Stove, C. P., Sutcliffe, O. B. & McKenzie, C. (2019). Enantiospecific Synthesis, Chiral Separation, and Biological Activity of Four Indazole-3-Carboxamide-Type Synthetic Cannabinoid Receptor Agonists and Their Detection in Seized Drug Samples. *Front. Chem.*, 7, 321.
- Araujo, A. M., Carvalho, F., de Lourdes Bastos, M., Guerdes dePinho, P. & Carvalho, M. (2015). The hallucinogenic world of tryptamines: an updated review. *Arch Toxicol.*, 89, 1151–1173.
- Atwood, B. K., Lee, D., Straiker, A., Widlanski, T. S. & Mackie K. (2011). CP47,497-C8 and JWH073, commonly found in ‘Spice’ herbal blends, are potent and efficacious CB (1) cannabinoid receptor agonists. *Eur. J. Pharmacol.*, 659(2-3), 139–145.
- Auwärter, V., Dresen, S., Weinmann, W., Müller, M., Pütz, M. & Ferreirós, N. (2009). ‘Spice’ and other herbal blends: harmless incense or cannabinoid designer drugs? *Journal of mass spectrometry*, 44(5), 832–837.
- Batisse, A., Eiden, C., Peyriere, H., Djeddar, S. & French Addictovigilance Network (2020). Use of new psychoactive substances to mimic prescription drugs: the trend in France. *Neurotoxicology*, 79, 20–24.

- Brent, J., Burkhart, K., Dargan, P., Hatten, B., Megarbane, B., Palmer, P. & White. J. (2017). *Critical Care Toxicology Diagnosis and Management of the Critically Poisoned Patient*, (2 ed.) Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Brunetti, P., Giorgetti, R., Tagliabracchi, A., Huestis, M. A. & Busardò, F. P. (2021). Designer Benzodiazepines: A Review of Toxicology and Public Health Risks. *Pharmaceuticals*, 14, 560.
- Vardanyan, R. S. & Hruby, V. J. (2014). Fentanyl-related compounds and derivatives: current status and future prospects for pharmaceutical applications. *Future Med. Chem.* 6(4), 385–412.
- Gardos, G. & Cole, J. O. (1971). Evaluation of pyrovalerone in chronically fatigued volunteers. *Curr Ther Res Clin Exp.*, 13(10), 631–635.
- DeCaterina, R. & Basta, G. (2001). n-3 Fatty acids and the inflammatory response – biological background. *European Heart Journal Supplements*. 3(D), D42–D49.
- Drake, D. J., Jensen, R. S., Busch-Petersen, J., Kawakami, J. K., Concepcion Fernandez-Garcia, M., Fan, P., Makriyannis, A. & Tius, M. A. (1998). Classical/nonclassical hybrid cannabinoids: southern aliphatic chain-functionalized C-6 β methyl, ethyl, and propyl analogues. *Journal of Medicinal Chemistry*, 41(19), 3596–608.
- Dunham, S. J. B., Hooker, P. D. & Hyde, R. M. (2012). Identification, extraction and quantification of the synthetic cannabinoid JWH-018 from commercially available herbal marijuana alternatives. *Forensic Sci. Int.*, 223, 241–244.
- Elz, S., Klas, T., Warnke, U. & Pertz, H. (2002). Development of highly potent partial agonists and chiral antagonists as tools for the study of 5-HT_{2A}-receptor mediated function. *Naunyn-Schmiedeberg's Arch Pharmacol.*, 365(1 Suppl), R29.
- Ernst, L., Krüger, K., Lindigkeit, R., Schiebel, H. M. & Beuerle, T. (2012). Synthetic cannabinoids in „spice-like” herbal blends: First appearance of JWH-307 and recurrence of JWH-018 on the German market. *Forensic Sci. Int.*, 222 (1-3), 216–222.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. New psychoactive substances (NPS). Пепезеро 23. 11. 2021. https://www.emcdda.europa.eu/topics/nps_en
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. European Drug Report 2015: Trends and Developments. Пепезеро 23. 11. 2021 https://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2015_en.
- Zawilska, J., B. & Wojcieszak, J. (2018), Novel Psychoactive Substances: Classification and General Information, y: J., B., Zawilska, (ed), *Synthetic Cathinones*, 11–24, Cham, Switzerland Springer.
- Zawilska, J. B. & Wojcieszak, J. (2019). An expanding world of new psychoactive-substances-designer benzodiazepines. *Neurotoxicology*, 73, 8–16.
- Juergens, M. D. & Steven, M. (2012). Understanding Benzodiazepines. Приступљено 10.01.2022. <https://web.archive.org/web/20120508050910/http://www.csam-asam.org/sites/default/files/pdf/misc/Juergens.pdf>.

- Kathy, P., Vo, K., T., Barr-Walker, J. & Lynch, K. L. (2018). Fentanyl, fentanyl analogs and novel synthetic opioids: A comprehensive review. *Neuropharmacology*, 134, (Part A), 121–132.
- Лукић, Б., Мицић, Р., Арсић, Б., Недовић, Б. & Радосављевић, Ж. (2021). Overview of the major classes of new psychoactive substances, psychoactive effects, analytical determination and conformational analysis of selected illegal drugs. *Open Chemistry*, 19, 60–106.
- Lemke, T. L. & Williams D. A. (2007). *Foye's Principles of Medicinal Chemistry* (6. ed.). Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Liu, C., Jia, W., Qian, Z., Li, T. & Hua, Z. (2017). Identification of five substituted phenethylamine derivatives 5-MAPDB, 5-AEDB, MDMA methylene homolog, 6-Br-MDMA, and 5-APB-NBOMe. *Drug Testing and Analysis*, 9(2), 199–207.
- Luethi, D. & Liechti, M. E. (2020). Designer drugs: mechanism of action and adverse effects. *Archives of Toxicology*, 94, 1085–1133.
- Mastrovito, R. A., Papsun, D. M. & Logan, B. K. (2021). The Development and Validation of a Novel Designer Benzodiazepines Panel by LC–MS–MS. *Journal of Analytical Toxicology*, 45, 423–428.
- Maurer, H. H. (2010). Chemistry, pharmacology, and metabolism of emerging drugs of abuse. *Ther Drug Monit*, 32, 544–549.
- Maurer, H. H. & Brandt, S. D. (2018). *New Psychoactive Substances Pharmacology, Clinical, Forensic and Analytical Toxicology*. Cham, Switzerland : Springer Nature Switzerland AG.
- Melvin, L. S., Milne, G. M., Johnson, M. R., Subramaniam, B., Wilken, G. H. & Howlett AC. (1993). Structure-activity relationships for cannabinoid receptor-binding and analgesic activity: studies of bicyclic cannabinoid analogs, *Mol Pharmacol*, 44, 1008–1015.
- Miliano, C., Serpelloni, G., Rimondo, C., Mereu, M., Marti, M. & De Luca, M. A. (2016). Neuropharmacology of New Psychoactive Substances (NPS): Focus on the Rewarding and Reinforcing Properties of Cannabimimetics and Amphetamine-Like Stimulants. *Frontiers in neuroscience*, 10, 153.
- Morris, H. & Wallach, J. (2014). From PCP to MXE: a comprehensive review of the non-medical use of dissociative drugs. *Drug Testing and Analysis*, 6 (7–8), 614–32.
- Moss, G. P. (1998). Nomenclature of fused and bridged fused ring systems (IUPAC Recommendations 1998). *Pure and Applied Chemistry*, 70(1), 143–216.
- Nelson, M. E., Bryant, S. M. & Aks, S.E. (2014). Hide details Emerging drugs of abuse. *Disease-a-Month*, 60(3), 110–132.
- Nichols, D. E., Hoffman, A. J., Oberlender, R. A. & Riggs, R. M. (1986). Synthesis and evaluation of 2,3-dihydrobenzofuran analogues of the hallucinogen 1-(2,5-dimethoxy-4-methylphenyl)-2-aminopropane: drug discrimination studies in rats. *Journal of Medicinal Chemistry*, 29(2), 302–304.

- Nichols, D. E., Oberlender, R., Burris, K., Hoffman, A. J. & Johnson, M. P. (1989). Studies of dioxole ring substituted 3,4-methylenedioxyamphetamine (MDA) analogs. *Pharmacol. Biochem. Behav.*, 34(3), 571–576.
- Simmons, S. J., Leyrer-Jackson, J. M., Oliver, Ch. F., Hicks, C., Muschamp, J. W., Rawls, S. M. & Olive, M. F. (2018). DARK Classics in Chemical Neuroscience: Cathinone-Derived Psychostimulants. *ACS Chem Neurosci.*, 9(10), 2379–2394.
- Simmler, L. D., Buser, T. A., Donzelli, M., Schramm, Y., Dieu, L-H., Huwyler, J., Chaboz, S., Hoener, M. C. & Liechti, M. E. (2013). Pharmacological characterization of designer cathinones in vitro. *Br. J. Pharmacol.*, 168, 458–470.
- Soria, M. L. (2018). New psychoactive substances: Popular and dangerous. *Span. J. Leg. Med.*, 44, 64–72.
- Schifano, F., Orsolini, L., Papanti, D., Corkery, J. (2017). NPS: Medical Consequences Associated with Their Intake. *Curr. Top. Behav. Neurosci.*, 32, 351–380.
- Schifano, F. (2018). Recent Changes in Drug Abuse Scenarios: The New/Novel Psychoactive Substances (NPS) Phenomenon. *Brain Sci.*, 8, 221–223.
- Shafi, A., Berry, A. J., Sumnall, H., Wood, D. M. & Tracy, D. K. (2020). New psychoactive substances: a review updates. *Ther. Adv. Psychopharmacol.*, 10, 1–21.
- Shulgin, A. & Shulgin, A. (1991). *Pihkal: a chemical love story*. Berkeley: Transform Press.
- Shulgin, A. & Shulgin, A. (1997) *TIHKAL: the continuation*. Transform Press, Berkeley
- Tittarelli, R., Mannocchi, G., Pantano, F. & Romolo, F. S. (2015). Recreational Use, Analysis and Toxicity of Tryptamines. *Current Neuropharmacology*, 13, 26–46.
- Tracy, D. K., Wood, D. M. & Baumeister, D. (2017). Novel psychoactive substances: types, mechanisms of action, and effects. *BMJ (Clinical research ed.)*, 356, i6848.
- United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. Early Warning Advisory on New Psychoactive Substances. What are NPS? 23.11.2021. <https://www.unodc.org/LSS/Page/NPS>
- Fu, S., Stovee, Ch. & Elliott, S. (2019). Editorial: Advances in Analytical Methods for Drugs of Abuse Testing. *Front. Chem.*, 7, 589.
- Fuller, R. W., Baker, J. C. & Molloy, B. B. (1977). Biological disposition of rigid analogs of amphetamine. *J. Pharm. Sci.*, 66(2), 271–272.
- Hägele, J. S., Hubner, E-M. & Schmid, M. G. (2020). Determination of the chiral status of different novel psychoactive substance classes by capillary electrophoresis and β -cyclodextrin derivatives. *CHIRALYTI*, 32(9), 1191–1207.
- Haschimi, B., Giorgetti, A., Mogler, L., Nagy, T. Z., Kramer, S., Halter, S., Boros, S., Dobos, A., Hidvégi, E. & Auwärter, V. (2021). The Novel Psychoactive Substance Cumyl-CH-MEGACLONE: Human Phase-I Metabolism, Basic Pharmacological Characterization and Comparison to Other Synthetic Cannabinoid Receptor Agonists with a γ -Carboline-1-One Core, *Journal of Analytical Toxicology*, 45(3), 277–290.

- Hill, S. L. & Thomas, S. H. (2011). Clinical toxicology of newer recreational drugs. *Clin. Toxicol. (Phila.)*, 49, 705–719.
- Huffman, J. W. & Padgett, L. W. (2005). Recent Developments in the Medicinal Chemistry of Cannabimimetic Indoles, Pyrroles and Indenes. *Curr. Med. Chem.*, 12, 1395–1411.
- Compton, D. R., Johnson, M. R., Melvin, L. S. & Martin, B. R. (1992). Pharmacological profile of a series of bicyclic cannabinoid analogs: classification as cannabimimetic agents. *Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*, 260(1): 201–9
- Corkery, J. M., Elliott, S., Schifano, F., Corazza, O. & Ghodse, A. H. (2013). MDAI (5,6-methylenedioxy-2-aminoindane; 6,7-dihydro-5H-cyclopenta[f][1,3] benzo-dioxol-6-amine; „sparkle”; „mindy”) toxicity: a brief overview and update. *Hum. Psychopharmacol. Clin. Exp.*, 28(4), 345–355.
- Chankvetadze, B., Burjanadze, N., Breitzkreutz, J., Bergander, K., Bergenthal, D., Kartaeva, O., Fröhlich, R., Luftmann, H. & Blaschke, G. (2002). Mechanistic study on the opposite migration order of the enantiomers of ketamine with α - and β -cyclodextrin in capillary electrophoresis. *Journal of Separation Science*, 25(15–17), 1155–1166.

STRUCTURAL CLASSIFICATION OF NEW PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

PhD Saša Mićin

Faculty of Security Studies, University of Banja Luka

Danijela Tatić

Faculty of Security Studies, University of Banja Luka

Abstract: Intensive development of pharmacology has led to a significant increase in the number of synthetic chemicals characterized by different levels of psychoactive effects on the human body. Certain groups of these substances have found application in human medicine, with a larger number of substances synthesized for the purpose of abuse. Given the large number of chemical compounds, there is a need for a harmonized classification of these substances. The paper presents the classification of NPS based on chemical structure, taking into account the classifications based on structural characteristics presented so far.

Keywords: new psychoactive substances, chemical structure.

СПЕЦИЈАЛНО ФИЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ БЕЗБЈЕДНОСТИ

Проф. др Дарко Паспаљ*

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Мр Лазар Вулин

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Мр Саша Ковачевић

Спортско гимнастичко удружење Спартак, Бања Лука

Апстракт: Циљ овог рада је да представи улогу и значај Специјалног физичког образовања и неопходност примјене знања, способности и вјештина које се кроз програм Специјалног физичког образовања развијају и усавршавају, за рад у агенцијама које се баве спровођењем безбједносних и полицијских послова и задатака. Као дио физичке културе, Специјално физичко образовање у сарадњи са другим научним дисциплинама, које се изучавају на Факултету безбједносних наука, учествује у изградњи личног интегритета и професионалног капацитета будућих припадника безбједносних агенција, коришћењем специјално дизајнираних едукативно тренажних програма, а бави се проблематиком опште, усмјерене и специфично-професионалне радне припремљености, физичким карактеристикама и способностима појединаца, посебних радних група и тимова радника на безбједносним пословима и задацима, при чему је основни циљ образовања оспособити појединца за самостално дјеловање и учинити га друштвено корисним чланом заједнице. Савремени приступ у склопу образовања припадника безбједносних агенција, базира се на методолошким принципима кроз концепт дефинисан условима окружења у којем ће будући радници безбједносних агенција обављати предвиђене послове и задатке. Имајући у виду чињеницу да упркос убрзаном развоју технологије, техничка средства нису у потпуности успјела да замијене људски фактор код рјешавања најсложенијих безбједносних послова, програмски садржаји Специјалног физичког образовања су усмјерени на човјека као основног носиоца послова безбједности. Едукација је дефинисана на основу пројекције послова којима се баве агенције за спровођење закона и моделске структуре која дате послове конкретно дефинише са аспекта радних задатака, а реализује се кроз основни, усмјерени и ситуациони ниво обуке у функцији креирања концептуалних и ситуационих алгоритама,

* Др Дарко Паспаљ, доцент на Факултету безбједносних наука на Универзитету у Бањој Луци. Имејл: darko.paspalj@fbn.unibl.org

са циљем постизања и задржавања оптималног нивоа базичних и специјалних знања и њихове примјене код реализације послова у стандардним и промјењивим условима. Такође, концепт обухвата и обуку у условима повећаних психо-физичких напрезања са циљем повећања отпорности на стрес и брзину опоравка од њега, приликом реализације безбједносних и полицијско-оперативних или других законских радњи, које радницима безбједносних агенција омогућују ефикасну употребу средстава силе у свим условима дејства код реализације одбране, напада или извлачења. Поред наведеног, потребно је формирати личност, чији би склоп и структура омогућавала добро успостављање кооперативних и комуникативних односа са социјалном средином, чиме би се утицало на побољшање стања безбједности и задобило повјерење и поштовање заједнице у којој радници безбједносних и полицијских агенција бораве и дјелују.

Кључне ријечи: Специјално физичко образовање, улога, значај, безбједносни послови

УВОД

Безбједност је нераздвојни атрибут државе и подразумијева вршење послова ради заштите одређених вриједности, без обзира на друштвено уређење, политички систем и облик власти. У том смислу, безбједност подразумијева одређени циљ којим се обезбјеђује људима и њиховим вриједностима, потпуна сигурност која је остварена елиминацијом изазова и ризика, преко безбједносних субјеката а обухвата спречавање и сузбијање пријетњи, употребом интегрисаних субјеката заштите, ради обезбјеђења безбједности грађана, друштвеног поретка, интегритета, суверенитета и материјалних вриједности друштвене групе. Из наведеног се може закључити да се под појмом безбједности сматра стање стабилности које се обезбјеђује организованим системом у држави, чија се функција остварује кроз примјену мјера и активности на плану благовременог уочавања узрока опасности и елиминисања поступака који су усмјерени на угрожавање безбједности, са циљем заштите суверености, независности и територијалног интегритета, живота и личне безбједности људи, њихових слобода и грађанских права, материјалних добара и свих облика својине и других основних вриједности државе које јој омогућавају егзистенцију и развој.

Савремени развој друштва, науке и технике намеће потребу за примјеном научних чињеница и сазнања, чији приступ захтијева дефинисање одређених задатака у смислу трансформације, како би се уочиле оне карике у ланцу дјелатности, чије би модификације дале адекватан одговор на актуелне ситуације, које ће се наметнути даљим развојем друштва. Развој демократских институција у свијету, стављање акцента на систем

људских права и слобода и очекивања, која грађани имају од припадника безбједносних агенција, довели су до појаве нове стратегије рада, која се заснива на развоју сарадње са заједницом и усаглашавања њене улоге са специфичним локалним приликама и потребама појединих подручја (Спасић, 2017). Интензиван развој технологије је утицао на повећање безбједносних ризика, при чему окружење у којем живимо постаје све мање безбједно мјесто, било да је ријеч о злочинама, случајним људским или техничким грешкама или природним катастрофама. Због тога је питање безбједносне професије уско повезано са усвајањем и поштовањем одређених вриједности и ставова, који чине професионалну идеологију и који имају за циљ признавање безбједносне професије у самом друштву. Да би могли успјешно обављати сложене послове и задатке (у окружењу чији се становници непрестано усавршавају и уче како да користе савремену опрему и средства), припадници безбједносних агенција, морају да стекну одговарајући опсег и квалитет специфичних вјештина, карактеристика и знања (која се поред других научних области развијају и кроз програм Специјалног физичког образовања и обуке), прилагођавајући их свакодневним захтјевима њиховог рада и околине. У ту сврху, Специјално физичко образовање користећи бројне програмске активности у свом процесу образовања и обуке, развија нове вјештине и знања и утиче на развој капацитета и квалитета припадника безбједносних агенција, како би се произвеле одговарајуће структуре и развиле способности које ће омогућити припадницима безбједносних агенција да лако открију безбједносне проблеме, брзо дођу до рјешења, предложе побољшања метода које се користе у раду, примијене стечена знања благовремено и ефикасно, успоставе контакт са колегама и осталим грађанима, брзо и без напора, предузимају превентивне мјере у било ком датом окружењу, користећи техничко-тактичке елементе из програма Специјалног физичког образовања, савремену опрему и научна сазнања.

Постојање безбједносне функције државе има превентивни и репресивни карактер, при чему је услов опстанка и дјеловања појединаца, група, друштва и државе у цјелини једна од основних функција концепта безбједности модерног друштва. Држава као организација која располаже сувереном влашћу у функцији заштите општих услова постојања друштвеног поретка, има монопол примјене физичке силе, коју може да користи за регулисање најважнијих политичких и економских односа, ради остварења јединствених друштвених процеса и циљева (Стајић, 1994). Полиција (поред осталих агенција које се баве провођењем безбједносних послова и задатака) јесте орган државне управе у чијем дјелокругу су одређени послови који се односе на безбједност државе и њених грађана, чија је организација, дјелатност и контрола због њихове посебно-

сти подвргнута допунском правном режиму у односу на друге органе државне управе, при чему се њена суштина, карактер и природа може утврђивати уз уважавање њеног општег и апстрактног одређења као и њене организације и функције. Према Милетићу (2000), појам полиције се може посматрати кроз правно, функционално и органско значење. По њему, у склопу правног одређења, израз полиција може значити скуп правила о понашању грађана и других субјеката ради одржавања јавног реда и мира и остваривања безбједности у цјелини, које је одредила државна власт. У функционалном значењу, он означава одређене активности које се односе на извршавање правних прописа, док у органском означава одређене снаге које обављају одређене полицијске послове из области безбједности. Арлов (2020) наводи да је полиција „најистуренији” државни орган у спречавању угрожавања безбједности, док Милосављевић (1997) сматра да би полицију требало дефинисати као професионални систем који је организован ради одржавања јавног реда и поретка у друштву и који је у те сврхе опремљен потребним средствима за употребу силе. У правно уређеној области безбједности, полиција је у обавези да се код репресивног поступања придржава одређених норми које предвиђају правовремено, досљедно и неселективно поступање у функцији остварења повјерене јој улоге од стране грађана. У остваривању друштвене улоге, полиција и јавност би требало да буду у сталној интеракцији а њихови односи зависе од: очекивања јавности, улоге грађанина као појединца, очекивања од стране полиције и компетентности поступања полицијских службеника, што уједно утиче и на квалитет остварења повјерене јој друштвене улоге. Обим послова полиције у сваком друштву је значајан и у функцији је стварања повољног безбједносног амбијента у заједници. Циљ обављања повјерених јој послова је да свакоме обезбјеђи једнаку заштиту безбједности, права и слобода, примјењујући закон и уставно начело владавине права. Како би остварила своју улогу заштите и унапређења безбједности грађана и имовине, полиција је у обавези да развија професионалне капацитете, компетенције и етику својих припадника.

С обзиром на то да посао радника безбједносних и полицијских агенција носи и највише ризика, веома је важно да они буду способни да преживе по живот опасне ситуације те да са потпуном контролом успјешно обаве претпостављене и повјерене јој задатке. Одлука о започињању рјешавања, одређене проблемске ситуације је дискреционо право безбједносних и полицијских службеника, али у исто вријеме представља и одговорност за одлуку коју они донесу на основу властите процјене, као и за ниво штетности посљедица, које могу настати код примјене овлашћења у виду употребе одређеног средства силе (Арлов и Јан-

ковић, 2013). Како би они у томе успјели, потребно је да одлично познају одбрамбене и нападачке технике које се изучавају кроз наставни предмет Специјално физичко образовање, при чему је пресудни значај има познавање одговарајуће тактике поступања (Амановић, Балтић и Суботички, 2001; Арлов, 2003; Бановић, Амановић и Вучковић, 2012; Амановић, Љубисављевић, Никач, Талијан и Коропановски, 2014; Коропановски и Талијан, 2015). Наравно, предуслов за ово је да сваки појединац има високо развијена тактичка својства која ће му омогућити извршење задатка, за шта је потребно да потпуно овлада основним елементима технике, њиховим комбинацијама и њиховим везама. Поред наведеног, неопходно је посједовање специфичних компетенција у виду препознавања конкретне проблемске ситуације, познавања принципа за њено рјешење и избор одговарајуће технике или средства силе, које би као исход квалитетне едукације, морале бити гарант не настајања непотребних штетних посљедица насталих употребом одређеног средства силе (Арлов, 2011).

НЕОПХОДНА ЗНАЊА ЗА УСПЈЕШНО ОБАВЉАЊЕ БЕЗБЈЕДНОСНИХ И ПОЛИЦИЈСКИХ ПОСЛОВА

Безбједносни и полицијски службеници који примјењују овлашћења најзначајнији су носиоци послова безбједности, код чега им је дато овлашћење да непосредно примјењују полицијске мјере и употребљавају средства силе приликом провођења безбједносних и полицијских послова. У одређивању основних знања и способности која треба да понуди Специјално физичко образовање, будућим радницима на безбједносним и полицијским пословима (да би они били успешни у свом послу), полази се од суштине послова које обављају радници безбједности и полиције, различитог радног профила, од специфичности послова по групама и службама које их обављају, од структуре послова дефинисане важећим законским прописима, од предмета и циљева рада припадника безбједности и полиције, од начина функционисања и понашања безбједносних и полицијских радника, грађана и делинквената, од процедура, поступака и мјера код примјене средстава силе, од организације и програмирања развоја ситуационог понашања у условима примјене средстава силе, од организације и програмирања развоја адаптивних карактеристика свих профила радника на провођењу безбједносних и полицијских послова и од средстава за рад која припадници безбједносних и полицијских агенција користе код рјешавања проблемских ситуација различитог нивоа сложености, приликом извршавања службених послова и задатака (Милошевић и Милошевић, 2013).

При обављању службених послова и задатака припадници безбједносних и полицијских агенција, треба да се придржавају утврђених и достигнутих стандарда који се односе на њихово поступање. Један од неопходних и неизбјежних аспеката ове функције је и примјена законитих средстава силе, када је то неопходно потребно. Под појмом силе подразумијева се употреба физичке силе да би се нешто постигло, да би се неко приморао да нешто учини, не учини или трпи, при чему су безбједносни и полицијски службеници обавезни да средства силе употребе само ако на други начин не могу извршити службени задатак и то сразмјерно опасности која пријети законом заштићеном добру и вриједности, односно тежини дјела које се спречава или сузбија. Према Арлову (2020), полицијско поступање приликом примјене средстава силе, треба бити гарант испуњења професионалних обавеза према грађанима, код поштовања законитости и заштите људских права, због чега полицијски службеници (који примјењују овлашћења), треба да се увјере у испуњеност законских услова за примјену средстава силе и снесу одговорност за процјену код доношења одлуке о примјени истих. Употреба силе се може користити само када је апсолутно неопходна за постизање легитимног циља у функцији безбједности, спровођења правила и прописа. Законом о полицији и унутрашњим пословима и Правилником о употреби силе, предвиђа се право полицијских службеника на употребу средстава силе у функцији обављања полицијских послова, при чему се у оквиру употребе средстава силе предвиђа употреба физичке снаге, службене палице, средстава за везивање, средстава за запречавање возила и лица, средстава за принудно заустављање возила, специјалних возила, специјалног оружја, воденог топа, посебно дресираних паса, хемијских средстава, ватреног оружја, експлозивних направа и средстава на бази електрицитета.

Када је у питању непосредно извршење послова у условима примјене средстава силе, радници на безбједносним и полицијским пословима морају да буду способни да реализују велики број базичних и ситуационих моторичких програма, са циљем пресретања разних врста напада, одбрана и контранапада, савладавања отпора, ради успостављања контроле, везивања, довођења и привођења лица склоних незаконитом понашању. За успјешну реализацију тих врста моторичких програма они треба да имају потребан ниво теоријских знања о њима и начину њихове реализације. Такође, они морају имати потребан ниво моторичких, функционалних способности и психолошких карактеристика, као и способност толеранције на стрес и брзину опоравка од стреса. Ургентност ситуација често захтијева од њих да на терену, у врло кратком временском интервалу, изврше анализу актуелних информација, донесу релевантне

закључке о безбједносном статусу и правцима његових промјена и да на основу одговарајућих тактичких правила, мјера и радњи и прикупљених и интегрисаних информација, донесу правовремене и ваљане одлуке о концептуалном и ситуационом реаговању, о предузимању и реализацији конкретних тактичких, оперативних и других мјера (привођење, лишавање слободе, употреба средстава силе, легитимисање, прављење засједа, успостављање нарушеног јавног реда и мира), те да исте на најбољи начин реализују без чекања на наређења од претпостављених старјешина. Квалитет и технолошке карактеристике средстава која се користе за извршавање службених послова и задатака утичу на ефикасност извршавања тих задатака на свим нивоима, јер су специфичне карактеристике средстава у корелацији са начином на који се оне користе и примјењују. Приликом употребе силе, безбједносни и полицијски службеници морају употријебити најблаже средство силе, које гарантује успјех, сразмјерно разлогу употребе и на начин којим се службени задатак извршава без непотребних штетних посљедица. Сразмјерност је условљена нивоом посљедица насталих примјеном полицијског овлашћења употребом неког од средстава силе, при чему примјена силе не смије изазвати веће посљедице од оних које би наступиле да полицијско овлашћење није примijeњено. Најчешћи фактори који утичу на одлуку полицијског службеника о избору адекватног средства и примјени одговарајућег нивоа силе су: број осумњичених наспрам броја безбједносних и полицијских службеника, ниво угрожености безбједности полицијских и безбједносних службеника или других лица, старост осумњиченог, физичке могућности или одређене вјештине осумњиченог и ментално стање осумњиченог. Анализе су указале да се примјена репресивних мјера одвија под различитим околностима као што су: простор, неизвјесност могућности њихове примјене због броја лица, начина, брзине и непредвидљивости њиховог понашања, врсте оружја и оруђа која користе, присуства других лица на мјестима репресивног дјеловања са могућношћу угрожавања и њихових живота.

Без обзира на стални напредак и начин употребе савремених техничких средстава, чињеница је да техничка средства нису у потпуности успјела да замјене људски фактор код рјешавања најсложенијих безбједносних послова. У свим институцијама које се баве безбједношћу, човјек је главни организатор и носилац свих безбједносних послова и задатака (мора да организује послове и да прикупи информације о безбједносној ситуацији на простору у коме ради и да их пренесе до центара који се баве анализом прикупљених информација). Он се у том свјетлу третира као полиструктурални мултидимензиони комплекс на чије психолошке, биомеханичке, моторичке, социјалне, функционалне

и биолошке карактеристике треба утицати одговарајућим едукативним и тренажним средствима и процесима (Милошевић, 1985; Зулић, 1987; Милошевић, Гавриловић и Иванчевић, 1988; Милошевић, Зулић и Божић, 1989; 1991; 2001; Благојевић, 1996; Амановић, Балтић и Суботички, 2001; Амановић, Милошевић и Мудрић, 2004; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Мудрић, 2001; Мудрић, Милошевић и Јовановић, 2004; Вучковић и Допсај, 2011; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013). Професионални послови и радни задаци које радници безбједносних и полицијских агенција обављају, захтијевају од њих неопходан ниво професионалне оспособљености и овладаности свим елементима потребним за њихово успјешно реализовање, међу којима велику улогу имају теоријска и практична знања из области Специјалног физичког образовања (Арлов, 2003; Амановић, Баић, Ничаћ и Љубисављевић, 2015), која се првенствено огледају у превентивном реаговању, правилној процјени и безбједносној антиципацији дате ситуације, те одабиру одговарајућег средства силе и начина његове примјене. Радни задаци, средства и услови рада од радника безбједносних и полицијских агенција у било ком подручју или групацији послова, са било којим од циљева, траже оспособљеност високог нивоа, због чега су циљеви Специјалног физичког образовања, тако конципирани да у садејству са другим научним дисциплинама које се изучавају на Факултету безбједносних наука, дају допринос ефикаснијем оспособљавању студентата као будућих радника који ће се бавити провођењем безбједносних и полицијских послова.

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ СПЕЦИЈАЛНОГ ФИЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА

Специјално физичко образовање по научној номенклатури спада у полицијске науке и као наставна дисциплина сврстава се у групу уже стручних предмета, док се на полицијским високошколским институцијама распоређује у групу матичних предмета. Дефинисањем структуре моторичких својстава милиционара, моделирањем тренажног процеса у врхунском карате спорту и моделирањем и управљањем системом самоодбране на принципима кибернетике (Милошевић, М., 1985; Зулић, М., 1987; Милошевић, М., Гавриловић, П., Иванчевић, В., 1988), Специјално физичко образовање се утемељује као посебна наставно-научна област. Изучава се на свим нивоима полицијског образовања, обуке и усавршавања, при чему се едукација и обука заснивају на науци, научном методу и полицијској пракси. Највећи дио програма Специјалног физичког образовања усмјерен је на идентификацију и савлађивање техника више

борилачких система (џудо, карате и џиу џицу) и на њихову апликацију, у разноврсним, специјалним условима живота и рада припадника министарства унутрашњих послова и других радника који се баве безбједносним пословима (Амановић, 2007). У сарадњи са другим научним дисциплинама, учествује у изградњи личног интегритета и професионалног капацитета будућих припадника безбједносних и полицијских агенција, коришћењем специјално дизајнираних едукативно тренажних програма, при чему су тренажни садржаји тако дизајнирани да у сарадњи са осталим ужестручним наставним предметима, доприносе изградњи физичког интегритета и капацитета безбједносних и полицијских службеника. Као дио физичке културе Специјално физичко образовање, својим садржајем учествује у изградњи личног интегритета и професионалних капацитета будућих радника безбједносних и полицијских агенција, коришћењем специјално дизајнираних едукативно тренажних програма, којима је циљ психосоматско усавршавање студената кроз постизање и одржавање базичних и специјалних знања и способности (Благојевић, Допсај и Вучковић, 2006), при чему добро дефинисан едукативни и тренажни третман, треба да трансформише опште и специјалне физичке способности у складу са професионалним потребама радника министарства унутрашњих послова и других агенција које се баве провођењем безбједносних послова (Милошевић, 1985; Милошевић и Зулић, 1988; Милошевић, Гавриловић и Иванчевић, 1988; Благојевић, 1996; Вучковић, 2002; Допсај, Милошевић, Благојевић и Вучковић, 2002). У ширем контексту, Специјално физичко образовање се бави проблематиком опште, усмјерене и специфично професионалне радне припремљености, физичким карактеристикама и физичким способностима појединаца, посебних радних група и тимова радника на безбједносним и полицијским пословима (Благојевић, Допсај и Вучковић, 2006).

Дата област дефинише основни, усмјерени и ситуациони ниво обуке студената Факултета безбједносних наука у функцији креирања концептуалних и ситуационих алгоритама и прављења моторичких програма по њима, са циљем да доведе студенте (будуће безбједносне и полицијске службенике), у стање које по структури антрополошких карактеристика и нивоу развијености знања, одговара квалитетном предузимању и реализацији конкретних безбједносних и полицијско-оперативних или других законских радњи. Карактерише га велики број техничких елемената, њихових варијанти и комбинација које се изводе у непредвидивим и варијабилним ситуацијама са различитим противницима у различитим временским и просторним условима, што захтијева промјену или кориговање моторичких програма и алгоритама, како би примјена стечених и усвојених знања била што ефикаснија. Кинематика и динамика извођења

моторичких програма зависи од: нивоа усвојености основних елемената техника и њихових комбинација, те латентних моторичких способности и морфолошких карактеристика појединца, због чега је веома значајно да оријентација студената буде усмјерена у правцу потпуног усвајања елемената технике из програма Специјалног физичког образовања, али и у правцу развијања и усавршавања одређених моторичких способности и морфолошких карактеристика као предуслова за ефикасно усвајање и примјену моторичких програма. Да би се у едукацији и обуци смислено и свеобухватно могло утицати едукационо тренажним програмима и садржајима на човјека као будућег носиоца безбједносних и полицијских послова, поред тога што је потребно познавати његову структуру, његове адаптивне карактеристике, начин његовог функционисања, наравно, потребно је познавати и утицај едукације и тренинга на трансформацију његовог система. Због тога је Специјално физичко образовање подручје кинезиологије, без чијег познавања не постоји могућност да се формирају одговарајуће карактеристике или да се на њих утиче у виду одређених промјена усклађених са захтјевима полицијског посла.

МОДЕЛ ЕДУКАЦИЈЕ У СПЕЦИЈАЛНОМ ФИЗИЧКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Специјално физичко образовање се у склопу Наставног плана и програма првог циклуса студија на Факултету безбједносних наука изучава кроз три семестра и реализује кроз фазе основне, усмјерене и ситуационе обуке, гдје свака фаза подразумијева посебан испит. С обзиром на то да је сваки наредни испит из Специјалног физичког образовања условљен претходним, могуће је говорити о три нивоа знања као дио једне цјелине. Све ове фазе се разликују по задацима едукације, механизмима који се ангажују при структурирању посебних алгоритама покрета и моторичких програма, по специфичности и сложености моторичких структура, по циљевима примјене и по методама које се примјењују у склопу обуке. У складу са динамиком едукације, свака фаза има специфичне циљеве и задатке при чему се у склопу сваке фазе користе одговарајуће технике од којих се праве моторички програми уз посебан методички инструментариј којим се развијају адаптивне карактеристике (Мудрић, Милошевић и Јовановић, 2004; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013).

Под наставом у Специјалном физичком образовању подразумијева се процес планског и систематског преношења и усвајања специјалних тематских подручја прилагођених студентима Факултета безбједносних

наука, релевантних за будуће обављање професионалних дужности и обавеза, у ком су заступљене многе компоненте, од којих су основне: стицање знања (теоријска и практична знања која се тичу суштине и актуелности грађе, заснована на научним истинама), формирање умијења (трансформација знања у покрет, подржавањем и увјежбавањем основних елемената технике и датих моторичких програма), формирање навика (аутоматизација, увјежбавањем и великим бројем понављања основних елемената и датих моторичких програма), утврђивање знања, умијења и навика (повнављањем и примјеном у познатим ситуационим условима) и провјеравање и оцјењивање нивоа усвојених знања и умијења (Гужвица и Паспаљ, 2020). Едукација је дефинисана на основу пројекције послова којима се баве агенције за спровођење закона и моделске структуре која дате послове конкретно дефинише са аспекта радних задатака. Едукацијом и обуком усвајају се нова знања и вјештине, утиче се на повољну констелацију антрополошких обиљежја, моторичких способности, здравственог и социјалног статуса студената као будућих припадника безбједносних и полицијских организација. Кроз програмске активности Специјалног физичког образовања, мијењају се одговарајући нивои знања и способности, чиме се директно доводи до квалитативних промјена у понашању појединаца, у смислу адекватног, адаптивног и ефикасног функционисања личности изложене високом ризику и стресу, што се посебно манифестује у реаговању, код брзог изналажења рјешења, приликом рјешавања проблемских ситуација у концептуалним и ситуационим условима. Усвајање оваквог едукативног процеса захтијева знање имплементирано у едукативни систем којим се успоставља адекватна релација између биопсихофизичке структуре студента, будућег професионалца, као извршног чиниоца безбједносног и полицијског посла и структуре наставне активности којом се едукативни процес остварује. У склопу реализације наставног процеса (имајући у виду заступљеност информативних и енергетских фактора), настава је подијељена на двије цјелине, гдје се у склопу прве и друге године студија изучавају основе (план и програм наставе је усмјерен ка основној и усмјереној обуци), док је на трећој години план и програм наставе усмјерен на изучавање специфичне обуке са практичном проблематиком.

Моделом је предвиђено учење моторичких алгоритама и програма различите сложености и њихове реализације у стандардним и ситуационим условима уз прилагођавање адаптивних карактеристика новонасталим ситуацијама (Мудрић, Милошевић и Јовановић, 2004; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013). Предвиђене фазе едукације и обуке, представљају методичке степенице пирамидалне обуке, са основним циљем

што успјешнијег и ефикаснијег обављања сложених полицијских задатака кроз примјену одговарајућих техника одбране и напада, као и обављања предвиђених послова и радних задатака који захтијевају примјену средстава силе код провођења полицијских и безбједносних послова (Милошевић, Гавриловић и Иванчевић, 1988; Милошевић, Зулић и Божић, 1989; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013). У базичном дијелу едукације у склопу основне обуке усвајају се базичне технике кроз учење концептуалних моторичких програма по којима се реализују кретања, ставови, ударци, блокови, бацања и полуге. У другој фази едукације у склопу усмјерене обуке од базичних техника праве се сложеније структуре напада и одбране типа линијских, разгранатих, цикличних и ацикличних структура, кроз учење изведених концептуалних и неких ситуационих алгоритама и прављење моторичких програма по њима, док се у трећој фази у склопу ситуационе обуке, уче правила примјене већ научених алгоритама и моторних програма у различитим условима борбе и реалне примјене са циљем извођења радњи везивања, привођења, пресретања, напада, контранапада као и одбрана на нивоу концептуалног и ситуационог реаговања (Мудрић, Милошевић и Јовановић, 2004; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013). Све етапе едукације и обуке имају свој информациони (когнитивни) и моторички (енергетски) третман, који су јасно и прецизно дефинисани кроз компоненте едукативно тренажних програма. Њихов однос у појединим фазама едукације и обуке је различит. У прве двије фазе доминира информациони док у трећој фази ситуационог усавршавања однос међу третманима је равноправан или доминира моторички третман. Такође, у оквиру моторичких програма однос средстава и метода усмјерених на развој базичних, усмјерених и ситуационих адаптационих карактеристика студената је различит, код чега на општи третман отпада 25%, усмјерени 22%, а на специјални третман 53% од укупног времена предвиђеног за моторичке третмане (Мудрић, Милошевић и Јовановић, 2004; Милошевић, Мудрић, Јовановић, Амановић и Допсај, 2005; Амановић, 2013; Милошевић и Милошевић, 2013). Студенти, кроз програмске садржаје Специјалног физичког образовања, треба да усвоје веома сложене и варијабилне моторичке структуре, које ће им омогућити снажање у датој ситуацији на бази познатог са циљем успјешног и ефикасног рјешавања проблемских ситуација. Проблемске ситуације моћи ће рјешавати у тренутку када у потпуности усвоје основне елементе технике и њихову везу, када усвоје комбинаторику напада и одбране, односно када схвате и разумију елементе ситуације, достигну аутоматизам и створе навику, при чему се ниво усвојености одређених

знања изражава кроз способност брзе примјене знања и умијења у ново-насталим ситуацијама.

С обзиром на наведено, могуће је закључити да Специјално физичко образовање има варијабилну моторну структуру, гдје се психомоторичке особине испољавају у сложеним условима, при чему техника представља систем рационалних покрета и специјализованих кретњи које се испољавају у достигнутим нивоима усвојености. Све то захтијева основне динамичке стереотипе наведених техника, као и способност ефикасне реорганизације тих динамичких стереотипа, односно стварање нових одбрамбених, нападачких и противнападачких алгоритама у току рјешавања актуелног проблема (Гужвица, 2006). Основна сврха методологије која се користи у Специјалном физичком образовању је процјена стања и функционисања свих сегмената антрополошких карактеристика студента као будућих носиоца полицијских и безбједносних послова, те да се путем научних метода одржи и побољша њихов достигнути квалитет и унаприједи стручна знања када је у питању примјена средстава силе и обављање других полицијских послова. Да би се постављени циљеви могли и операционализовати, сви фактори морају бити мјерљиви, јер се само на тај начин омогућује управљање едукативно тренажним процесом у којем се сви учесници третирају као субјекти, који треба да врше одговарајуће анализе, доносе квалитетне закључке и одлуке и адекватно примјењују усвојена теоријска и практична знања код рјешавања проблемских ситуација различитог нивоа сложености са којима се сусрећу приликом обављања службених послова и задатака. У вези с тим, слободно можемо констатовати да Специјално физичко образовање представља комплексан и практичан борилачки систем у којем су систематизоване одређене технике одбране и напада, њихове варијанте и комбинације, које се изучавају ради практичне примјене код реализације безбједносних и полицијских послова.

ЗАКЉУЧАК

Свакодневни послови које обављају припадници безбједносних и полицијских агенција, често подразумијевају рад под неповољним временским условима, као и ношење оружја и друге опреме. Током извршавања ових задатака, дужни су да пруже помоћ грађанима чији је живот угрожен или људима у невољи, без обзира на услове и опасности при којима се указује помоћ, што од њих захтијева да имају одговарајући здравствени статус, добру моторичку и функционалну прилагодљивост свим набројаним условима као и одличне вјештине управљања стресом и брз

опоравак од излагања стресорима. Поред наведеног, убрзаним наплетком технологије јављају се модерније и опасније пријетње по безбједност појединца и друштвене заједнице, код чега све безбједносне и полицијске агенције треба да прате развој технологије, како би могли правовремено и адекватно да реагују у заштити интереса који су угрожени. Да би превазишли ове препреке, безбједносни и полицијски службеници морају да имају добро теоријско и практично знање, на основу чега ће моћи да предвиде и анализирају ситуације, као и да изврше добар избор концептуалног и ситуационог реаговања, што намеће потребу континуираног учења и усавршавања, при чему постојећи програми обуке морају бити обogaћени новим безбједносним сазнањима, позитивним и dobrим праксама али и искуствима земаља из окружења, европе и свијета. Достижање постављених циљева и задатака је континуирани процес, при чему модел едукације и обуке у Специјалном физичком образовању чине више квалитетно различитих и зависних фаза представљених кроз основни, усмјерени и ситуациони ниво, у коме је паралелно програмиран развој физичких способности са развојем ситуационих способности и знања студената као будућих безбједносних и полицијских службеника. У том контексту, студент се сматра мултиструктурним, вишедимензионалним комплексом на чије психолошке, биомеханичке, моторичке, социјалне, функционалне и биолошке карактеристике треба утицати одговарајућим програмима и процесима образовања и обуке, како би се произвеле одговарајуће структуре и развиле способности које ће му омогућити да лако открије безбједносне проблеме, брзо и уз оптималан напор предузме превентивне мјере у било ком окружењу, примјени стечена знања, брзо дође до рјешења, предложи побољшање метода које се користе у раду безбједносних и полицијских агенција, благовремено и ефикасно, успостави контакт са радним колегама и осталим грађанима, тј. да ефикасно обавља безбједносне послове користећи техничко-тактичке елементе Специјалног физичког образовања, савремену опрему и научна сазнања. У ту сврху, коришћена методологија обухвата методе за прикупљање података о сегментима поменутог система, методе за анализу квантитативних и квалитативних промјена и методе за програмирање и контролу ефеката образовања и обуке. Поред наведеног, задатак едукације и обуке у Специјалном физичком образовању је и унапређење здравственог статуса студената као будућих носиоца безбједносних послова. У том свјетлу и функција научно-наставног предмета Специјалног физичког образовања се огледа у доприносу, како изградње личног интегритета, тако и ефикасности у извршењу професионалних задатака, посебно у случајевима када је коришћење силе и снаге неопходно.

ЛИТЕРАТУРА

- Амановић, Ђ., Балтић, Р., Суботички, С. (2001). Тактика Специјалног физичког образовања и тактика поступања у примени овлашћења. *Зборник радова наставника Више школе унутрашњих послова* (4), 210–226.
- Амановић, Ђ. (2003). Теоријски основ употребе силе и ватреног оружја. *Безбедност*, 3, 416–430.
- Амановић, Ђ., Милошевић, М., Мудрић, М. (2004). *Методе и средства за праћење и развој различитих видова мишићне силе у Специјалном физичком образовању*, Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Амановић, Ђ. (2007). Историјски корени и развој Специјалног физичког образовања. *Безбедност* 4, 184–202.
- Амановић, Ђ. (2013). *Специјално физичко образовање*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
- Amanović, Đ., Ljubisavljević, M., Nikač, Ž., Talijan, S. & Koropanovski, N. (2014). Techniques of Special Physical Education in the function of a police officer. *Sports Management* 5(1), 50–57
- Amanović, Đ., Baić, V., Nikač, Ž., Ljubisavljevic, M. (2015). The paradigm of Special Physical Education in police education and training, *Sport Science*, 8(2): 7–15.
- Арлов, Д. (2003). Физичка снага као средство принуде у заштити безбедности припадника полиције. *Зборник радова – Међународно научно-стручно саветовање Угрожавање безбедности припадника полиције – узроци, облици и мере заштите*. Београд: Полицијска академија, 223–230.
- Арлов, Д. (2011). Компетенције овлашћених службених лица као позитиван исход квалитетне едукације, *Зборник радова са научног скупа „Дани Арчибалда Рајса”*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 77–88
- Arlov, D., Janković, R., (2013). Veštačenje primene ovlašćenja u vidu upotrebe sredstava prinude kao neophodnost u spoznaji istine, *III međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Nove sigurnosne ugroze i kritična nacionalna infrastruktura”*, Zagreb: Policijska akademija MUP-a R. Hrvatske, 15–26.
- Арлов, Д. (2020). *Употреба средстава принуде – Овлашћење полиције*. Нови Сад: Самостално издање аутора.
- Бановић, Б., Амановић, Ђ., Вучковић, Г. (2012). Технике специјалног физичког образовања у функцији контролисања отпора осумњиченог и заштите припадника полиције. *Ревуја за криминологију и кривично право*, (50), 1-2, 235–244.
- Благојевић, М. (1996). *Утицај морфолошких и моторичких карактеристика полицајаца на ефикасност учења џудо техника*. Београд: Полицијска академија.
- Благојевић, М., Допсај, М. и Вучковић, Г. (2006). *Специјално физичко образовање I*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

- Вучковић, Г. (2002). *Утицај моторичких способности на ефикасност савладавања ситуационог пиштољског полигона код студената Полицијске академије*. Магистарска теза, Београд: Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду.
- Vučković, G., Dopsaj, M. (2011). Criminalistic and police studies students' attitudes regarding training in special physical education, *Physical Culture – journal of sport sciences and physical education*, 65 (2), 33–41.
- Гужвица, М., 2006. *Валоризација новог модела ситуациономоторичке обуке студената Високе школе унутрашњих послова*. Докторска дисертација, Београд: Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду.
- Гужвица, М. и Паспаљ, Д. (2020). *Специјално физичко образовање – Основи – комбинације – примјена*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци.
- Закон о полицији и унутрашњим пословима, *Службени гласник Републике Српске* 57/2016, 110/2016, 58/2019 и 82/2019.
- Зулић, М. (1987). *Моделирање тренажног процеса у врхунском карате спорту*. Београд: Научна књига.
- Коропановски, Н., Талијан, С. (2015). Ниво отпора осумњиченог и његова контрола од стране полиције. Насиље у Србији: Облици, чиниоци, контрола, Београд: *Тематски зборник радова КПА* (2). 49–59.
- Милетић, С. (2000). *Полицијско право II*. Београд: Полицијска академија.
- Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Београд: Полицијска академија.
- Милошевић, М. (1985). *Одређивање структуре моторичких својстава милиционара*, Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Milošević, M., Ivančević, V., Gavrilović, P., Zulić, M. (1987). Information Support to the Management Model for Special Physical Education of the Employees of the Interior Affairs Ministry. *Proceedings of the Scientific and Expert Counseling Informatics and Security*, 203–213.
- Милошевић, М., Гавриловић, П., Иванчевић, В. (1988). *Моделирање и управљање системом самоодбране*. Београд: Научна књига.
- Милошевић, М. Зулић, М. (1988). Утицај димензија снаге на ефикасност гађања из пиштоља, *13. мај*, 41(2), 89–92
- Милошевић, М.; Зулић, М., Божић, С. (1989). *Специјално физичко образовање*. Београд: Виша школа унутрашњих послова,
- Милошевић, М., Зулић, М., Божић, С. (1991). *Специјално физичко образовање*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Милошевић, М., Зулић, М., Божић, С. (2001). *Специјално физичко образовање*. Београд. Виша школа унутрашњих послова.
- Милошевић, М., Мудрић, Р., Јовановић, С., Амановић, Ђ., Допсај, М. (2005). *Конституисање система за управљање тренутним и кумулативним едукационим и тренажним ефектима (Управљање у СФО-у)*, монографија из

- истраживачког пројекта. МУП Р. Србије, Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Милошевић, М., Милошевић, М. (2013). *Специјално физичко образовање – Научне основе*. Београд: Цедип
- Мудрић, Р. (2001). *Специјално физичко образовање*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Мудрић, Р., Милошевић, М., Јовановић, С. (2004). *Напад у каратеу, едукација и тренинг*. Београд: Виша школа унутрашњих послова. Инпресс.
- Правилник о употреби силе, *Службени гласник Републике Српске* 98/2010.
- Спасић, Д. (2017). Полицијска организација у савременим условима (структура, функција и питање професије). Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији, *Тематски зборник радова*. 53 – 74.
- Стајић, Јб. (1994). Управљање и руковођење у систему безбедности. *Безбедност*. 36 (6), 599–608.

SPECIAL PHYSICAL EDUCATION IN THE FUNCTION OF SECURITY

PhD Darko Paspalj

Faculty of Security Sciences University of Banja Luka

MSc Lazar Vulin

Faculty of Security Sciences University of Banja Luka

MSc Saša Kovačević

Faculty of Security Sciences University of Banja Luka

Summary: The aim of this paper is to present the role and importance of Special Physical Education and the need to apply knowledge, skills and abilities that are developed and improved through the Special Physical Education program, to work in agencies dealing with security and police. Having in mind the fact that despite the accelerated development of technology, technical means have not completely managed to eliminate the human factor in solving the most complex security tasks, the program contents of Special Physical Education are focused on man as the main bearer of security work, and deal with the issue of general, focused and specific-professional work readiness, physical characteristics and abilities of individuals, special working groups and teams of workers on security jobs and tasks, with the basic goal of education to enable individuals to act independently and make them a socially useful member of the community. The modern approach within the education of members of security agencies is based on methodological principles through a concept defined by the conditions of the environment in which future employees of security agencies will

perform the planned tasks and tasks, and is realized through the basic, focused and situational level of training in the function of creating conceptual and situational algorithms, with the aim of achieving and maintaining the optimal level of basic and special knowledge and their application in the implementation of work in standard and changing conditions. Also, the concept includes training in conditions of increased psycho - physical stress in order to increase resistance to stress and speed of recovery from it, during implementation of security and police operational or other legal actions, which enable employees of security agencies to effectively use means of force in all conditions of action in the implementation of defense, attack or extraction. In addition to the above, it is necessary to form a person, whose set and structure would enable good establishment of cooperative and communicative relations with the social environment, which would improve the security situation and gain the trust and respect of the community in which security and police agency workers live and work.

Key words: Special physical education, role, significance, security affairs.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

343.85(082)
351.74/.76:355.02(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Савремени изазови и
пријетње безбједности" (2 ; 2022 ; Бања Лука)

Зборник радова са II међународне научне конференције
„Савремени изазови и пријетње безбједности“, Бања Лука,
Република Српска, БиХ, 7-8 март 2022. године / [главни и
одговорни уредник Предраг Ћеранић ; уредник Гојко Шетка]. -
Бања Лука : Факултет безбједносних наука, 2022 ([Б. м. : б. и.]).
- 248 стр. : илустр. ; 30 см. - (Едиција Зборници)

Радови на срп., енгл. и рус. језику. - Стр. [V]: Предговор /
Предраг Ћеранић. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstract.

ISBN 978-99976-977-1-4

COBISS.RS-ID 135399937

ISBN 978-99976-977-1-4

